ÇANKIRI KARATEKİN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANA BİLİM DALI

1960'TAN GÜNÜMÜZE ALMANYA MERKEZLİ TÜRK GÖÇMEN EDEBİYATI ve TÜRK GÖÇMEN YAZARLAR (ROMAN)

Gamze CEYLAN

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman
Dr. Öğr. Üyesi Betül ÖZTOPRAK

Çankırı - 2019

ÇANKIRI KARATEKİN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANA BİLİM DALI

1960'TAN GÜNÜMÜZE ALMANYA MERKEZLİ TÜRK GÖÇMEN EDEBİYATI ve TÜRK GÖÇMEN YAZARLAR (ROMAN)

Gamze CEYLAN

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman
Dr. Öğr. Üyesi Betül ÖZTOPRAK

Çankırı - 2019

İÇİNDEKİLER

Sayfa

Bilimsel Etik Bildirimi ..... **iv**

Tez Kabul ve Onay ..... **v**

Ön söz ..... **vi**

Özet ..... **viii**

Summary ..... **ix**

Kısaltmalar ..... **x**

GİRİŞ **1**

BÖLÜM 1: GÖÇ KAVRAMI, DÜNYA ve TÜRK EDEBİYATINDA GÖÇ **4**

1.1. Göç Kavramı 4

1.2. Dünya Edebiyatında Göç 10

1.3. Türk Edebiyatında Göç 12

1.3.1. Almanya'ya Göçün Nedenleri 14

1.3.2. Türkiye'nin Göç Olgusuna Yaklaşımı 15

1.3.3. Almanya'nın Göç Olgusuna Yaklaşımı 17

1.4. Almanya Merkezli Türk Göçmen Edebiyatı 18

1.4.1. Göçmen Edebiyatı 18

1.4.2. Göçmen Yazarlar 21

1.4.3. Birinci Kuşak Göçmen Edebiyatı Roman Yazarları 22

1.4.4. İkinci ve Üçüncü Kuşak Göçmen Edebiyatı Roman Yazarları 24

BÖLÜM 2: BİRİNCİ, İKİNCİ ve ÜÇÜNCÜ KUŞAK GÖÇMEN EDEBİYATINDA ROMAN **27**

2.1. Eserlerin ve Yazarların Tanıtımı 28

2.2. Romanlarda Yer Alan Temalar ve Konular 47

2.2.1. Kültürel Değişimler / Farklılıklar 47

2.2.2. Sıla / Gurbet 54

2.2.3. Kimlik Arayışı 59

2.2.4. Türkiye - Almanya Karşılaştırması 70

2.2.4.1. Geleneksel Kabuller 70

2.2.4.2. Gümrük Yetkilileri/ Rüşvet 72

2.2.4.3. Teknoloji 73
2.2.4.4. Dini Unsurlar 75
2.2.4.5. Siyasi ve Sosyo-ekonomik Koşullar 76
2.2.4.6. Sağlık ve Temizlik 80
2.2.4.7. Diğer Karşılaştırmalar 81
2.2.5. Yozlaşma 82
2.2.6. Yalnızlık 86
2.2.7. Çalışma Koşulları 89
2.2.8. Mal-Mülk Edinebilme 94
2.2.9. Eğitim 95
2.2.9.1. Okullardaki Ayrımcılık / Irkçılık 96
2.2.9.2. Eğitim Sistemine Bakış 99
2.2.10. Geriye Dönüş 102
2.2.11. Din 107
2.2.12. Dil 110
2.2.13. Sosyal Hayat 113
2.3. Romanlarda Göçe Etki Eden Unsurlar 120
2.3.1. Ekonomik Nedenler 121
2.3.2. Siyasi Nedenler 124
2.3.3. Eğitim 128
2.3.4. Evlilik 132
2.4. Etnik Kökenlerine Göre Kahramanlar 135
2.4.1. Türk Karakterler 135
2.4.1.1. Hakkını Aramayı Bilmeyenler / Sessiz Kalanlar 136
2.4.1.2. Ön Yargılarından Kurtulanlar / Kurtulamayanlar 140
2.4.2. Alman Karakterler 143
2.5. Romanlarda Göçmenlere Bakış 147
2.5.1. Almanların Türk Göçmenlere Bakışı 147
2.5.1.1. Ön yargılı / Irkçı Bakış Açısı 148
2.5.1.2. Alman Hükümeti'nin Türk Göçmenlere Bakış Açısı 154
2.5.2. Türklerin Almanya'ya Göç Eden Türklere Bakış Açısı 155
2.5.2.1. Almanya'daki Türklere Türkiye'dekilerin Bakışı 155
2.5.2.2. Almanya'daki Türklerin Birbirlerine Bakışı 156

2.5.3. Almanya'daki Türk Erkeklerin Kadınlara Bakışı 159

SONUÇ 163

KAYNAKÇA 168
ÖZ GEÇMİŞ 175

BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ

Yüksek Lisans tezi olarak hazırladığım *1960'tan Günümüze Almanya Merkezli Türk Göçmen Edebiyatı ve Türk Göçmen Yazarlar (Roman)* adlı çalışmanın öneri aşamasından sonuçlanmasına kadar geçen süreçte bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle uyduğumu, tez içindeki tüm bilgileri bilimsel ahlak ve gelenek çerçevesinde elde ettiğimi, tez yazım kurallarına uygun olarak hazırladığım bu çalışmamda doğrudan veya dolaylı olarak yaptığım her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu beyan ederim.

22/ 07 / 2019

Gamze CEYLAN

ÇANKIRI KARATEKİN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Gamze CEYLAN tarafından hazırlanan *1960'tan Günümüze Almanya Merkezli Türk Göçmen Edebiyatı ve Türk Göçmen Yazarlar (Roman)* başlıklı bu çalışma, *[Savunma Sınavı Tarihi]* tarihinde yapılan tez savunma sınavı sonucunda *[oybirliği/oy çokluğuyla]* başarılı bulunarak jürimiz tarafından *[Anabilim Dalının Adı]* Anabilim Dalı'nda Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

TEZ JÜRİSİ ÜYELERİ (Unvanı, Adı ve Soyadı)

Danışman	: Dr. Öğr. Üyesi Betül ÖZTOPRAK	İmza: ……..
Üye	: Dr. Öğr. Üyesi Tuba DALAR	İmza: ……..
Üye	: Dr. Öğr. Üyesi Serap ASLAN COBUTOĞLU	İmza: ……..

ONAY

Bu Tez, Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulunun ...../..../ 201.. tarih ve ..... sayılı oturumunda belirlenen jüri tarafından kabul edilmiştir.

Unvanı Adı Soyadı

Enstitü Müdürü

ÖN SÖZ

1960'tan Günümüze Almanya Merkezli Türk Göçmen Edebiyatı ve Türk Göçmen Yazarlar (Roman) adlı bu çalışmada, Almanya'ya göç etmiş Türk yazarlar birinci, ikinci ve üçüncü kuşaklara ayrılarak incelenmiş; romanlar tematik açıdan, kahramanların bakış açılarıyla ve romanlarda göçe etki eden unsurlar bağlamında değerlendirilmiştir.

Almanya'ya göç olgusu 1960'lı yıllardan itibaren Türk toplumunu sosyolojik açıdan etkileyen bir olgudur. Göçmenlerin Almanya'ya yerleşmeleriyle birlikte bu göç hareketi, edebi ürünlerde de kendisine yer bulmaya başlamıştır. Bunun sonucunda Almanya'da Türk Göçmen Edebiyatı ortaya çıkar. Bu edebi adlandırma içerisinde şiir, öykü, roman gibi türlerde pek çok eser bulunmaktadır. Almanya merkezli Göçmen edebiyatı romanı, araştırmacılar tarafından bütünlük içerisinde ele alınmamıştır. Örneğin; Göçmen edebiyatı romanı üzerine, Erkan ZENGİN'in doktora tezi olarak sunduğu, *Berlin-Türk Göçmen Edebiyatı'nda Bir Metropol: Aras Ören, Emine Sevgi Özdamar ve Yade Kara'nın Eserlerinde Mekân ve Kimlik* adlı Almanca çalışmada sadece üç yazarın romanlarında mekân ve kimlik unsurları üzerinde durulmuş, Hüsnü YILMAZ'ın yüksek lisans tezi olarak hazırladığı, *Almanya'da Türk Göçmen Edebiyatı: Emine Sevgi Özdamar'ın (roman) Üçlemesinde Sosyal Drama ve Transformasyon* adlı İngilizce çalışmada Emine Sevgi Özdamar'ın üç romanı değerlendirilmiş, Alev ADIGÜZEL'in yüksek lisans tezi olarak hazırladığı karşılaştırmalı edebiyat çalışması ise Güney Dal ve Zafer Şenocak'ın iki romanı *Göçmen Edebiyatı Bağlamında Güney Dal ve Zafer Şenocak Küçük ''g'' Adında Biri ve Tehlikeli Akrabalık Romanlarının İçerik Bakımından Karşılaştırılması* adlı çalışmada incelenmiştir. Bu çalışmada ise, göçmen edebiyatı üzerine yazılan makalelerden, kitaplardan, tezlerden yararlanılarak Türk göçmen yazarlar ve onların romanları tespit edilmiş ve seçilmiş on yedi yazarın yirmi dört romanı tematik açıdan değerlendirilmiştir. Ayrıca romanlarda göçe etki eden unsurlar belirlenmiş ve romanlardaki kahramanların bakış açılarına da yer verilmiştir.

Yüksek lisans tezi olarak hazırladığımız bu çalışma, Almanya'ya çeşitli nedenlerle göç etmiş olan birinci, ikinci ve üçüncü kuşaklara mensup Türk yazarların yazdıkları romanlarda göçe etki eden unsurların belirlenmesi ve adı geçen üç kuşağın romanla-

rında işledikleri ortak temaları tespit etmek amacıyla hazırlanmıştır. Ayrıca Türk göçmen yazarların hangi kuşağa ait olursa olsun göç olgusuna dair ortak fikirlerini, yaşantılarını romanlarına nasıl yansıttıklarını belirlemek, yazarların göç olgusuna bakış açılarının romanlarının kahramanlarına ne ölçüde yansıdığını göstermek ayrıca göçün nedenlerini romanlardaki kahramanların aracılığıyla anlamaya ve anlatmaya çalışmak da tezin amaçları arasında yer almaktadır.

Bu çalışmayı hazırlarken değerli fikirlerini benimle paylaşan, yazdığım her bir kelimede emeği bulunan tez danışmanım, değerli hocam Dr. Öğr. Üyesi Betül ÖZTOPRAK'a teşekkür ederim. Ayrıca bilgilerini benimle paylaşmaktan sakınmayan kıymetli hocam Dr. Öğr. Üyesi Serap ASLAN COBUTOĞLU'na da teşekkür ederim. Kıymetli aileme, manevi desteklerini her zaman hissettiren dostlarım Kübra GÜLLÜ'ye, Gonca SOLMAZ ÖZLÜ'ye ve Canan İZGİ'ye de teşekkürü bir borç bilirim.

22/07/2019

Gamze CEYLAN

Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tez Özeti

Tezin Başlığı : 1960'tan Günümüze Almanya Merkezli Türk Göçmen Edebiyatı ve Türk Göçmen Yazarlar (Roman)
Tezin Yazarı : Gamze CEYLAN
Danışman : Dr. Öğr. Üyesi Betül ÖZTOPRAK
Anabilim Dalı: Türk Dili ve Edebiyatı
Bilim Dalı : Türk Dili ve Edebiyatı
Kabul Tarihi : 22/ 07/ 2019
Sayfa Sayısı : 13 (ön kısım) + 175 (tez)

1961 yılından itibaren Almanya'ya yapılan Türk işçi göçleri; edebiyat, sosyoloji gibi alanların ilgisini çekmiştir. Bu çalışmada, Almanya'ya yapılan işçi göçleri sonucunda Almanya'da ortaya çıkan Türk göçmen edebiyatı, göçmen yazarların roman türünde verdikleri eserler üzerinden incelenmiştir.

Bu çalışma; 1960'lı yıllardan itibaren, Almanya'ya göç eden işçilerin sorunlarından bahseden ve bu işçilerin hayatları etrafında şekillenen romanlar üzerine giriş ve sonuç dışında iki bölümden oluşan bir çalışmadır. Çalışmanın birinci bölümünde; göç kavramı, iç göçler ve dış göçler, Dünya ve Türk edebiyatında göç, Almanya'ya göçün nedenleri, Türkiye'nin ve Almanya'nın göç olgusuna yaklaşımı, Almanya merkezli Türk göçmen edebiyatı konularında bilgiler verilmiştir. Ayrıca bu bölümde; birinci, ikinci ve üçüncü kuşak göçmen edebiyatı roman yazarları üzerinde durulmuştur. Çalışmanın ikinci bölümünde ise; birinci, ikinci ve üçüncü kuşak göçmen edebiyatı romanı hakkında bilgi verildikten sonra incelenecek olan romanların konusu ve romanların yazarları hakkında kısaca bilgi verilmiştir. Ardından 24 roman tema ve konu olarak, romanlarda göçe etki eden unsurlar belirlenmiş ve romanlardaki kahramanların bakış açılarına yer verilmiştir.

Yüksek lisans tezi olarak hazırladığımız bu çalışmada, Almanya merkezli Türk göçmen edebiyatında adı geçen tüm kuşaklar tarafından romanlarda işlenmiş ortak temalar arasında karşımıza kültürel değişimler, özlem/gurbet, kimlik arayışı, Türkiye-Almanya karşılaştırması, yalnızlık, yozlaşma, çalışma koşulları, ayrımcılık/ırkçılık, eğitim, mal-mülk edinebilme, geriye dönüş gibi temalar ve konular çıkmıştır. Ayrıca bu çalışmada, romanlara yansıyan göç unsurları da belirlenmiştir. Romanlarda göçe etki eden unsurların başında ekonomik ve siyasi nedenlerin geldiği görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Türk Göçmen Edebiyatı, Göçmen Edebiyatında Roman, Türk Göçmen Yazarlar.

Çankırı Karatekin Üniversity Institute of Social Sciences Abstract of Master's Thesis

Title of the Thesis: Germany Based Turkish Immigrant Literature From 1960 Up To Now and Turkish Immigrant Writers (Novel)
Author : Gamze CEYLAN
Supervisor : Assist. Prof. Dr. Betül ÖZTOPRAK
Department : Turkish Language and Literature
Sub-field : Turkish Language and Literature
Date : 22/ 07/ 2019

Turkish workers' migration to Germany since 1961 attracted the attention of fields such as literature and sociology. In this study Turkish immigrant literature, which emerged as a result of labor migrations to Germany, was examined through the works of immigrant writers. This study is about the problems of workers who migrated to Germany since the 1960s and the novels taking shape around the lives of these workers. In the first part of the study; the concept of migration, internal migration and foreign immigration, migration in the world and Turkish literature, the causes of migration to Germany, and Turkey's and Germany's approach to immigration phenomenon, German-based Turkish immigrant literatüre are introduced with given information about literature topics. Also in this section; first, second and third generation immigrant literature novelists have been tried to be identified. In the second part of the study; after giving information about the first, second and third generation migrant literature novels, the novels examined and the authors of these novels were introduced. In the second part of the study; the thematic and subject aspects of novels were examined, the factors affecting the migration in novels were determined and the points of view of the heroes in the novels were included.

In this study, which we prepared as a master thesis, common themes in novels have been identified by all generations mentioned in German-based Turkish immigrant literature. These themes; cultural changes, longing / homesickness, identity crises, Turkey-Germany comparison, loneliness, corruption, working conditions, discrimination / racism, education, be able to acquire possessions, are themes such as flashbacks. Also in this study, elements of migration reflected in novels were determined. It is seen that economic and political reasons are the leading factors affecting migration in the novels.

Keywords: Turkish Immigrant Literature, Novel in Immigrant Literature, Turkish Immigrant Writers.

KISALTMALAR

a.g.e.	Adı Geçen Eser
a.g.m.	Adı Geçen Makale
a.g.t.	Adı Geçen Tez
Bkz.	Bakınız
C.	Cilt
Çev.	Çeviren
Dr.	Doktor
Öğr.	Öğretim
s.	Sayfa
S.	Sayı
Üni.	Üniversitesi
v.b.	Ve Benzeri
Yay.	Yayıncılık / Yayınevi

GİRİŞ

Göç olgusu, insanların vatanlarından ayrılmasından önce başlayan ve gittikleri yerde uzun süre devam eden bir süreç, insanların yaşamında uzun yıllar etkisini gösteren bir olgudur. Göçmenlerin, göç ettikleri toplum ile yetiştikleri toplumun buluşma ya da ayrışma noktasında bulunması, çift taraflı olarak etkilenmeye açık olmaları dikkat çekicidir. Bu bağlamda, kendi yetiştiği toplumdan ayrılarak başka bir topluma göç etmiş göçmenler, kendilerine yabancı olan bu toplumun sınırları içerisinde bir varlık ortaya koymaya çalışmışlardır.[1]

Günümüzde göç ve barındırdığı potansiyel çeşitlilik, AB'nin karşı karşıya olduğu en önemli konulardan biridir. Dünya'nın her köşesinden Avrupa'ya gelen, sayıları giderek artan göçmenler, Avrupa ülkelerine yerleşerek Avrupa'daki etno-kültürel çeşitliliği arttırmaktadır. Göçmenler ve göç ettikleri toplumlardaki insanlar, etkileşimler ve çatışmalar yaşadıkça Avrupa'nın sosyal dokusuyla birleşen yeni kültürler oluşmaktadır.[2] Türkiye'den başta Almanya olmak üzere çeşitli Avrupa ülkelerine göç eden işçiler de Almanya'daki bu sosyo-kültürel dokuya katkı sağlamışlardır.

Ahmet İçduygu ve Şule Toktaş'ın belirttiğine göre, günümüzde Türk vatandaşlarının yurt dışına göç nedeninin beş temel çeşidi bulunmaktadır. Bunlardan ilki önceden yurt dışına yerleşmiş göçmenlerin ailelerini, akrabalarını yurt dışına çağırdıkları göç yani aile bağları temelinde gelişen göçtür. İkincisi ise kimi vatandaşların sığınma talebiyle yurt dışına gittikleri göç olan sığınmacı hareketleridir. Üçüncü çeşit, düzensiz/ kayıt dışı/ kaçak işçi göçüdür. Dördüncü çeşidi sözleşmeli olarak veya proje bazında yurt dışına gönderilen işçiler oluşturur. Beşinci ve sonuncu göç çeşidi ise mesleklerinde uzmanlaşmış kişilerin bireysel çabalarıyla yurt dışına gittikleri nitelikli çalışanları kapsayan göçtür.[3]

---

[1] Fatma Nisan, Eylem Şentürk Kara, *Göçün Ardından*, İKSAD Publishing House, 2018, s.73-74.
[2] Ahmet İçduygu, *Kentler ve Göç: Türkiye, İtalya, İspanya,* İstanbul Bilgi Üni., Yay., İstanbul 2012, s.1.
[3] Ahmet İçduygu, Şule Toktaş, ''Yurtdışından Gelenlerin Nicelik ve Niteliklerinin Tespitinde Sorunlar'', *Türkiye Bilimler Akademisi Raporları*, S.12, Ankara 2005, s. 43.

Almanlar yıllar içinde ülkelerine gelen işçileri farklı bir isimlerle adlandırmışlardır. Gasterbeider (misafir işçiler), auslander (yabancılar), migranten (göçmenler) bu adlandırmalardan bazılarıdır. Bunlara ek olarak ülkelerinde bulunanlara uygun gördükleri en son isim ise, menschen mit migrationshintergrund (göç arka planına sahip kişiler) ifadesidir. Bu ifade, 1950'li yıllardan sonra Almanya'ya göç edenler ve onların çocuklarını, torunlarını kapsamaktadır. Bu ifadenin kullanılmasının nedeni; sonraki nesillerin göç deneyimini, göçün yarattığı etkileri yoğun yaşamamalarıdır. Bu bağlamda, bu ifadeyle onlara has bir kategori oluşturulması uygun görülmüştür.[4]

1960'lı yıllardan itibaren Türkiye'den Almanya'ya yapılan işçi göçü, Almanya'nın iş gücü açığını kapatmak üzere iş gücü talep etmesiyle başlar. İlk gidenler arasında bekâr erkekler çoğunluktadır fakat daha sonra Almanya'da 1983 yılında çıkan geri dönüşü teşvik yasasıyla her ne kadar geri dönüşte sayısal bir artış olsa da Almanya'daki Türk nüfusunda önemli bir azalmaya sebep olmaz. Çünkü göçmenlerin çocuklarının orada eğitim almaları, çalışmaları, göçmenlerin yatırımlarını Almanya'da yapmaya başlamaları, Alman vatandaşlığına geçmeleri onları Almanya'da kalıcı hale getirir.[5]

Türkiye'nin dünden bugüne dış göç deneyiminde ''muhacirlik'' ve ''göçmenlik'' ön plana çıkmaktadır. Bu göç hareketleri birbirinden niteliksel olarak farklılık göstermektedir. Örneğin muhacirlik, siyasi nedenlerden kaynaklanan zorunlu göç olarak adlandırılırken gurbetçilik; ekonomik nedenlidir ve muhacirlik gibi zorunlu değil gönüllü bir göç hareketidir.[6] Ümit Özdağ'ın belirttiğine göre; bu göç hareketine katılan insanlar, göç etmelerindeki nedenlere bağlı olarak, yurtlarına birbirinden farklı bakış açıları geliştirirler.

Örneğin; iklim, işsizlik, geçim sıkıntısı nedenleriyle göç ettiklerini söyleyenlerde ''tek millet'' algısının yüksek olduğu fakat devlet baskısı ve can güvenliği nedeniyle

[4] Zuhal Yeşilyurt Gündüz, ''Almanya'daki Türkiye Kökenli Göçmenlerin Sağlık Durumları: 'Göç Hasta Eder'den 'Göç Sağlığa İy Gelir' e Geçiş İçin Öneriler'', *Onlar Bizim Hemşehrimiz: Uluslararası Göç ve Hizmetlerin Kültürlerarası Açılımı*, Editörler: Erol Esen, Zeliha Yazıcı, Siyasal Kitabevi, Ankara 2011, s. 85-86.

[5] Helga Rıttersberger, Yelda Özen, Kezban Çelik, ''Geriye Göçün Dinamikleri: Almanya'dan 'Ev'e Dönüş'', *Küreselleşme Çağında Göç: Kavramlar, Tartışmalar*, Derleyenler: N.Aslı Şirin Öner, S. Gülfer Ihlamur- Öner, İletişim Yay., İstanbul 2012, s. 290.

[6] Sema Erder, *İstanbul Bir Kervansaray (Mı?): Göç Yazıları,* Derleyen: Nesrin Uçarlar, İstanbul Bilgi Üni., Yay., İstanbul 2015, s. 102.

göç edenlerde bu algının düşük olduğu görülmektedir. Bunun nedeninin göçmenlerin devlet ile ilişkilerinin daha da kötüleşeceği tahmini olduğu söylenebilir.[7]

Türklerin Almanya'ya göç etme nedenleri, bu göçten olumlu ya da olumsuz olarak ne ölçüde etkilendikleri önemlidir. Göçe ilk katılan grup içerisinde daha sonra Almanya'daki deneyimlerini şiir, hikâye, roman, anı gibi çeşitli edebi türler aracılığıyla aktaran isimler olmuştur. Almanya'daki 'göçmen edebiyatını' oluşturan isimler ve romanları ulaşabildiğimiz ölçüde çalışmamızda yer almaktadır. Ayrıca çalışmamızda Almanya'ya 1960'lı yıllardan itibaren muhacir ya da göçmen olarak giden birinci, ikinci ve üçüncü nesil olarak adlandırılan yazarların romanlarından kullandıkları temalar, göçe etki eden unsurlar ve romanlardaki kahramanlar eserlere yansıdığı kadarıyla incelenmeye çalışılmıştır.

[7] Ümit Özdağ, *Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde ve Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Batı'ya Göç Edenlerde Kültürel Yapı ve Kültürel Kimlik Sorunu*, Türk Metal Sendikası, Ankara 1995, s. 395.

BÖLÜM 1

GÖÇ KAVRAMI, DÜNYA VE TÜRK EDEBİYATINDA GÖÇ

Göç olgusu kişilerin ya da toplumların değişimini yansıttığı için başta sosyoloji, tarih gibi disiplinler tarafından bu olgunun nedenleri ve sonuçları, göçün yaşandığı yerde değişen sosyal ve ekonomik yapı geçmişten günümüze incelenmiştir.

İnsanlık varoluşundan bu yana çeşitli göçlere tanıklık etmiştir. Tarihin en önemli göçleri arasında Mekke'den Medine'ye, Orta Asya'dan Anadolu'ya yapılan göçler önemli bir yer işgal eder. Yapılan tüm bu göçlerin gidilen yerlerde değişim, yeni bir uygarlık gibi oluşumları doğurmuştur. Türkiye'den Almanya'ya 1960'lı yılların başında başlayan göç 20.yüzyılın on büyük göçlerindendir ve bu göçün oluşturduğu olgunun algılanması 25-30 yıl sonra gerçekleşmiştir.[8]

1.1. Göç Kavramı

Göç, tarihin başlangıcından beri insanlığın gerçekleştirdiği en önemli olgulardan birisidir. Göç en önemli tarafıyla bir nüfus hareketi, nüfus değişimidir. Türkiye'de göç hareketleri Cumhuriyet'in ilk yıllarından günümüze kadar çeşitli yoğunluklarla devam etmiştir. Bu yoğunluklar sanayileşme ve buna bağlı olarak da kentleşmenin arttığı yıllarda dikkat çekici seviyelere gelmiştir. Göçleri yalnızca kırdan kente olarak düşünmemek gerekir. Nitekim göçler kentten kıra, kırdan kıra ya da kentten kente de yaşanabilmektedir. Cemal Yalçın'ın *Göç Sosyolojisi* isimli eserinde yer verdiği bilgilere göre göçün dört değişik şekli bulunmaktadır: Bunlar; 1. İlkel Göç: Buradaki ilkellik, insanlığın ilkel dönemleri ile ilişkilendirilmektedir. Daha çok insanlığın doğal afetler karşısındaki çaresizliğinden kaynaklanan göçler konu edilmektedir. 2. Zorlama ile Yapılan Göçler: ilkel göçlerde itici faktör doğal yapı iken, zorlama göçler de daha çok sosyal yapıdır. Bu göç tipi iki gruba ayrılabilir: Birincisinde, göçe tabii topluluk göç etme "konusunda az çok kontrolü elinde tutabilirken, ikinci grupta bu kontrol tamamen topluluğun elinden alınmıştır. 3. Serbest Göç: Bu göç tipinde bireyler göç etme kararını kendileri vermektedirler. 19. Yüzyıl Avrupa'sından dışa göç hareketleri, bu göç türüne verilecek örneklerden sadece bir tanesidir.

[8] Recep Karagöz, *Almanya Yeni Yurt: Son Göçün Anatomisi*, Fide Yay., İstanbul 2007, s. 21.

Burada söz konusu olan, daha çok bireysel arayışlardan kaynaklanan göçlerdir. 4. Kitlesel Göçler: Kitlesel göçler serbest göçlerin sonuçlarındandır. Serbest göçte az sayıda öncü bireyin başka bir yere göçerek ülkeleriyle bir çeşit bağ kurmaları sonucunda o ülkeden göç edenlerin sayısı hızla artar ve kısa sürede çekici etmenler nedeniyle göç kitlesel bir niteliğe bürünür.''[9]

Dış göçler ise bir ülkeden başka bir ülkeye yapılan göçlerdir ve kişiler üzerindeki etkileri iç göçlere nazaran daha fazla hissedilir. Bu göçler de beyin göçü, mübadele göçü ve işçi göçü olarak sıralanabilir. Bu çalışma kapsamında bizi ilgilendiren dış göç türü işçi göçleridir. Bu göçler başta Almanya olmak üzere Avrupa ülkelerine yapılan göçlerdir. Türkiye'den Almanya'ya yapılan göçlerin Almanların talebinden ziyade Türklerin isteği ile gerçekleştiği bilinmektedir.[10]Daha sonraki yıllarda diğer Batı Avrupa ve İskandinav ülkeleri ile imzalanan misafir işçi anlaşmaları ile göçler yaşanmıştır. 1970'lerle birlikte Batı Avrupa ülkelerinde yaşanan ekonomik durgunluktan dolayı misafir işçi anlaşmaları feshedilmeye başlanmıştır. Ancak misafir anlaşmalarına son verilmesi, Türklerin Avrupa'ya olan göçlerini engelleyemediği gibi, 1990'larda aile üyelerinin evlenmelerinden dolayı artan bir oranda göçlere devam edilmiştir.[11]2. Dünya Savaşı'ndan sonra toparlanmaya çalışan Avrupa'nın işgücü ihtiyacından dolayı bazı ülkelerle ikili anlaşmalarla işçi talebinde bulunma ihtiyacı duymuştur. Türkiye önce 1961'de Almanya ile daha sonra 1964 yılında Avusturya, Hollanda ve Belçika ile; 1965 yılında Fransa ile; 1967 yılında İsveç ve Avustralya ile anlaşmalar imzalamıştır ayrıca daha az kapsamlı anlaşmalar ise; 1961'de İngiltere, 1971'de İsviçre, 1973'te Danimarka ve 1981'de Norveç ile imzalanmıştır.[12]

[9] Cemal Yalçın, *Göç Soyolojisi*, Anı Yay., Ankara, 2004, s.14-16'dan aktaran Serdar Sağlam, ''Türkiye'de İç Göç Olgusu ve Kentleşme'', *Türkiyat Araştırmaları*, Erman Altun Özel Kitaplığı, S.5, 2006, s.35,http://turkoloji.cu.edu.tr/GENEL/serdar_saglam_turkiyede_ic_goc_olgusu_kentlesme.pdf,(Erişim Tarihi: 15.05.2016.)

[10] Recep Karagöz, *Almanya Yeni Yurt: Son Göçün Anatomisi*, Fide Yay., İstanbul, 2007, s.22.

[11] İlhan Kaya, "Avrupalı Türkler: Misafir İşçilikten AvrupaVatandaşlığına", *Eastern Geographical Review* Sayı:19, 2008, s.149-166'dan aktaran Yüksel Koçak, Elvan Terzi, ''Türkiye'de Göç Olgusu, Göç Edenlerin Kentlere Olan Etkileri ve Çözüm Önerileri'*', KAÜ-İİBF Dergisi*, C.3, S.3, 2012, s.173, http://www.kafkas.edu.tr/dosyalar/iibfdergi/file/03/7.pdf, (Erişim Tarihi: 15.05.2016.)

[12]http://www.madde14.org/index.php?title=MiReKoç_Türkiye'den_Yurtdışına_Yönelen_Göç_Hareketleri_Üzerine_Brifing. (Erişim Tarihi: 13.01.2019.)

Türk misafir işçilerin büyük çoğunluğunun Anadolu'nun kırsal kesimlerinden gelmesi ve okuma yazma oranlarının düşük olması, Avrupa ülkelerine uyum süreçlerini olumsuz etkilemiştir. Yapılan birçok araştırmanın gösterdiği gibi göçmenlerin entegrasyon süreçlerini etkileyen en önemli iki faktör eğitim düzeyinin düşük olması ve o ülkenin dilini bilmemektir. Türk misafir işçilerin bu alandaki eksiklikleri, tartışma konusu olmalarına sebep olmuştur.[13] Bu göçler günümüzde de yoğun olmamakla birlikte devam etmektedir. Yukarıda bahsedilen dış göçlerle yurtdışına giden vatandaşlar sadece işçi olarak kalmamışlar gittikleri ülkelerin vatandaşlıklarını da alarak misafir işçi, konuk işçi statüsünden çıkmışlardır. Bu göçe katılan kişilerden erkeklerin büyük çoğunluğunun eğitimsiz ve taşra kökenli, kadınların ise şehirli oldukları görülmektedir.[14] Bu vatandaşlardan daha sonraları ülkeye dönme yolunu seçenler işçi olarak gittikleri Avrupa'dan işveren olarak geri dönmüşlerdir. Bir kısmı ise orada ikamet etmeye devam etmiş tıpkı dönenler gibi kendi işlerini kurmuşlardır. Bu kesim içinde ekonomik sıkıntıları aştıktan sonra yaşadıkları vatan özlemini, düştükleri kültür karmaşasını ve kimlik bunalımını anlatmak için kalemi eline alan çokça isim olmuştur. Bu isimler yalnızca işçi olarak gidenlerle sınırlı kalmamış, eğitim için gidip orada kalanlar, işçi olarak giden ailelerin orada büyümüş çocukları olarak da karşımıza çıkmaktadırlar. Almanya'da yaşayan Türklere bakıldığında birinci, ikinci ve üçüncü kuşaklar arasında kültürel değişimlere ayak uydurma noktasında farklılıklar söz konusudur. Bu durum, Alman-Türkü gibi yeni bir kavramın ortaya çıkmasını sağlar.[15]

"Misafir işçi'' olarak adlandırılan birinci neslin çocukları, Türkiye'den Almanya'ya aile birleşimi imkânından faydalanarak giderler ve Almanya'da ikinci kuşak denilen kuşağı oluştururlar. Bu kuşağın çoğu, Türkiye'deki ilk ve ortaöğretimlerini yarıda bırakarak Almanya'ya gelirler. Bu kuşak içinde Almanya'da dünyaya gelenler de bulunmaktadır. Üçüncü kuşak ise, birinci kuşağın torunlarından oluşmaktadır. İkinci ve üçüncü kuşak olarak adlandırılan sonraki kuşaklar, ilk kuşağa göre daha eğitimlidirler.

[13] İlhan Kaya, ''Avrupalı Türkler: Misafir İşçilikten Avrupa Vatandaşlığına'', *Eastern Geographical Review* Sayı:19, 2008, s.153, Ayrıca bkz: https://dergipark.org.tr/download/article-file/26605. (Erişim Tarihi: 15.05.2016.)
[14] Recep Karagöz, *Almanya Yeni Yurt: Son Göçün Anatomisi*, Fide Yay., İstanbul 2007, s.23.
[15] Fatma Nisan, Eylem Şentürk Kara, *Göçün Ardından*, İKSAD Publishing House 2018, s. 79-80.

Bu kuşaktaki kişiler, sosyal hayatta ve iş yaşamında varlık gösteren kişiler olurlar. Kuşaklar arasında, ikinci kuşak kısmen Alman dilini öğrenir fakat üçüncü ve hatta 2000'lerde gelen dördüncü kuşak, Almanca'da yeterli bir düzeye erişmiş ve iki dilli bir iletişim yetisine sahip kuşaklar olarak dikkat çekmektedirler.[16]

Türkiye'den Batı'ya yönelen göç hareketleri aslında 1950'li yıllarda başlar. Fakat o dönemlerde pasaport isteme hakkı belirli yasal nedenlerle mümkün olabilmektedir. Bu nedenle, Türklerin Türkiye'den dilediklerinde çıkabilmeleri ve dönebilmeleri ancak 1961 anayasasının sağladığı haklarla mümkün olur. Dolayısıyla bu yıllarda Avrupa'ya gidenler genellikle bir tanıdığın yardımı ile aldıkları davet mektubu aracılığıyla mümkün olabilmektedir. Bunun sonucu olarak ise gerek Türkiye'de gerekse Almanya'da tercüme büroları adı altında bir çeşit işçi bulma ve yerleştirme kurumlarının ortaya çıktığı görülür. Bu durum Alman sendikalar birliğini rahatsız eder çünkü Almanya'ya yasal olmayan yollarla giren kaçak işçiler, Alman işçilerin asgari ücretlerini tehlikeye sokarlar. Bu durumun önüne geçmek için dönemin Federal Almanya devleti ile Türkiye devleti arasında, 30 Ekim 1961'de, iş gücü gönderme anlaşmaları imzalanır.[17]

Almanya'ya göçüm ilk yıllarında, göçe katılan işçilerin çoğu İstanbul, Ankara, İzmir gibi büyük kentlerden gelmektedirler. 1961-1973 yıllarını kapsayan bu göç hareketliliği, 1973'te patlak veren enerji krizi ile yavaşlar hatta durma noktasına gelir. Büyük fabrikalar üretimlerini kısarlar, işçi alımı birden tüm Avrupa ülkelerinde durdurulur. Fakat bu dönemden sonra, 1974'te, Alman otomobil endüstrisinde başgösteren işten çıkarma durumu altı ay sonra kesilir hatta işten çıkarılanlara işleri iade edilir. İşçi alım süreci 1973'te durdurulur fakat bu kez de ''aile birleşimine izin verme '' süreci başlamış olur.[18]

Türk işçi göçünde, ilk başladığı yıllardan itibaren karakter değişimi görülür. Örneğin, 12 Eylül 1980 hareketi, Türkiye'nin demokrasi alanındaki ilerlemesini durdurduğu gibi dış göç hareketine de farklı boyutlar kazandırır.

---

[16] Fatma Nisan, Eylem Şentürk Kara, *Göçün Ardından*, İKSAD Publishing House 2018 s. 81-84.
[17] Nermin Abadan-Unat, "Türkiye'nin Son Elli Yıllık Emek Göçü: Yorum, Eleştiri, Öngörü'', *Türkiye'nin Göç Tarihi: 14. yüzyıldan 21.yüzyıla Türkiye'ye Göçler*, Derleyenler: M.Murat Erdoğan, Ayhan Kaya, İstanbul Bilgi Üni. Yay., İstanbul 2015, s. 264-265.
[18] Nermin Abadan-Unat, *a.g.m.*, s. 265.

Türkiye'de belli ideolojik fikirleri nedeniyle endişe duyan pek çok insan, başta Almanya olmak üzere çeşitli ülkelerde iltica hakkı talep etmeye başlar. Türkiye işçi göçünde yaşanan bir diğer karakter değişikliği; özel girişimciliğin yayılması, birçok Türk göçmenin iş yeri açarak işveren durumuna gelmesi ile olur. Bu bağlamda, özellikle gastronomik etkinlikler yapan yerlerin-özellikle döner, kebap satan mekânlarınsayısı artmış olsa da Türkler; mühendislik, mimarlık, nakliyatçılık, gıda imalatı gibi iş kollarında pek çok bağımsız iş yeri açarlar.[19]

Türkiye'den Almanya'ya yapılan 1961 yılında yapılan ilk göçler sonucunda, 1962 yılında bu göçmenlerin örgütlendikleri görülür. Bu tarihte Köln ve çevresi Türk İşçileri Derneği kurulur, toplu olarak kılınan Cuma namazları için atılan adımlar sonucunda ise, dini ve milliyetçi başka derneklerin kurulması da sonraki yıllarda gerçekleşir.[20]

Yurtdışında yaşayan işçilerin Türkiye'ye dönmeme kararı almalarından sonra, işçiler bir yandan birikimlerini değerlendirmeye çalışırlar, bir diğer yandan Almanya'da kurdukları derneklerin sayısını arttırmaya başlarlar. Almanya'ya göçün yaşandığı ilk yıllarda, geri dönüş fikrinin etkisiyle dernekleşme sınırlı kalırken 1980'den sonra bu derneklerin sayılarının arttığı görülür. Bugün Avrupa'da Türk göçmenlerin kurduğu hemşehriliğe ve mesleki nedenlere dayalı olarak kurulan çok sayıda dernek bulunmaktadır.[21]

Türkiye'de 1980 yılında gerçekleşen askeri darbe sonucunda Almanya'daki göçmenlerin de hayatlarının etkilendiği görülür. Bunun nedeni, darbe sonrası Türkiye'yi terk etmek zorunda kalan komünist ve milliyetçi ideolojiye mensup kişilerin kavgayı buraya da sıçratmış olmalarıdır. Bu durum farklı düşünceler ve kültürler arasında bulunan ayrışmayı daha da derinleştirmiştir.[22]

Türk dış göçünün aşamaları Nermin Abadan Unat'ın *Bitmeyen Göç Konuk İşçilikten Ulus-Ötesi Yurttaşlığa* başlıklı eserinde onar yıllık dönemler halinde ele alınmıştır: [23]

[19] Nermin Abadan-Unat, ''Türkiye'nin Son Elli Yıllık Emek Göçü: Yorum, Eleştiri, Öngörü'', *Türkiye'nin Göç Tarihi: 14. yüzyıldan 21. yüzyıla Türkiye'ye Göçler*, Derleyenler: M.Murat Erdoğan, Ayhan Kaya, İstanbul Bilgi Üni. Yay., İstanbul 2015, s. 267.
[20] Recep Karagöz, *Almanya Yeni Yurt: Son Göçün Anatomisi*, Fide Yay., İstanbul 2007, s.24.
[21] Nermin Abadan-Unat, *a.g.m.*, s. 268.
[22] Recep Karagöz, *a.g.e.*, s. 28.
[23] Birsen Şahin Kütük, "Türkiye'den Batı Avrupa'ya İşçi Göçünün Sosyolojik Çalışmalara Yansımaları",SosyolojiKonferansları,No:52(2015-2),s.615.

‘’• 1950’li Yıllar: Bireysel girişimler ve özel aracılar yolu ile göç Almanya’dan kurumsal bazda ‘stajyer’ söylemi ile başlayan işçi talebi.

• 1960’lı Yıllar: İkili anlaşmalar, rotasyon inancı ve bireysel göçmen yerine “konuk işçi” kavramının kullanımı.

• 1970’li Yıllar: Ekonomik durgunluk ve yabancı işçi alımının durdurulması, illegal işçilere af ve aile birleşiminin kabulü.

• 1980’li Yıllar: Kalıcılık ve bunun beraberinde getirdiği çocukların eğitim sorunları, dernekleşme hareketleri, sığınma istekleri, vize politikası ve geri dönüşü özendirici politikaların uygulanması.

• 1990’lı Yıllar: Yabancılar yasası, yabancı düşmanlığı, yabancılar ve kimlik tartışmaları.

• 2000 sonrası: Göçün yeni biçimleri, çok kültürlülük ve entegrasyon üzerine tartışmalar.’’

Almanya’ya yapılan göçlerden bahsederken 1983 yılında geri dönüşü teşvik yasasıyla Türkiye yapılan geri dönüşlerden de bahsetmek gerekir. Geri dönüş, kendine özgü sosyo-ekonomik, kültürel ve psikolojik yönleri olan bir kavramdır. Bu bağlamda geri dönüş, göçten ayrı şekilde düşünülemez hatta göç hareketinin olası sonuçlarından bir olarak adlandırılır. Geri dönüşün en önemli nedeni gidilen yere uyum sağlanamamasıdır. Çünkü gidilen yere yerleşmeyi sağlayan en önemli etken uyumdur. Sosyal hayatta, iş yaşamında, göçmenin gittiği yerin toplumuyla başarılı ilişkiler kurabilmesi oraya bağlanmasını sağlar.[24]

Geri dönüşe katılmış göçmenlerin, geri döndüklerinde buldukları koşullarla ilgili hem olumlu hem de olumsuz algılar geliştirdikleri göze çarpar. İş yaşamındaki fırsatlar, sosyal hizmetlerin yeterliliği ve eve dönüşün verdiği keyif olumlu algılardandır. Fakat geri döndüklerinde Almanya’nın yaşam şartlarının kendi ülkelerinde de devam

---

http://dergipark.gov.tr/download/articlefile/236419, (Erişim Tarihi: 13.01.2019.) , Ayrıca bkz: Nermin Abadan Unat, *Bitmeyen Göç Konuk İşçilikten Ulus-Ötesi Yurttaşlığa*, Bilgi Ün.,Yay., İstanbul.

[24] N. Aslı Şirin Öner, “Son mu, Başlangıç mı? : Göç Çalışmalarında Sosyal Bir Olgu Olarak Geri Dönüş’’, *Küreselleşme Çağında Göç: Kavramlar, Tartışmalar*, Derleyenler: N.Aslı Şirin Öner, S. Gülfer Ihlamur- Öner, İletişim Yay., İstanbul 2012, s. 263-266.

etmesini bekleyen göçmenler, Türkiye'de yeterli ölçüde yenilik olmamasından, bürokrasinin işleyişinden şikâyet edebilir ve bu konularda hayal kırıklığı yaşayabilirler.[25]

Almanya'daki göçmenlere yönelik olarak 1983'te çıkarılan geri dönüşü teşvik yasasıyla birlikte Türkiye'ye dönenleri temel olarak iki grupta toplamak mümkündür. İlki; Almanya'ya uyum sağlayamamış, kendini orada hep yabancı hisseden, düşük ücret alan ve birikimleri aynı oranda az olan gruptur. Düşük ücretlerde çalışmak, teşvik yasasını bu grup için cazip hale getirir. Bu gruba girenler özellikle birinci kuşak göçmenlerdir. Bu grup, Almanya'da kalmayı kısa süreli bir durum olarak düşündükleri için dil yetersizliği yaşarlar ve bu yetersizlik onların sosyal yaşamlarının da sınırlı kalmasına yol açar. Diğer grup ise, tasarruflarını iyi yapan, göç öncesindeki hedeflerine ulaşmış, Türkiye'de yeterli yatırımı yaptıklarını düşünenlerden oluşur. Türkiye'deki akrabalarla yakın ilişkilerin sürmesi, Almanya'da elde edilen birikimlerin Türkiye'de iyi değerlendirilmesi bu grubun dönüşünde önemli bir etken olmuştur.[26]

1.2. Dünya Edebiyatında Göç

Göçün, dünyayı yalnızca toplumsal ve tarihsel açıdan etkilemediği bilinmektedir. Dünyanın hemen hemen her ülkesinden gerek içte gerekse dışa yönelik gerçekleşen bu göçler, toplumların edebiyatlarını da etkilemiştir. Bu etki yalnızca göç veren tarafta değil, göç alan tarafta da görülmektedir. Zaman içinde göç vermiş veya göç almış birçok toplumun edebi eserlerindeki ''göç'' motifi başlı başına bir edebiyat olarak ortaya çıkmıştır.

Türk göçmen edebiyatının dışında çeşitli milletlere ait göçmen yazınına rastlamak mümkündür. Örneğin Lale Aydın'ın "Çin Göç Edebiyatı ve Türkiye'deki Çeviri Eserleri" başlıklı yazısında da belirttiği gibi, 1970'li yılların sonunda eğitim, iş, ticaret, evlilik gibi nedenlerle yurt dışına yerleşen Çinli vatandaşların yazdığı metinlerden oluşmuş bir Çin göçmen edebiyatı söz konusudur. Bu edebiyat Çin ede-

[25] N. Aslı Şirin Öner, *a.g.m.,* s. 272.
[26] Helga Rıttersberger, Yelda Özen, Kezban Çelik, ''Geriye Göçün Dinamikleri: Almanya'dan 'Ev'e Dönüş'', *Küreselleşme Çağında Göç: Kavramlar, Tartışmalar*, Derleyenler: N.Aslı Şirin Öner, S. Gülfer Ihlamur- Öner, İletişim Yay., İstanbul 2012, s. 290-291.

biyatının yurt dışındaki imajının artmasını, Çin yazınının yayılmasını sağlamıştır.[27] Ayrıca Hatice Saka'nın "Doğu'yu Batı'ya Bağlayan Köprü: Göç Edebiyatı" isimli köşe yazısında da ifade ettiği gibi, bundan başka 19. yüzyılın ikinci yarısında Lübnan, Suriye, Mısır gibi Arap ülkelerinden Amerika'ya çeşitli nedenlerle göçler yaşanmıştır.[28] Bu göçlerin göç edenler üzerindeki etkilerinin, gittikleri yerdeki insanların onlara bakış açılarının vb. konuşulmaması, yazılmaması, tarihe not düşülmemesi kaçınılmazdı. Bu göç sonrasında Araplar gittikleri ülkelerde (Amerika, Arjantin, Brezilya vb.) Arapça dergiler, gazeteler çıkarırlar ve onların etrafında toplanarak şiirler, kaleme almaya başladılar. 20.yüzyılın başlarında bu hareketin sonucu olarak Arap edebiyatında ''mehcer üslubu'' tanımı ortaya çıkar ve bu mehcer şairler, Arap şiirine yeni bir anlayış ve boyut kazandırmış olur.[29] Bu ''Mehcer Ekolü''nden başka doğup büyüdüğü topraklardan uzaklaştırılan, ülkeden ülkeye savrulan hayatlarını bir kültürel etkinlik ve entelektüel kazanıma dönüştürmeyi başarabilen Edward W. Said gibi Arap yazarlar da olmuştur.[30]

Çeşitli toplumların gerçekleştirdiği göç zamanla bir ''yabancılaşma'' olgusu ortaya çıkarmıştır. İlk defa Hegel tarafından tanımlanıp özü anlaşılmaya çalışılan yabancılaşma kavramı daha sonra Karl Marks ile iktisadi yabancılaşma olarak yeni bir boyut kazanmış ve Jean Paul Sartre'ın meseleyi ele almasıyla bu kavramın edebiyatta da yer bulması kaçınılmaz olmuştur.[31]

Arzu Çiftsüren'in de ifade ettiği gibi, Ümit Burnu'nun keşfi sonucunda Doğu ile Batı arasındaki ticaret yollarının değişmesi, Avrupa devletlerinin bu yolları kullanmasıyla Batı'nın Doğu'ya sızması gerçekleşmiş hatta bu sürecin bir sonucu olarak Hindistan, Doğu Hindistan ve Batı Hindistan olarak ikiye bölünmüştür. Bu bölünmenin sonu-

[27] Lale Aydın, "Çin Göç Edebiyatı ve Türkiye'deki Çeviri Eserleri'',Onur Kılıçer, Hatice Görgün, *Doğu Göç Edebiyatı,* Devamend Yay., İstanbul 2017, s.9, Ayrıca bkz: http://www.demavend.com.tr/dosyalar/dogu_goc_edebiyati.pdf., (Erişim Tarihi: 10.01.2019.)

[28] Hatice Saka, *Yenişafak,* 13. 07. 2016, https://www.yenisafak.com/hayat/doguyu-batiya-baglayan-kopru-goc-edebiyati-2493214. , (Erişim Tarihi: 12.01.2019.)

[29] Hatice Saka, "Doğu'yu Batı'ya Bağlayan Köprü: Göç Edebiyatı, *Yenişafak,* 13.07.2016, https://www.yenisafak.com/hayat/doguyu-batiya-baglayan-kopru-goc-edebiyati-2493214., (Erişim Tarihi:12.01.2019.)

[30] Betül Can , ''Sürgünsoylu Bir Entelektüel:Edward W.Saıd'', Onur Kılıçer, Hatice Görgün, *Doğu Göç Edebiyatı,* Devamend Yay., İstanbul 2017, s. 30, Ayrıca bkz: http://www.demavend.com.tr/dosyalar/dogu_goc_edebiyati.pdf, (Erişim Tarihi: 13.01.2019.)

[31] Leyla Yakupoğlu Boran, ''Modern Kuveyt Edebiyatında Yabancılaşma ve Göç olgusu:(1960-1990),Onur Kılıçer, Hatice Görgün, *Doğu Göç Edebiyatı,* Devamend Yay., İstanbul, 2017, s.21, http://www.demavend.com.tr/dosyalar/dogu_goc_edebiyati.pdf, (Erişim Tarihi: 13.01.2019.)

cunda Hindistan'daki Müslüman nüfusun göç ettirildiği yeni bir ülke, Pakistan, kurulmuş buradaki Gayrimüslümler ise Hindistan'a göç etmek durumunda bırakılmışlardır.[32] Kişilerin bir bakıma zor durumda kalarak gerçekleştirdiği bu gibi göçler de edebi eserlerde yerini almıştır. Örneğin: ''Saadet Hasan Mantu'nun bölünmeyi ve ardından yaşanan göçü psikolojik ve sosyal yönleriyle ele aldığı en etkileyici ve uluslararası alanda en bilinen öyküsü Toba Tek Singh'tir. 1954 yılında yayımladığı öyküde, bölünmeden bir kaç yıl sonra mahkûmlar gibi akıl hastalarının da mübadelesine karar verilince akıl hastalarının bölünmeyi algılayış şekillerinin iğneleyici bir üslupla anlatılmakta bölünmenin oluşturduğu kimlik sorunu çarpıcı bir şekilde ele alınmaktadır.''[33]

Bir başka göç edebiyatı oluşturan toplum olarak Afganlardan da söz edilebilir. Hem Düzyazı hem şiir olarak bakıldığında Afgan göç edebiyatının ortaya çıkışı 1979 yılında Sovyetlerin Afganistan'ı işgal edişiyle başlamıştır. Bu işgal ile Afganlar başta Pakistan ve İran olmak üzere çeşitli ülkelere göç etmek zorunda kalmışlardır.[34] Bu işgal sonucunda göç etmek zorunda kalanlar arasında o zamanlar çocuk yaşta olan ve babasıyla Amerika'ya gelen günümüz Afgan yazarlarından Khaled Hosseını de vardır.

1.3.Türk Edebiyatında Göç

Türkiye'nin göç hareketinin en yoğun olduğu ülke kuşkusuz Almanya'dır fakat 1960'larda başlamış olan göçler yalnızca Almanya ile sınırlı kalmamıştır.1965 yılında Fransa ile iki taraflı imzalanan göç anlaşmasıyla Fransa'ya ilk Türk işçi göçleri1970'li yıllarda başlamış ve 80'lerde de devam etmiştir. İlk başta sadece kısa süreliğine çalışmak için gelen Türk işçiler daha sonra buraya yerleşmişlerdir.[35]

---

[32] Arzu Çiftsüren, ''Toba Tek Sighn Öyküsünde Pakistan Hindistan Bölünmesi'', Onur Kılıçer, Hatice Görgün, *Doğu Göç Edebiyatı,* Devamend Yay., İstanbul 2017, s. 58, http://www.demavend.com.tr/dosyalar/dogu_goc_edebiyati.pdf, (Erişim Tarihi: 13.01.2019.)

[33] Arzu Çiftsüren, *a.g.m.,* s. 59.

[34] İleyha Tuğçe Durmaz,'' İran'da Afgan Asıllı Göçmen Bir Şair: Muhammed Kazım Kazımı ve 'Bazgeşt(Geri Dönüş)' Adlı Şiiri Üzerine Bir İnceleme'', Onur Kılıçer, Hatice Görgün, *Doğu Göç Edebiyatı,* Devamend Yay., İstanbul 2017, s. 66, http://www.demavend.com.tr/dosyalar/dogu_goc_ edebiyati.pdf, (Erişim Tarihi: 13.01.2019.)

[35] Mehmet Ali Akıncı, Kutlay Yağmur, ''Fransa'daki Türk Göçmenlerin Dili Kullanımı ve Dile Yönelik Tutumları ve Onların Öznel Etnik-Dilsel Canlılık Algıları'',*Toplum Dilbilimsel Dinamikler (UMR 6065 CNRS), Fransa Babil,* Tilburg Üniversitesi, Hollanda, http://dergipark.gov.tr/download/article-file/177698, (Erişim Tarihi: 13.01.2019.)

Takvimler 1964 yılını gösterdiğinde ise bir başka Avrupa ülkesi olan Belçika ile Türkiye arasında imzalanan siyasi ve ticari anlaşma ile Türkiye'den İŞKUR aracılığı ile Belçika'ya işçi göçü başlamıştır.[36] Bu göç sonrasında Türk nüfus devam eden göçlerle giderek fazlalaşmış Türklerin aile kurması ile Belçika'da doğan çocuklarda çift dillilik kendini göstermiştir. Türkçenin kullanımı ise zamanla azalmış ve Türkçe ile Fransızca/Flemenkçe karışımı bir dil kullanımı artmıştır.[37]

1964 yılında Avusturya'ya, işçi göçleri başlamıştır. Bu ülkeye 1971 yılına kadar gelen tüm göçmenler işçi statüsünde kalmıştır.[38] 1971-1989 yılları arasında Kudeyt Şurdum, 1978'de Avusturya'ya öğrenci olarak gelen Şerafettin Yıldız, 1981'den beri Avusturya'da yaşayan Ercüment Aytaç, 1983'te Avusturya'ya gelen Seher Çakır, Türkiye'de gazatecilik yapan ve daha sonra 1998'de Avusturya'ya gelen Hüseyin Şimşek ve Viyana'ya doktora yapmaya gelen Barış Acar Avusturya'da Türk göçmen edebiyatını sürdürmüş birkaç isimdir.[39]

1980 yılına gelindiğinde ise Hollanda'da bir Türk göçmen edebiyatı kendini göstermeye başlamıştır. Bunun başlıca nedeni o yıllarda Türkiye'de yapılan askeri darbe neticesinde birçok ilticacı ailenin Hollanda'ya gelmesidir. Bu geliş üzerine Hollandalı yayınevleri harekete geçmiş ve bu ''yabancıların'' neler hissettiklerini, yerli halk hakkında ne düşündüklerini merak etmeye başlamışlardır.[40] 1980'lerde Halil Gür'ün *Gekke Mustafa-Deli Mustafa* adlı eseri ile Sadık Yemni'nin *Demirden Gaga* adlı hikayesi bu edebiyatın örneklerindendir.[41] Yine aynı yıllarda Fehmi Özgök, Hürrem Efe, Haydar Eroğlu, İbrahim Eroğlu, Yavuz Nufel, Ali Şerik,İsmail Polat, Erol Kasırga, Atilla İpek, Tülay Bayrı, Havva Setenay, Şeyda Koç ve Hollandaca yazan

[36] Beytullah Bekar, ''Belçika'da Türkler ve Türkçe'', *Rumeli'de Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, Nisan,2018, s.16,http://dergipark.gov.tr/rumelide/issue/36662/417360, (Erişim Tarihi: 13.01.2019.)
[37] Beytullah Bekar, *a.g.m.*, s. 21.
[38] Hüseyin Şimşek, "Avusturya'nın Türkiye Kökenli Edebiyatında Sayılı Örnekler", *Hallac Medya ve Kültür Derneği, 8.09.2016,* http://hallac.org/index.php?id=6&tx_ttnews%5Btt_news%5D=516&cHash=40c6be64f5d8c353a50eb37d40b770c2&PHPSESSID=1ba5a6719a69223792cc008607b088a4, (Erişim Tarihi: 13.01.2019.)
[39] Hüseyin Şimşek, *a.g.m.*
[40] Sadık Yemni, ''Hollanda'da Göçmen Bir Dil: Türkçe'', *Sadık Yemni'den Fikir Yongaları,* 15. 11. 2016,https://sadikziyayemni.blogspot.com/2016/11/hollandada-gocmen-bir-dil-turkce_67.html, (Erişim Tarihi: 13.01.2019.)
[41] Sadık Yemni, *a.g.m.*

Sevtap Baycılı, Nilgün Yerli, Funda Müjde, Ebru Umar gibi isimler de Hollanda'daki Türk göçmen yazınına katkıda bulunmuşlardır.[42]

Türk edebiyatında göç denildiğinde en fazla eserler Almanya'ya yapılan göçler sonucunda ortaya çıkmıştır. Almanya'ya işçi olarak gelen fakat daha sonra Almanya'ya yerleşen 1. kuşak arasında roman, öykü, şiir gibi türlerde eser veren birçok yazar ve şair bulunmaktadır. Çoğunluğu 1.kuşağın çocuklarının oluşturduğu 2. ve 3. kuşak yazar ve şairler de Almanya'da Türk göçmen yazınını devam ettirmektedirler.

Bu çalışmada Almanya merkezli Türk göçmen edebiyatında yer alan romanlar üzerinde duracaktır fakat roman incelemelerine geçmeden önce Almanya'ya göçün nedenleri, Türkiye'nin ve Almanya'nın göç tutumu bahsedilmesi gereken meselelerdendir. Yapılan göçlerin nedenleri, göç olgusu konusunda Türkiye ve Almanya'nın tutumları hakkında bilgi vermenin yararlı olacağı kanaatindeyiz. Aşağıda ilk önce Almanya'ya göçün nedenleri üzerinde durulacaktır.

1.3.1. Almanya'ya Göçün Nedenleri

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra sanayileşmenin hızla artmasıyla Almanya kendi iş gücünü karşılayamaz hale geldiğinde diğer ülkelerden işçi ithal etmeye başlamıştır.1955'te İtalya'dan, 1960'ta İspanya ve Yunanistan'dan, 1961'de ise Türkiye'den çok sayıda işçi alımı başlamıştır. Türkiye'nin çeşitli yerlerinde yaşayan pek çok insan daha iyi bir hayat kurabilmek için Almanya'ya gitmek üzere yola çıkmıştır.[43]Bu yolculuğun asıl amacı, Almanya'da daha iyi maddi şartlarda birkaç sene çalışıp para biriktirerek yurda dönmektir. Bu fikir ile Almanya'ya giden göçmenler, Türkiye'nin 1960 ve sonrasında yaşadığı siyasal çalkantılar nedeniyle dönüşlerini ertelemeye başlarlar. Daha sonra Alman hükümeti tarafından 1973'te işçi alımları durdurulmuş ama gurbetçilere eşlerini ve çocuklarını da yanlarına alma hakkı tanınmıştır.[44] Bu sayede hayatlarını Almanya'ya taşımaya başlayan "misafir işçiler'' misafir olmaktan çıkmışlardır.

[42] Sadık Yemni, *a.g.m.*
[43] Hikmet Asutay, *Göçmen Edebiyatı : Yazarlar Sözlüğü Almanya'da Yazan ve Yaşayan Türk- Alman Edebiyatı*, Paradigma Akademi Yay., İstanbul 2014, s. 9.
[44] Hikmet Asutay, *a.g.e.*, s.10.

1980 yılına gelindiğinde siyasi kökenli bazı zorunlu göçler de yaşanmıştır. Söz konusu yıldaki askeri darbe neticesinde Almanya'ya gelen milliyetçi ve kominist ideolojiye sahip gençlerin kavgayı buraya da taşımış olmaları toplumsal alanda gerginlik yaratmış ve zaten var olan ayrışmayı Türkiye dışındaki Türkler arasında da derinleştirmiştir.

Almanya'ya göç 1961 yılından sonra 70'li, 80'li ve 90'lı yıllarda da devam etmiştir. 1971 yılında Baden eyaletine bağlı Wiesloch kasabasında ''Yabancı İşçiler Temsilciliği'' kurulmuş ve hatta aynı yıl 500.000'inci işçi Almanya'da resmi törenle karşılanmıştır. Almanya'ya yapılan göçler genel hatlarıyla ekonomik ve siyasi kökenlidir fakat daha sonra eğitim, evlilik, töre vb. unsurlarla da buraya göç yaşanmıştır.[45]

1.3.2. Türkiye'nin Göç Olgusuna Yaklaşımı

Almanya'ya işçi gönderimi konusunda talep Türkiye'den gelmiş ve bunun sonucunda iki ülke arasında 1961 yılında iki ülke arasında anlaşma yapılmıştır.[46] Bu talebin en önemli nedenlerinden biri o dönem ekonomik buhran yaşayan Türkiye'ye döviz girişinin sağlanmasıyla ekonominin rahatlayacağı fikridir ve bir diğer neden ise 1960'taki askeri darbeyi gerçekleştirenlerin bu yolla batılılaşmanın hızlanacağını düşünmeleridir.[47]

Almanya'da Türk nüfusun göçlerle yıldan yıla artması Türk yetkilileri gurbetçiler için harekete geçmeye zorlamıştır. 1969 yılında *Akşam, Tercüman* ve *Hürriyet* gazeteleri Almanya ve Avrupa'ya göçen işçiler için Avrupa eki çıkarmaya başlamışlar hatta Frankfurt'ta kurdukları kendi matbaalarında bu eklerin basımını gerçekleştirmişlerdir. [48] 1980'li yıllarda ise Almanya genelinde Türkçe yayın yapan yerel televizyon kanalları oluşturulmuş, 1990 yılında ise TRT-INT Avrupa'da günlük yayınlarına başlamıştır.[49]

Recep Karagöz'ün belirttiğine göre; bu gelişmelerden başka Almanya'daki Türklerin bu ülkenin kültürel ve dini değerlerine de ilgi duyması Türk yetkilileri endişelendir-

[45] Recep Karagöz, *Almanya Yeni Yurt: Son Göçün Anatomisi*, Fide Yay., İstanbul 2007, s. 25.
[46] Recep Karagöz, *a.g.e.*, s.22.
[47] Recep Karagöz, *a.g.e.*, s.22.
[48] Karagöz, *a.g.e.*, s.25.
[49] Karagöz, *a.g.e.*, s.29.

miş olmalıdır ki bu ilgiyi kontrol altında tutmak amacıyla 1982 yılında Diyanet İşleri Türk İslam Birliği adında bir kurum Türk devleti tarafından kurdurulur.[50]

Karagöz'ün de ifade ettiği gibi, Türkiye'nin Almanya'ya olan göç tutumunu en iyi anlatan dokümanlardan en önemlisi, Almanya'ya gidecek olan işçilere içinde bir dizi uyarıların bulunduğu, İş ve İşçi Bulma Kurumunun hazırladığı yazıdır.[51] Bu yazıda Almanya'nın milliyetçi bir devlet olduğu, komisist olanı düşman gördükleri, eğer böyle insanlarla karşılaşılacak olunursa hemen onları uzaklaştırmaları ve konsolosluklara ihbar etmeleri Türk işçilere tembih edilmiştir. Bunun yanında Almanlarla, Almanya'ya çalışmaya gelmiş diğer milletlere mensup insanlarla iyi anlaşmaları ayrıca kendi aralarında da kavga, gürültü çıkarmamaları gerektiği öğütlenmiştir. Bir başka ilginç ve dikkat çeken uyarı ise Alman kadınların Türklerin kahramanlıklarını sevdikleri bu nedenle Türk işçilere nazik ve güler yüzlü olacakları, kadınların bu tutumlarının yanlış anlaşılmaması yönündedir. Kurum bunun devamında da Alman aile bağının Türklerinki kadar kutsal olduğunu söylemiş evli bir Alman kadınına kötü gözle bakılmasının affedilmez olacağını belirtmiştir. Bu ve bunun gibi birçok uyarının dışında dilek ve şikâyetler noktasında da nereye gidecekleri ve ne yapacakları Türk işçilere bu yazıyla açıklanmıştır.[52]

Türkiye'nin göçe devlet açısından tutumu anlatıldığı gibiyse de tanıdıklarını, akrabalarını, komşularını gurbete çalışmaya gönderen halk açısından bu durum daha farklıdır. Bu gurbetçiler halk arasında 'Almancı' olarak değerlendirilmiş, orada çalıştıkları ve yaşadıkları için onlara ayrı bir vasıf yüklenmiş fakat bu bakış açısı gurbetçiler için bir nevi dışlanmışlık hissi yaratmıştır.

Türklerin Almanya'ya gidişlerinin 50. yılında ise İstanbul Sirkeci garından Almanya'nın Münih kentine bir sefer düzenlenmiştir. Bu etkinlikte amaç Almanya'ya ilk gidenlerin hatıralarını canlandırmaktır. [53]

[50] Recep Karagöz, *a.g.e.*, s.27.
[51] Recep Karagöz, *Almanya Yeni Yurt: Son Göçün Anatomisi*, Fide Yay., İstanbul 2007, s.31.
[52] Karagöz, *a.g.e.*, s.32.
[53] Bülent Kırmızı, "Göçmen Türklerin Almanya'da Yaşadığı Sorunların Dünü ve Bugünü'', *Journal Of Turkısh Language and Literature*, s.148,http://dergipark.gov.tr/download/article-file/220208,. (Erişim Tarihi: 16.01.2019.)

1.3.3. Almanya'nın Göç Olgusuna Yaklaşımı

Almanya uzun bir zamandan beri çok sayıda göçmenin ikinci vatanı konumundadır. Avrupadaki göçmenler için gurbetçi tabiri gelenekselleşirken bu vatandaşlarımız Almanya'da yabancı olarak tanımlanmaktadırlar.[54] Türkiyeli göçmen aileler aradan uzun yıllar geçmesiyle Almanya'da kalıcı olmalarına rağmen orada ''yabancı'', Türkiye'de ise ''gurbetçi ya da Almancı'' olarak kalmışlardır. Belki de bunun nedeni ilk giden Türk göçmenlerin kültür çatışmasına karşı milliyetçi bir tavırla Alman dilini öğrenmede pek istekli olmamaları ve kendilerini Almanlardan kısmen izole ederek Türk mahalleleri kurmalarıdır.[55]

1962 yılında Almanya Türk işçilerin sosyal ve politik sorunlarına danışmanlık yapabilmesi için Türk-Danış bürolarını hizmete açmıştır.[56] Bunun ardından 1963 yılında ise Almanya'da Türk gazetesi çıkmış, 1964'te ise ''Köln Radyosu'' günün belli saatlerinde Türkçe yayın yapmaya başlamıştır.[57]

1973 yılında çıkarılan göçmenlere ailelerini getirmelerine izin veren yasadan 10 yıl sonra Alman hükümetinin bu kararı değişmiştir. 1980'lerde yürürlüğe giren Geriye Dönüşü Teşvik Yasası ile Almanya'yı bir daha geri dönmemek üzere terk edenlere sigorta primlerinin yanı sıra teşvik primi de verilmiştir. Bu yasanın çıkmasıyla 360 bin işçi Türkiye'ye geri dönmüştür. [58] Bunu takiben Almanlar dönen ailelerin Türk eğitim sistemine daha kolay uyum sağlayabilmeleri için Almanca eğitim veren anadolu lisesi statüsünde okulların açılması için mali destek vereceklerini ve Alman öğretmenler göndereceklerini belirtmişlerdir.[59]

Teşvik sonucu geri dönenlerden başka farklı zaman dilimlerinde Türkiye'ye kesin dönüş yapanlardan da bahsetmek gerekir ki bu geri dönüş Almancada ''remigra-

[54] Recep Karagöz, *Almanya Yeni Yurt: Son Göçün Anatomisi*, Fide yay., İstanbul 2007, s.17.
[55] Bülent Kırmızı, ''Göçmen Türklerin Almanya'da Yaşadığı Sorunların Dünü ve Bugünü'', *Journal Of Turkısh Language and Literature*, s.151, http://dergipark.gov.tr/download/article-file/220208,. (Erişim Tarihi: 16.01.2019.)
[56] Recep Karagöz, *a.g.e.*, s.24.
[57] Recep Karagöz, *a.g.e.*, s.24.
[58] Karagöz, *a.g.e.*, s.28.
[59] Hikmet Asutay, *Göçmen Edebiyatı: Yazarlar Sözlüğü Almanya'da Yazan ve Yaşayan Türk Alman Edebiyatı*, Paradigma Akademi Yay., İstanbul 2014, s.12, Ayrıca bkz: Nilüfer Tapan, ''İki Kültür Arasında Bir Köprü: Yurda Dönen Genç Kuşak'', N. Kuruyazıcı/M.Karakuş, *Gurbeti Vatan Edenler Almanca Yazan Almanyalı Türkler,* Ankara 2001, s.95-112.

tion''(geri göç) olarak adlandırılmıştır.[60] Çoğunluğu birinci kuşak emekli göçmenlerden oluşan bu geri dönenlerin ikinci kuşak olarak adlandırılan çocukları kimlik sorunu yaşamış ve kendilerini iki arada hissetmişlerdir.[61]

1998 yılına gelindiğinde Kuzey Ren Vesfalya eyaletinde Türkçe seçmeli yabancı diller arasına girmiş 2000 yılında ise, Berlin'deki okullarda İslam dini dersinin okutulması Türklerin uzun mücadelelerinden sonra yasallaşmıştır.[62]

1.4. Almanya Merkezli Türk Göçmen Edebiyatı

Almanya merkezli Türk Göçmen Edebiyatı, 1961 yılında Türkiye'nin Almanya'ya işçi göndermesiyle başlar. Türkiye'den ilk giden işçilerin Almanya'da yaşadıkları sorunların ön plana çıkarılmasıyla, onlara Türk Hükümeti'nin ve Alman Hükümeti'nin bakış açılarının anlatılmasıyla gelişir. Göçmenlerin Almanya'ya uyum süreçlerinin roman, hikâye, şiir gibi türlere yansımasıyla Almanya'da Türk Göçmen Edebiyatı oluşur.

1.4.1. Göçmen Edebiyatı

'Göçmen Edebiyatı' ifadesi bu edebiyatı anlatmak için kullanılan ifadelerden yalnızca biridir. Bu edebi hareketliliğin adı ile ilgili olarak Erkan Zengin'in belirttiğine göre Almanya'da Türk-Alman yazarlar üzerine yazılmış kitapların ve Jena Üniversitesinin Yabancı Dil Olarak Almanca (Deutsch als Fremd und Zweitsprache) Bölümünün kur tanımlarının taranması neticesinde şu kavramlar saptanmıştır: Konuk(misafir) İşçi Edebiyatı, Azınlık Edebiyatı, Gurbetçi Edebiyatı, Yabancı Edebiyatı, Kültürlerarası Edebiyat ve Kültür-aşırı Edebiyat.[63]

İlk giden göçmen yazarlardan sonra bu edebiyata ilk olarak Konuk İşçi Edebiyatı dendiği görülmektedir. Bunun nedeni bu yazarların çoğunun işçi olarak gitmesindendir. Bu ifade bu nedenden dolayı tabiidir. Nitekim bu tabir daha sonraları yerleşmelerin artmasıyla, yukarıda belirtilen diğer adları da almaya başlayacaklardır.

---

[60] Hikmet Asutay, *Göçmen Edebiyatı: Yazarlar Sözlüğü Almanya'da Yazan ve Yaşayan Türk- Alman Edebiyatı*, Paradigma Akademi Yay., İstanbul 2014, s. 20.
[61] Hikmet Asutay, *a.g.e.*, s. 21.
[62] Recep Karagöz, *Almanya Yeni Yurt: Son Göçün Anatomisi*, Fide Yay., İstanbul 2007, s. 30.
[63] Erkan Zengin, "Türk-Alman Edebiyatına Tarihsel Bir Bakış ve Bu Edebiyata İlişkin Kavramlar'', *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 2010, s.333, http://dergipark.org.tr/download/article-file/640142, (Erişim Tarihi: 15.05.2016.)

Sedat Şahin'e göre, Almanya'ya yapılan göçün en güzel ifadesi, Alman yazar Max Frishc'in ''işçi bekliyorduk, insanlar geldi.''[64] sözüdür. Bu göç hareketinin Avrupalılar tarafından hesapta olmayan sonuçlar doğurduğunun kanıtı bu sözde saklıdır. Yaşanan sosyal ve kültürel farklılardan gelen problemler nedeniyle Türklerin Almanya'ya uyum sürecinden sıkça söz edilmeye başlanmıştır. Bu uyumsuzluk yazın hayatında da kendisini göstermiş çalışma masaları oluşturulmuştur. ''Bununla birlikte Türk Göçmen Edebiyatı da edebi yaratıcılık dünyasında yerini almıştır.''[65]

Edebi açıdan bakıldığında göçmen edebiyatı; dışlanma, arada kalma gibi duyguları dışa vurmak niyetiyle oluşmuş, Türk göçmenlerinin yazarlar tarafından ele alınan temel problemlerini anlatan eserlerin ortaya çıkmasıyla doğmuştur. Bu 'doğuş' esnasında meydana gelen uyum kurma durumu büyük oranda göçmen edebiyatı ürünlerinin ilk ürünlerinde kendini göstermektedir.

Örneğin; göçe ilk katılan yazarlardan Bekir Yıldız'ın 1962'den 1966'ya kadar olan Almanya macerasını yola çıktığı andan itibaren anlattığı göçü, Türklük ve Batılılık eksenindeki karşılaştırmaları, Almanların çalışma ve çalıştırma sistemlerini, yaşanılan uyum sürecini ''Türkler Almanya'da'' adlı romanında açıkça göstermektedir.

Bu edebiyat; başlangıç tarihinden 1980'lere kadar 1.Kuşak Göçmen Edebiyatı, bu tarihten sonra ise 2. Kuşak Göçmen Edebiyatı olarak anılmaktadır. Bu iki kuşak arasındaki farklılıklar pek doğaldır ki ilk kuşak yazarları 'yabancılık' hissini daha çok yaşamıştır ve eleştirel bakışları daha fazladır. Dolayısıyla ilk kuşak edebiyatı daha sert çizgilere sahipken sonraki kuşakta bu eleştirel bakış biraz daha 'yumuşatılmış' biçimde karşımıza çıkmaktadır. 1990'lı yıllarla beraber hem birinci hem ikinci kuşak yazarları içinde barındıran, iki kuşak arasında bir köprü görevi gören bir 'orta dönem' göçmen edebiyatı ortaya çıkmıştır.[66]

1990'lı yıllarda başlayıp 2000'ler ve sonrasını da kapsayan bu dönem üçüncü kuşak yazarların olduğu dönem olarak da adlandırılabilir ve bu dönem yazarlarını bazı araştırmacılar ikinci kuşağın devamı olarak da görmüşlerdir. Bu kuşakta artık kimlik

[64] Sedat Şahin, "Almanya'daki Türk Göçmen Edebiyatı ve Uyum Süreci'', *Türk Kültürü,* S.461, 2001, s.513.
[65] Sedat Şahin, a.g.m., s. 513.
[66] Erkan Zengin, "Türk-Alman Edebiyatına Tarihsel Bir Bakış ve Bu Edebiyata İlişkin Kavramlar'', *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 2010, s. 338.

arayışı yoktur çünkü bu kuşağın hemen hemen tamamı Almanya'da doğmuş, büyümüş ve Alman toplumuna uyumunu tamamlamış bireylerden oluşmaktadır.[67]

Göçmen edebiyatında 1960'larda ilk gidenlerin yerleşmesiyle başlatılan süreçte edebi niteliği ağır basan yazılardan çok kültür karmaşası, vatan özlemi, ait olamama, yabancılaşma, ötekileştirilme gibi problemler merkeze alınmıştır. Yani kısmen bir ''şikayet etme'' durumu göze çarpmaktadır. Lakin 1980'lere gelindiğinde bu temalar devam ettirilmekle birlikte yanına siyasi, ideolojik temaları da almıştır. Bunun akabinde 1990'larla birlikte üçüncü kuşak yazarlarınca uyum sürecinin atlatılmaya başlanmasıyla edebi niteliği ağır basan yazılar ön plana çıkmıştır.[68]

Günümüze gelindiğinde görülen eserler ise ''önceki dönem eserlerine göre daha farklı özellikler taşımaktadır. Bu dönem içerisinde "Kültürlerarası" kavramıyla tanımlanan Türk - Alman edebiyatında, klişeleşmiş olan Alman ve Türk imgesine değinme gereksinimi gibi çabaların ötesine geçilmekte, eserlerde "Konuk İşçi Edebiyatı" veya "Göçmen Edebiyatı'nın kalıplarının dışına çıkıldığı görülmektedir.''[69]

Göçmen edebiyatı ilk oluştuğu yıllarda Almanların bu edebiyatı kendi edebiyatları içinde bir bölüm olarak algılamadıkları, bu algılamanın ve kabullenme sürecinin 1990'larda başladığını hatta bu dönemde birçok üniversitede Türkoloji bölümlerinin kurulduğu görülmektedir.[70]

''Almanya'da yazan çoğunlukla birinci kuşaktan yazarları daha çok göç olgusunu, dil sorununu, yabancı bir kültürde yaşamanın sıkıntılarını, dışlanmışlıklarını, gurbeti, sılayı, özlemi, göçü, vatanı dile getirirler. İçerik ağırlıklı yazan birinci kuşağa karşı, ikinci kuşak yazarlarımızın konularını zenginleştirdiklerini, biçim arayışına girdiklerini, estetik boyutu dikkate aldıklarını görmekteyiz. Onlar, kendilerini daha iyi ifade edebildikleri Almancayı kullanarak köklerine ilişkin konuları, kimlik sorunlarını vb.

[67] Hikmet Asutay, *a.g.e.*, s. 20.
[68] Sedat Şahin, *a.g.m.*, s.516.
[69] Erkan Zengin, *a.g.m.*, s.341.
[70] Sedat Şahin, *a.g.m.*, s.515.

dile getirirler. Bir anlamda yazmayı kendilerini kanıtlamanın bir aracı olarak görürler.''[71]

1.4.2. Göçmen Yazarlar

Göçmen Edebiyatı çerçevesinde ele alınacak olan bu yazarların ilk kuşakta bulunanları genellikle eserlerini Türkçe yazmışlardır. Bu dönem metinleri Bülent Kırmızı'nın da bahsettiği gibi, edebi nitelik taşımaktan uzak, ''hayatım roman'' içerikli olup, Türkiye'de parayla bastırılmış olan romanlardır.[72] İkinci kuşak yazarlardan itibaren iki dillilik görülmeye başlanmış ve adeta yazarların anadilleri haline gelen Almanca ile de eserler verilmiştir.

Genel olarak göçmen edebiyatı yazarlarının ele alındığı içinde Türk göçmen edebiyatı yazarlarının da bulunduğu göçmen yazarları Sabri Eyigün "Göçmen Edebiyatı ve Türk Göçmen Yazarları" başlıklı makalesinde dört ana başlık halinde inceler: [73]

1. Göç Etme Nedenine Göre Göçmen Yazarlar:
    - Kendi isteği ile göç eden yazarlar
    - Politik nedenlerden dolayı sürgün olarak göç etmek zorunda bırakılan yazarlar
    - Vatansız olup da göç etmek zorunda bırakılan Yahudi asıllı yazarlar
2. Göç Edilen Ülkeye Göre Göçmen Yazarlar:
    - Aynı kültür dünyası içine göç eden yazarlar
    - Farklı kültür dünyası içine göç eden yazarlar
    - Eski sömürge ülkelerinde sömürgeci ülkeye göç eden yazarlar
3. Kadın Göçmen Yazarlar
4. Doğum Yeri ve Yaşa Göre Göçmen Yazarlar
    - Kendi ülkesinde doğup büyüdükten sonra başka bir ülkeye göç eden yazarlar
    - Göçmen olarak bulunduğu ülkede doğup büyüyenler

[71] Tevfik Ekiz, "Avrupa Türk Edebiyatı ve Bir Temsilcisi: Emine Sevgi Özdamar'', Çankaya Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, *Journal Of Arts and Sciences,* S.7, 2007, s.37.
Ayrıca bkz: http://jas.cankaya.edu.tr/gecmisYayinlar/yayinlar/jas7/04TEVFIKEKIZ.pdf,(Erişim Tarihi:16.05.2016.)
[72] Bülent Kırmızı, ''Göçmen Türklerin Almanya'da Yaşadığı Sorunların Dünü ve Bugünü'', *Journal Of Turkısh Language and Literature,* s. 151.
[73] Sabri Eyigün, "Göçmen Edebiyatı ve Türk Göçmen Yazarlar'', *Türk Dili,* S.631, 2004, s. 62.

Bu sınıflamada Türk göçmen yazarlar 3. ve 4. gruba dâhil edilmişlerdir. Türk göçmenler sürgün edilmemişlerdir belki ama arada kalmışlık duygusunu, iki kültür arasında bocalamayı fazlaca yaşamışlardır.

Bu durumu göçmen bir yazar olan Amin Maalouf şöyle dile getirmektedir:

> *''Göçmenlerin pek çoğunun gizli rüyası kendilerini o ülkenin evladı olarak kabul edilmektir.[...] En baştaki eğilimleri ev sahiplerini taklit etmek olur.[...] aksanları bozuktur, renk tonları uygun değildir, gerekli isim, soyadı ve belgelere de sahip değildir, taklitleri çok çabuk boşa çıkar[...].''*[74]

1960'lı yıllardan itibaren Almanya'ya çalışmak veya okumak için ya da siyasi nedenlerden dolayı göçmüş birinci kuşak ve ikinci kuşak göçmen yazarlar ve eserleri tespit edebildiğimiz kadarıyla şöyle sıralayabiliriz:

1.4.3. Birinci Kuşak Göçmen Edebiyatı Roman Yazarları

1- Bekir Yıldız ,
   Halkalı Köle, İskele Yay., İstanbul 1980.
   Türkler Almanya'da, Everest Yay., İstanbul 2012.
   Ve Zalim Ve İnanmış Ve Kerbela, Everest Yay., İstanbul 2012.
   Darbe, Everest Yay., İstanbul 2012.
2- Fethi Savaşçı,
   Almanlar Bizi Sevmedi, Kerem Yay., 1986.
3- Fakir Baykurt,
   Yüksek Fırınlar, Literatür Yay., İstanbul 2013.
   Koca Ren, Literatür Yay.,(2.baskı), İstanbul 2014
   Yarım Ekmek, Literatür Yay., (4.baskı), İstanbul 2015.
4- Aras Ören,
   Berlin Üçlemesi, Remzi Kitabevi, 1980.
   Gündoğduların Yükselişi, Kaynak Yay., 1985.
   Kaybolan Şefkat, Afa Yay., 1987.

[74] Amin Maalouf, *Ölümcül Kimlikler*, (Çev.: Aysel Bora), İstanbul 2000, s.36'dan nakleden Sabri Eyigün, "Göçmen Edebiyatı ve Türk Göçmen Yazarlar'', *Türk Dili*, S.631, 2004, s. 64.

Nar Çiçeği, Afa Yay., 1988.

Yanılsamalar ve Sonrası, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., Ankara 2004.

Hayaller ve Rastlantılar, İthaki Yay., 2009.

Muhteşem Gündoğdu, Everest Yay.,İstanbul 2011.

5- Güney Dal,

Kılları Yolunmuş Maymun, İnter Yay., 1988.

Küçük g Adında Biri, Dünya ,Aktüel, 2003.

Fabrikada Bir Saraylı, Eksik Parça Yay., 2016.

6- Yüksel Pazarkaya,, *Ben Aranıyor,* Cem Yay., 2013.

7- Alev Tekinay, *Ağlayan Nar*, Akçağ Yay., 2005.

8- Aysel Özakın,

Gurbet Yavrum, Can Yay. İstanbul 2004.

Genç Kız ve Ölüm, Yordam Kitap, 2007.

Alnında Mavi Kuşlar, Yordam Kitap, 2007.

9- Gönül Özgül,

Yetmiş Altıncı Kış, İnkılap Yay., 1998.

Dereiçi Sokağı, Altın Kitaplar, Ankara 1995.

Göz Yağmurları, Altın Kitaplar, Ankara 2006.

10- Nevzat Üstün, *Boğaların Ölümü,* Var Yay., 1975.

11- Sadık Fehmioğlu,

Rüzgar Selamı Almanya'da, 1966.

Yemen Nire Almanya Nire, 1969.

12- Fahri Özcan, *Mecbur Ettiler*, İstanbul Ajans, İstanbul 1996.

13- Mehmet Çakan, *Sessiz İsyan*, Çağdaş Yay., 1977.

14- Adalet Ağaoğlu, *Fikrimin İnce Gülü,* Everest Yay., (3.Baskı), 2015 (İlk Baskı 1976).

15- Firuzan Selçuk,

Berlin'in Nar Çiçeği, YKY (2. Baskı), 2001, (İlk Baskı 1988).

16- Dursun Akçam,

Kanlıdere'nin Kurtları, Arkadaş Yay.,1999, (ilk baskı 1975).

Dağların Sultanı, Arkadaş Yay., 1999, (İlk baskı 1980- Almanya Basımı 1991).

Ucu Ucuna Yaşam, Arkadaş Yay.

17- Ali Arslan,

Serçe 1, Berfin Yay., 2001.

Ama Sevgi Kalmalı, Berfin Yay., 2003.

Serçe 2, Berfin Yay., 2003.

18- Yusuf Ziya Bahadınlı,

Güllüceli Kazım, Hür Yay., 1965.

Güllüceliyi Sel Aldı, Hür Yay., 1972.

Gemileri Yakmak, Yeni Dünya Yay., 1977.

Açılın Kapılar, Hitit Yay., 1989.

Lidya Gözleri Yaprak Yeşili, Morbenek Yay., 1996.

1.4.4. İkinci ve Üçüncü Kuşak Göçmen Edebiyatı Roman Yazarları

1- Zafer Şenocak,

Tehlikeli Akrabalık, Alef Yay., İstanbul, 2006.

Alman Terbiyesi, Alef Yay., İstanbul 2007.

Yolculuk Nereye, Alef Yay., İstanbul 2007.

Köşk, Alef Yay., İstanbul 2008.

Dünya'nın İki Ucu, Alef Yay., İstanbul 2011.

2- Renan Demirkan, *Üç Şekerli Demli Çay*, Real Yay., Ankara 1993.

3- Yade Kara, *Selam Berlin*, İnkılap Yay., İstanbul 2004.

4- Kemal Kurt, *Ja Sagt Molly,* 1998.

5- Şinasi Dikmen, *Wir werden das Knoblauchkind schon schaukeln"* (Türkçe'ye *"Sarımsak çocuğunu salıncakta sallayacağız!*" olarak çevrilebilir)[75], 1982.
Emine Sevgi Özdamar, *Hayat Bir Kervansaray Birinden Girdim Birinden Ayna-daki Avlu*, Yapı Kredi Yay., 2002.

6- *Çıktım,* Varlık Yay., 2007.
Tuhaf Yıldızlar Dünya'ya Bakıyorlar Gözlerini Kırpmadan, İletişim Yay., 2012.

7- Habib Bektaş,

Hamriyanım, Remzi Kitabevi, 1989.

Cennetin Arka Bahçesi, Delidolu Yay., 2014.

Gölge Kokusu, Delidolu Yay., 2014.

[75]Gürsel Köksal, "Almanya'yı Çeyrek Asırdır Güldürüyor'', 24.03.2010, http://www.acikgazete.com/yazarlar/gurselkoksal/2010/03/25/almanyayiceyrekasirdirgulduruyor.htma id=34461, (Erişim Tarihi: 29.05.2016.)

8- Akif Pirinççi,

Felidae, Güncel Yay., 1999.

Tanrılar, Aylak Kitap, 2014.

9- Esmahan Aykol,

Kitapçı Dükkanı, Everest Yay., 2001.

Kelepir Ev, Everest Yay., 2003.

Savrulanlar, Turkuvaz Kitap, 2006.

10- Altan Apaydın, *Evimdeki Düşmanım,* PC 1999.[76]

11- Saliha Scheinhardt, *Pusuda Kin*, Belge Yay., 2006.

12- Serdar Somuncu,

Getrennte Rechnungen, 2004.

Zweischen den Gleisen, Wortart, 2012.

13- Feridun Zaimoğlu, *Leyla*, İmge Kitabevi, 2009.

14- Yücel Feyzioğlu, *Anarbay*, Pencere Yay., 2000.

15- Özgen Ergin, *Fırdöndü*, Dünya Aktüel Yay., 2005.

16- Selim Özdoğan, *Demircinin Kızı,* İstiklal Kitabevi, 2007.

17- Kemal Yalçın, *Emanet Çeyiz/ Mübadele İnsanları,* Bir Zamanlar Yay.(9.Baskı), 2008.

Seninle Güler Yüreğim, Bir Zamanlar Yay.(4.Baskı), 2008.

Sarı Gelin/ Sari Gyalin, Bir Zamanlar Yay., 2014.

18- Erol Yıldırım,

Höllük, Aralık Yay., 1990.

Elveda Kavga Merhaba Sevda, Toplumsal Dönüşüm Yay., 1998.

Karanlık Yüzü, Pencere Yay., 2003.

19- Tekin Sönmez,

Söylence Berlin, Nis Media, 2008.

Ankara Düşerken Erzurum ve Bardezbaldoruk Ailesi, Nis Media, 2012.

20- Hilal Sezgin, *Mihriban Pfeift Auf Got, DuMont Verlag*, 2010.

21- Reşat Karakuyu,

Kahraman Sokağı Sakinleri 1-2 , Reşkar, Yay., 2000.

22- Vehbi Bardakçı,

[76] Hayrunnisa Topçu, "Avrupa ve Amerika'da Türk Edebiyatı'', *Turkish Studies*, 2009, s. 714, http://turkoloji.cu.edu.tr/YENI%20TURK%20EDEBIYATI/hayrunisa_topcu_avrupa_ve_amerikada_turk_edebiyati.pdf, (Erişim Tarihi: 30.05.2016.)

Dünyanın En Güzel Kitabı, Arıtan Yay., 2008.

Özgürlük , Omega Yay., 2009.

İnsan Sevdikçe Güzelleşir, Ozan Yay., 2013.

Kelebek Vadisi, Ozan Yay., 2014.

23- Doğan Akhanlı,

Denizi Beklerken, Belge Yay., 1998.

Gelincik Tarlası, Belge Yay., 1999.

Kıyamet Günü Yargıçları, Belge Yay., 1999.

Madonna'nın Son Hayali, Kanat Kitap, 2005.

25- Sacettin Mert, *Köyüm ,Yurdum ve Almanya*, Cinius Yay., İstanbul 2010.

BÖLÜM 2
BİRİNCİ, İKİNCİ VE ÜÇÜNCÜ KUŞAK GÖÇMEN EDEBİYATINDA ROMAN

Göçün etkilerinin kısaltılmadan, daha rahat anlatıldığı romanlar, uzun yazma imkânı sağladığından göçmen yazarlar tarafından da içinde bulundukları durumu ifade ederken sıkça kullandıkları bir tür haline gelmiştir.

Göçmen edebiyatı romanını başlatan isim, Bekir Yıldız'dır. Çünkü yazarın ilk göçmen kafilesiyle 1962'de Almanya'ya gittiği bilinir ve 4 yıl sonra döner dönmez 1966'da yayımladığı *Türkler Almanya*'da romanı, araştırmacılar tarafından Almanya merkezli göçmen edebiyatının ilk romanı kabul edilmektedir.

Birinci kuşak göçmen edebiyatı romanında ilk gidenlerden olmanın verdiği psikolojiyle yabancılaşma, fazlaca hasret çekme ve ciddi bir kimlik karmaşası problemi göze çarpar. Yine birinci kuşak romanlarında Almanlara, Alman çalışma sistemine ve oradaki durumlardan hareketle ülkeye de yöneltilen bir eleştiri bombardımanı göze çarpmaktadır. Birinci kuşak bu anlamda ikinci kuşağa nazaran etrafına daha yadırgayıcı ve eleştirel gözle baktığından yapılan Doğu-Batı karşılaştırması bu dönem romanlarında çokça karşımıza çıkmaktadır.

İkinci kuşak romanı ise birinci kuşağa göre biraz daha 'etrafa alışmış' bir görüntü çizmektedir. Bu dönem romancıları genellikle oraya giden ilk işçi ailelerin çocuklarıdır ve Alman kültürünü de Türk kültürü kadar öğrendikleri için birinci kuşak romanında göze batan yadırgayıcı unsurlar burada pek görülmez.

İkinci kuşak romanına bu nedenden dolayı tarihi konular da girmiştir. İlk kuşak romanında pek rastlanmayan farklı temalar ve sanat kaygısı bu dönem romanında kendisini hissettirmeye başlar. İkinci kuşak romanı ilk kuşağa göre kimlik çatışmalarından biraz daha sıyrılmıştır ve çizilen karakterler ilk kuşak romanına göre ayakları yere daha sağlam basan karakterlerdir.

Birinci kuşak ve ikinci kuşak romanı arasında yukarıda bahsettiğimiz farklılıklar olmakla beraber çok da keskin farklılaşmalar görülmez. Ne de olsa iki kuşak da kültüründen, vatanından ayrıdır ve vatan özlemi her iki kuşak romanında da yadsı-

namamış bir konu olmuştur. Söz konusu olan iki kuşak romanı arasındaki en belirgin fark hiç kuşkusuz ikinci kuşak romanlarının çift dilli olmasıdır. Kültürü ve dili birinci kuşaktakilere göre daha iyi öğrenen ve sindiren ikinci kuşak şairleri, Türkçe eserler yanına bir de Alman diliyle yazılmış eserleri eklemişlerdir.

2.1. Eserlerin ve Yazarların Tanıtımı

Yaptığımız araştırmalar sonucu tespit edebildiğimiz, inceleme fırsatı bulabildiğimiz 1960 sonrasında Almanya'da göç olgusunu eserlerinde işleyen yazarların yirmi beş romanı incelendiğinde, göçmen yazarların kaleme aldığı romanların bazılarında yazar ve başkarakter arasındaki benzerlik göze çarpmaktadır. Çoğunlukla birinci kuşak yazarlar, roman kahramanlarıyla hemhal olmuşlar ve kahramanlarının aracılığıyla kendi sıkıntılarını, gurbette yaşadıklarını anlatmışlardır. İkinci ve üçüncü kuşak yazarların romanlarında ise, bu duruma pek rastlanılmaz. Onlar, eserlerinde daha çok kurgusal karakterleri tercih etmişlerdir. Birinci kuşak yazarların romanları, diğer kuşaktakilere göre daha melankolik, tekdüze karakterlerin olduğu romanlardır. İkinci ve üçüncü kuşak ise dili daha iyi bilmenin, Almanya'ya uyum sağlamayı başarabilmiş olmanın verdiği güvenle konuları farklılaştırmışlar ve daha kompleks karakterler ortaya koyabilmişlerdir.

Çalışmamızda eser yazar bağlamı, ulaşılabildiğimiz ölçüde, kronolojik bir sıra içerisinde incelenecektir:

- **Bekir Yıldız'ın *Türkler Almanya'da* ve *Halkalı Köle* Başlıklı Romanlarında Otobiyografik İzler**

Bekir Yıldız, 1933 yılında Urfa'da dünyaya gelir. 1961 yılındaki ilk işçi alımlarıyla Almanya'ya göç etmiş ve 4 yıl boyunca Heidelber'de matbaa fabrikasında çalıştıktan sonra Türkiye'ye dönmüş ve burada kendi matbaası olan Asya Matbaası'nı açmıştır.[77] Bu bilgi bizim için önemlidir çünkü yazarın *Türkler Almanya'da* adlı ilk romanında kitabın başkarakterinin de yazar ile aynı yolu izlediği görülmektedir. Bekir Yıldız'ın *Türkler Almanya'da* adlı romanı otobiyografik bir romandır. Bu romanın başkahramanı Yüce, Bekir Yıldız gibi, Almanya'ya ilk göç edenler arasın-

[77] Hikmet Asutay, *Göçmen Edebiyatı: Yazarlar Sözlüğü Almanya'da Yazan ve Yaşayan Türk Alman Edebiyatı*, Paradigma Akademi Yay., İstanbul Ekim 2014, s.361.

dadır. Yüce'nin amacı, Almanya'ya giderek para biriktirmek ve yaptığı birikimlerle Türkiye'ye dönerek kendine ait bir iş kurmaktır.

Yüce, Almanya'da dört yıl çalıştıktan sonra Türkiye'ye döner. Romanın yazarı Yıldız da Yüce gibi ekonomik nedenlerle Almanya'ya işçi göçüne katılır. Yüce gibi Almanya'da dört yıl fabrikalarda çalışır ve Türkiye'ye döndükten sonra kendi işini kurar. Yazar, *Türkler Almanya*'da adlı romanını, bu eserin iç sayfasında belirttiği üzere, yurt dışında çalışan Türk işçilerine ithaf eder.[78]

1966 yılında yazılan *Türkler Almanya'da* başlıklı romanda daha iyi şartlar altında çalışmak için kısa bir süreliğine Almanya'ya giden Türk işçilerin başından geçenler anlatılmaktadır: Yüce, Anadolu'nun küçük bir şehrinden nice umutlarla Almanya'ya giden işçilerden yalnızca biridir. İstanbul'dan Münih trenine bindiği andan itibaren özlem duymaya başladığı evinden uzaklaşmanın acısını duymaya başlar. Yüce, Almanya'ya gittiklerinde fabrikada işe başlar ve orada ilk zamanlar diğer göçmenler gibi uyum sorunu yaşar. Zaman geçtikçe oraya alışan Yüce, sürekli Almanya ve Türkiye arasında kıyaslama yapmaya başlar. Daha sonra Almanya'da kalmaya karar verir ve köyde bıraktığı karısı ve iki çocuğunu da yanına aldırır. Fakat Yüce'nin ailesi farklı bir ülke, farklı bir kültür karşısında oraya uyum sağlayamaz. Bunun sonucunda zor durumda kalan aile, Türkiye'ye geri döner.

Yazar, *Halkalı Köle* adlı romanına da otobiyografik ögeler katar. Romanın kahramanı isimsizdir ve ailesiyle Almanya'da yaşamaktadır. Romanın otobiyografik mahiyette dikkat çeken ögesi, kitabın başkarakteri ile onun eşi arasındaki ilişkidir. Yazar Bekir Yıldız, eşinden sorunlu bir boşanma süreci sonucunda ayrılır. Romanda da başkarakter, eşinden ayrılmak ister fakat kadının bu duruma direnmesi, ayrılık sürecini zorlu ve sorunlu bir hale getirir. Romanın ilk baskısı 1980 yılında yapılmıştır. Romanda Almanya'ya çalışmak için gelmiş bir işçinin hayatından memnun olmayışı, iç çatışmaları, ailesiyle ve çevresiyle yaşadığı uyumsuzluklar kahramanlara isim verilmeden anlatılmıştır. Köyde tanışıp evlenen ve ilk başlarda birbirlerini çok seven çift, Almanya'ya yerleşmeleriyle ilişkilerinde bir çıkmaza girerler. Erkek de kadın da Almanya'ya alışamaz ve bu kültürel değişimi hazmedemez hale gelirler. Yaşanan bunalımların ardından erkek eşinden ve evinden iyice uzaklaşır. Almanya'da bir ka-

[78] Bekir Yıldız, *Türkler Almanya'da*, Everest Yay., İstanbul 2012, (İç sayfa).

dına âşık olur ve eşinden boşanmak ister. Yıllarca çocuklarına, eşine, evine emek verdiğini düşünen kadın ise boşanmak istemez ve aralarındaki ilişkinin karmaşıklığıyla ikisi de birer 'halkalı köleye' dönüşür. Çünkü başkarakter ayrılmak istedikçe eşi aralarındaki resmi bağı kullanarak ayrılığı çıkmaza sokmaktadır. Bu durum karşısında da başkarakter kendisini kapana kıstırılmış bir köle gibi hissetmeye başlar.

- **Güney Dal'ın *Fabrikada Bir Saraylı* Başlıklı Romanı**

Türk-Alman roman yazarı Güney Dal, 1944'te Çanakkale'de doğar. 1972 yılında Berlin'e giden Dal, orada fabrikalarda işçi olarak çalışır. Güney Dal, günümüzde de Berlin'de yaşamaktadır.[79] Berlin'de taşıma işçiliği de yapan Güney Dal, bu sayede Almanya'ya işçi olarak gelmiş insanların yaşamlarını tecrübe etme fırsatını da bulur. Ayrıca Dal, bir dönem Berlin radyosunda yazar ve gazeteci olarak da çalışmıştır.[80]

Fabrikada Bir Saraylı başlıklı romanın, ilk baskısı 1981 yılında yapılır. Roman, Almanya'da yaşayan bir Türk gazetecinin yaptığı röportajlardan oluşmaktadır. Almanya'da yaşayan göçmen işçi ailelerinden birinin çocuğu olan Tansu Çağlar ismindeki gazeteci, Güney Dal'a Alman fabrikalarından birinde çalışmakta olan Türk işçilerden biri ile ilgili yazdığı röportajını verir. Günay Dal, verilen daktilo ve el yazması notlar üzerinde birkaç düzeltme yapmaz ve derlenişine de hiç müdahale etmeden romanı ''Fabrika'da Bir Saraylı'' adıyla yayımlar.[81] Bu noktada Güney Dal, *Fabrikada Bir Saraylı* başlıklı romanı kendisi kaleme almamıştır. Dal'a Türk gazeteci Tansu Çağlar kendi yaptığı röportajı gönderir ve Çağlar, Dal'dan bu röportajı derleyip yayımlamasını ister. Güney Dal, bu isteği kabul eder ve roman Dal'ın ismiyle yayımlanır. Bunun nedeni Güney Dal tarafından ''yayıncının isteği'' olarak açıklanır. Yayıncı, Güney Dal'ın popülaritesinden yararlanmak adına, romanın onun ismiyle yayımlanmasını ister.

Romanda diğer Türklerden farklı olduğu için dışlanan ve ''Saraylı'' olarak adlandırılan bir işçinin başından geçenleri hikayeleştirmek isteyen bir gazetecinin, araştırma süreci anlatılır. Arkadaşları tarafından dışlanan Saraylı Ethem lakaplı Türk işçi bir

[79] Hikmet Asutay, *Göçmen Edebiyatı: Yazarlar Sözlüğü Almanya'da Yazan ve Yaşayan Türk- Alman Edebiyatı*, Paradigma Akademi Yay., İstanbul Ekim 2014 , s.131.
[80] Gamze Bala, *Almanya'daki Türk Sanatçılar Üzerine Biyografik Bir Çalışma*, Gaziantep Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep, Ocak 2017, s. 53.
[81] Güney Dal, *Fabrikada Bir Saraylı*, Eksik Parça Yay., İstanbul 2016, s. 13.

gün çalıştığı fabrikadaki işçiler tarafından feci şekilde dövülür ve hastanelik olur. Almanya'da yaşayan gazeteci Tansu Çağlar, olayı araştırmak ve bir hikâye yazmak ister. Fabrikaya gider ve Saraylı hakkında bilgi toplamaya başlar. Fabrikadaki Ethem'i tanıyan işçilerle röportajlar yapar. Bunun sonucunda kendisini Ethem'e kısmen yakın hissetmeye başlar ve bu hikâye onun hayatının merkezi haline gelir. Yaptığı röportajlardan oluşturduğu metni de Güney Dal'a ulaştırır ve bu sayede *Fabrikada Bir Saraylı* başlıklı roman ortaya çıkmış olur.

- **Fakir Baykurt'un *Yüksek Fırınlar, Koca Ren, Yarım Ekmek* Başlıklı Romanları**

Asıl adı Tahir olan Fakir Baykurt, 1929 Burdur'da dünyaya gelir. Köy Enstitüsünde eğitim görür ve burada öğretmenlik yapar. 1979 yılında Düeldorf'a yerleşen Baykurt, burada da öğretmenliğe devam eder. Fakir Baykurt yaşamını Almanya'da sürdürür ve 1999 yılında Essen'de pankreas kanserinden vefat eder.[82]

Fakir Baykurt, Almanya'da öğretmenlik yapmış olmasına rağmen, romanlarında Almanya'daki Türk öğretmenlerden pek bahsetmez. Onların sorunlarını okuyucuyla paylaşmaz. Yalnızca *Koca Ren* başlıklı romanında Almanya'da çalışan Türk öğretmen karakterlerden yararlanır ama onların sorunlarına değinmez. O, *Koca Ren*'deki Türk öğretmenleri romanın başkahramanı Adem'in gözüyle okuyucuya tanıtır. Bu öğretmen karakterler yalnızca romanın akışına yardımcı olan karakterlerdir.

Baykurt, Almanya'ya gittikten kısa bir süre sonra yani 1983'te *Yüksek Fırınlar* başlıklı romanını yayımlar. Bu roman, bir üçlemenin ilk halkasını oluşturmaktadır. Bu romandan sonra 1986'da *Koca Ren* ve 1997'de *Yarım Ekmek* yayımlanır. Bu üç roman konu olarak birbirinin devamı niteliği taşımaz.

Sadece bu üç romanın kahramanları ''aynı köylüdür.'' Üçlemenin son kitabı *Yarım Ekmek*'in sonunda bütün bu tanıdık kahramanlar bir araya gelir. Kahramanların bir araya gelmeleri şu şekilde gerçekleşir: *Yarım Ekmek* romanının kahramanı Kezik, Türkiye'den mezarını taşıttığı eşini Almanya'da gömmek ister. Almanya'da yapılan cenazeye, Kezik'in aynı köyden tanıdıkları olan *Koca Ren* isimli romanın kahramanı

[82] Hikmet Asutay, *Göçmen Edebiyatı: Yazarlar Sözlüğü Almanya'da Yazan ve Yaşayan Türk- Alman Edebiyatı*, Paradigma Akademi Yay., İstanbul Ekim 2014, s. 86.

Salim Sarıkaya ve *Yüksek Fırınlar* başlıklı romanın kahramanı İbrahim Mutlu da katılır.

Yüksek Fırınlar adlı romanda ekonomik nedenlerle Almanya'ya gelen İbrahim Mutlu'nun yaşadıkları ve onun karısına yaşattıkları anlatılır. Koca İbrahim, Almanya'nın demir fabrikalarında zor şartlarda çalışan eski kafalı, geleneklerine bağlı bir Türk işçidir. Türkiye'de yaşadığı dönemde iki evlilik yapmış ama eşlerinden ayrılmıştır. İzne geldiği bir yaz, köyünde yaşayan Elif ile 3. evliliğini yapar ve onu yanına aldırır. Çiftin ikinci çocuğunun doğmasıyla evlilikleri sarsılır. Çünkü İbrahim, çocuğun babasının başka biri olduğuna inanmaktadır. Roman, İbrahim'in iç konuşmalarından hareketle Türklerin Alman toplumuna bakış açısını, Alman kültürü ile Türk kültürü arasında kalışlarını ve iç çatışmaları yüzünden insanın kendisini her şeyden soyutlamasını anlatır. Bu noktada gelenekler ve kalıplaşmış düşünceler, İbrahim'i yönlendiren en önemli unsur olarak karşımıza çıkar.

Koca Ren'de ise ergenlik çağındaki bir çocuğun gözünden gurbet anlatılmıştır. Adem, Almanya'da yaşayan göçmen bir ailenin oğludur. Babası Almanya'nın büyük fabrikalarından birinde işçi olduğu için buraya taşınırlar. Adem, Almanya'daki okulunda arkadaşlarıyla anlaşamamakta, dışlanmakta hatta öğretmenler tarafından bile ırkçılığa maruz kalmaktadır. Adem, kendini çok yalnız hisseder. Derdini anlatacak kimsesi yoktur. İsviçre dağlarından akıp gelen Koca Ren dışında... Romanda Adem'in gözünden Türklerin Almanya'daki yaşayışları, kimlik karmaşası, yalnızlığı, uğradıkları ırkçı saldırılar, içine düştükleri illegal işler (uyuşturucu kaçakçılığı) vb. unsurlar gerçekçi bir bakışla anlatılır.

Yarım Ekmek başlıklı romanda başkarakter Türkiye'nin kırsalından Almanya'ya giden, güçlü karakteriyle önemli başarılara imza atan üç çocuk annesi bir kadındır. Roman, Kezik ismindeki Sivaslı bir kadının Almanya'da çocuklarıyla beraber yaşama mücadelesi anlatır. Kezik, eşiyle ve çocuklarıyla beraber Türkiye'de mutlu bir hayat yaşamaktadır. Bir gün bir iş kazasında eşi vefat eder. Bundan sonra Kezik, Almanya'ya işçi olarak gitmeye karar verir. Bir gün Kezik rüyasında vefat etmiş olan eşini görür. Kocası ona çok yalnız olduğunu ve onlarla birlikte olmak istediğini söyler. Bu rüyadan çok etkilenen Kezik, eşinin mezarını Almanya'ya taşımak ister ama bir sorun vardır. Kezik'in yaşadığı Duisburg'da Müslüman mezarlığı yoktur. Kezik,

tüm kararlılığı ile çocuklarının da desteğiyle Alman hükümetine başvurur ve mezarlık yaptırılmaya yönelik yasanın çıkmasını sağlar. Bundan sonra Kezik'in karşılaştığı en büyük sorun ise, eşinin kemiklerini kimsenin çıkarmak istememesidir. Kezik de bu duruma kendince bir yol bulur ve eşinin kemiklerini yasal olmamasına rağmen kendisi çıkararak Almanya'ya getirir. Romanda tüm bu süreç boyunca Almanların Müslümanlığa bakışı, Türklerin yaşam koşulları, Türkler ile Almanlar arasındaki dostluklar ve anlaşmazlıklar, siyasi farklılıklar, Türkiye'dekilerin Almanya'daki Türklere bakış açısı gibi unsurlar anlatılır.

- **Aras Ören'in *Muhteşem Gündoğdu, Hayaller ve Rastlantılar* Başlıklı Romanları**

Aras Ören, 1939 yılında İstanbul'da dünyaya gelir. Ören, 1969 yılında Almanya'ya gidip ''Rote Nelke'' adlı sanatçı grubuna katılır. Romanlarında Almanya'ya göç eden insanların yaşadığı yabancılık, kimlik, yalnızlık gibi duyguları işleyen Aras Ören, Almanya'daki en ünlü Türk kökenli yazarlardan biridir.[83] Ören, genç yaşta sanatla ilgilenmeye başlar. İlk şiir kitabını 1960 yılında yayımlar. Ören, ayrıca 1959-1969 yılları arasında İstanbul'da oyuncu ve dramaturg olarak da çalışmıştır.[84] Aras Ören, *Özel Bir Sürgün* adlı şiir kitabında otobiyografik bir şiire yer verir:

''Türküm, İstanbul'da 1939 yılında doğdum.
Pasaport numaram:TR-B 295 136.
Boyum:1.85. Kilom:78'dir.
Saçlarımın ortası dökük, kaşlarım gürdür;
İri burnum ve posbıyıklarım(kah sakal da
bırakırım) özel alametlerimdir.
Bu kente kendi özgür seçimimle
9 Eylül 1969'da gelip yerleştim.
Özel bir sürgünün nedenlerini

[83] Hikmet Asutay, *Göçmen Edebiyatı : Yazarlar Sözlüğü Almanya'da Yazan ve Yaşayan Türk- Alman Edebiyatı*, Paradigma Akademi Yay., İstanbul 2014, s. 259.
[84] Gamze Bala, *Almanya'daki Türk Sanatçılar Üzerine Biyografik Bir Çalışma*, Gaziantep Üniversitesi, Sosyal Blimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep, Ocak, 2017, s. 68.

kendime saklıyorum. Sanıyorum

Anlattıklarım size yeter.''[85]

Muhteşem Gündoğdu romanı bir kimlik bunalımı ve 'ben' arayışının romanıdır. Romanda karakter sayısı azdır ve anlatıcı hariç diğer karakterler yüzeyseldir. Kitabın başkahramanının adı tıpkı yazarının adı gibi Aras'tır. Aras, Almanya'ya 1960'lı yıllarla göç eder. Aras'ın yazarlığa ilgisi vardır. Aras, bir gün yolda yürürken Türkiye'den Almanya'ya yolculuğu sırasında tanıdığı birine rastlar. Bu kişinin onu görmezden gelmesi hatta onu hiç tanımamış gibi davranması onu bir kimlik arayışına iter. Aras, bu durumu saplantı haline getirir. Romanda Aras'ın kendisini tanımayan kişinin peşine düşmesiyle kendi benlik arayışı arasındaki ilişkiye tanık oluruz. Çünkü Ören de Almanya'ya gittiği ilk günlerde bir kimlik arayışı içine girer. Aras Ören, bu arayışını *Özel Bir Sürgün* isimli kitabında kendinden bahsederken şu cümlelerle dile getirir:

> *''Yazar olmaya, yazarak kendi dünyasını kurup onu bütünlemeye karar vermiş genç gelikanlı, bütün bu çözülüp dağılmaların çalkantısı ortasında, bilinmedik ülkeler keşfine çıkmış bir kaşif gibi, sığınabileceği yeni dünyaların, başka zamanların arayışı içindeydi. […] Yaşar Kemal'in romanlarındaki davete uyup kendine yabancı arkaik zamanlara gidiyor, o zamanların kültürü ve insanları ile buluşuyor, onlarla ölüyor, öldürüyor, onlarla yas tutuyor, onlarla başkaldırıyordu. O, başka zamanların mitleriyle haşır neşir olup o insanların ortak belleklerinde kendine bir yer arıyordu. Her şey ne kadar yabancıydı.[…] Giderek etrafında kendi gibi doyumsuz, hep arayan, bulduğu ile yetinmeyip imkansız serüvenlere atılmaya hazır çevre oluşmuştu. Ya da artık o genç adam, böyle bir çevrenin içindeydi. Bütün o altmışlı yılları, bir yandan siyasi teorilerde, bir yandan da sahnede kendime yurt arayışlarımı, başka bir tasarımla ele almak üzere başka bir zamana bırakıp, 1969 yılında evimi Berlin'e taşıdığım tarihe atlayarak, hayatımdaki belki de bu en radikal eylemin tarihiyle, evet bu en büyük dönüşümümün başlangıcıyla, bugünkü konuşmamı, Özel Bir Sürgün adlı şiir kitabımdan bir şiirle noktalamak istiyorum:*

[85] Aras Ören, *Özel Bir Sürgün*, Dünya Yay., İstanbul 2014, s. 55.

Eminönü

Dün birden

22 nolu Bebek tramvayı

kalkıp Eminönü'nden

geçti köprüyü,

geçti sırtta yatak yorgan,

üstte pırtıl bir ceket,

ayakta yamalı bir pantolon,

abanmış parmaklıklara

martıları hayran seyreden

çarıklı işsizleri

ve takip edip Necatibey caddesini

geldi Kurfürstendamm'a;

içinde kakülleri kaşlarına düşmüş

küçük Aras.'' (s. 32-33)

Aras Ören'in *Hayaller ve Ratlantılar* isimli romanı da tıpkı *Muhteşem Gündoğdu* gibi bir kimlik arayışını anlatır. Bu arayış burada biraz daha yoğun olarak ele alınmaktadır. Romanın isimsiz kahramanı, okuyucuya kendisini evrak dağıtıcısı olarak tanıtır.

Roman, baştan sona aslında kim olduğunu bilmeyen, etrafındakilerin onu nasıl gördüğüyle ilgili olarak hayallere dalan ve kişilerin kendisine biçtiği roller etrafında benliğini arayan bir adamın hikâyesidir. Kahramanın bu rollerden en hoşuna gideni ise, kendisine yakıştırılan 'yazar ya da şair tipi'dir. Aras Ören, *Muhteşem Gündoğdu*'da yaptığı gibi bu romanında da yazar olma hevesi olan Türk kökenli göçmen karakter üzerinden yalnızlığı, arada kalmışlığı, kimlik karmaşasını ve aidiyet sorunu gibi konuları ele alır.

- **Füruzan'ın *Berlin'in Nar Çiçeği* Başlıklı Romanı**

Asıl adı Füruzan Çerçi olan yazar, 1932'de İstanbul'da dünyaya gelir. İlk öykülerinde Füruzan Yerdelen adını kullanmış evlendikten sonra Selçuk soyadını almış ve ayrılığından sonra ise yalnızca Füruzan imzasını kullanır.[86] Füruzan, 1975'te bir sanatçı burs programıyla çağrıldığı Batı Berlin'de bir yıl kalarak işçiler ve sanatçılarla röportajlar yapmıştır.[87] Füruzan'ın *Evsahipleri* adlı deneme ve söyleşi kitabından onun Doğu Berlin'de de bulunduğunu kendi ifadelerinden anlamaktayız:

> *'' Aradan geçen 17 yıla dönüp baktığımda Doğu Berlin'den, şimdi tarih olan o kentten anılarımın tanıklığını yapan ne çok şeyin bende kaldığını görüyorum. […] Doğu Berlin'i severek anımsıyorum. Oradaki karşılaşmalarıma dönüyor belleğim.''*[88]

Berlin'in Nar Çiçeği adlı romanın ilk basımı 1988 yılında yapılır. Roman, göçmen sorunlarını anlatan diğer romanlara göre biraz daha farklıdır. Burada işçilerin kimlik sorunu üzerinde durulmaz Almanların gözünden Türkler ve yaşadıkları uyum sorunu anlatılır. Roman boyunca hem Türk karakterlerin hem de Alman karakterlerin birbirlerine bakış açıları ele alınmıştır. Yazar olaylara sadece Türklerin bakış açısıyla bakmamış, Almanların gözünden Türkleri de anlatarak diğer göçmen yazını ürünleri arasında bir farklılık oluşturur.

Yazar kitapta, Sivas'tan Almanya'ya göç eden Korkmaz ailesini, ev sahibeleri Frau Lemmer'in gözünden anlatır. Frau Lemmer, yabancı işçilerin yaşadığı bir apartmanda yaşamaktadır. Eşi vefat etmiş, çocukları ise kendisini arayıp sormamaktadır. O, yabancı işçilere diğer Almanlar gibi bakmaz, onları anlamaya çalışır ve dışlanmalarına çok üzülür. Frau Lemmer, komşu olduğu Türk işçi ailesi Korkmazlar ile zamanla ön yargıları yıkan, farklılıkların sevgi ve saygı bağıyla aşılabileceğini kanıtlayan güzel bir bağ kurar.

---

[86] Hikmet Asutay, *Göçmen Edebiyatı : Yazarlar Sözlüğü Almanya'da Yazan ve Yaşayan Türk- Alman Edebiyatı*, Paradigma Akademi Yay., İstanbul 2014, s.169.
[87] Füruzan, *Berlin'in Nar Çiçeğ*i, Yapı Kredi Yay., İstanbul, 2017, iç kapak.
[88] Füruzan, *Evsahipleri*, Yapı Kredi Yay., İstanbul 2014, s. 8.

- **Yüksel Pazarkaya'nın *Ben Aranıyor* Başlıklı Romanı**

Yazar, 1940 yılında İzmir'de dünyaya gelir. Pazarkaya, 1958 yılında üniversitede okumak için Almanya'ya gider ve orada yaşamaya başlar. Önce kimya alanında uzman olan Pazarkaya daha sonra ''Edebiyat Bilimcisi'' ve yazar olarak yaşamına devam eder.[89] Yüksel Pazarkaya, 1980 yılında *Anadil* adlı edebiyat dergisini çıkarır. 2003'ten bu yana Bergisch Gladbach'da serbest yazar olarak çalışmaktadır. [90]

Ben Aranıyor, Yüksel Pazarkaya'nın 1989 yılında yayımladığı romanıdır. Romanda yazar başkahramanını, romanın adından da anlaşılan bir kimlik arayışı içinde anlatır. Orhan, yıllardır yaşadığı Almanya'da kendi özünden uzaklaşan ama ondan kopamayan bir arayış içerisindedir. Bir gün Almanya'dan Türkiye'ye doğru yola çıkar. Amacı, uzaklaştığı eski benliğini bulmak gibi görünse de eskide kalan benliği ile ilgili de şüpheleri vardır. İzmir'e gittiğinde etrafındaki her şey ona hem çok tanıdık hem de bir o kadar yabancı gelir. Bir gün şehrini keşfe çıktığında kendi adını taşıyan bir çocukla karşılaşır. Bu noktadan sonra Orhan bu küçük çocukta adeta kendisini görmeye ve ''bulmaya'' başlar.

- **Alev Tekinay'ın *Ağlayan Nar* Başlıklı Romanı**

Tekinay, 1951 yılında İzmir'de dünyaya gelir. Alev Tekinay, 1971 yılında Almanya'ya göç eder ve burada yükseköğrenimini tamamlar. Yazar, 1983 yılından beri Ausburg Üniversitesinde öğretim üyesi olarak görev yapmaktadır ve 1986 yılından beri de yazın dünyasındadır.[91] Tekinay, kendisine memleketinin neresi olduğu sorulduğunda hem Türkiye hem Almanya cevabını verir. O, aidiyetini iki ülkenin dili ve kültürünün oluşturduğunu düşünür. [92]

Alev Tekinay, *Ağlayan Nar* başlıklı romanını 1990 yılında yayımlar. Tekinay, romanında Doğu edebiyatını seven bir Alman'ın gözünden Türkiye'yi ve Almanya'daki Türkleri anlatır. Bu romanda Almanya'da benliğini arayan Türkler yerine Türkiye'de benliğini arayan bir Alman kahraman karşımıza çıkmaktadır. Romanın kahramanının

[89] Hikmet Asutay, *Göçmen Edebiyatı: Yazarlar Sözlüğü Almanya'da Yazan ve Yaşayan Türk- Alman Edebiyatı*, Paradigma Akademi Yay., İstanbul 2014, s. 285.
[90] Gamze Bala, *Almanya'daki Türk Sanatçılar Üzerine Biyografik Bir Çalışma*, Gaziantep Üniversitesi, Sosyal Blimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep, Ocak, 2017, s. 78.
[91] Hikmet Asutay, *a.g.e.*, s.332.
[92] Gamze Bala, *a.g.t.*, s. 88.

benlik arayışında diğer göçmen edebiyatı ürünlerinde pek sık rastlanmayan doğaüstü ve mistik olaylar, olağanüstü rastlantılar da görülmektedir. Bu anlamda kitap, Doğu'nun mistik düşüncesiyle Batı'nın romantizmini birleştirmiştir.[93]

Almanya'da Şarkiyat konusunda doktora yapmış olan Ferdinand, Şark kültürüne hayran biridir. Bir gün Türk olan okul arkadaşının davetiyle İstanbul'a gelir. Sahaflarda gezerken Ferdi T. imzalı bir kitap bulur ve kitapta gördüğü çizimin uzun zamandır rüyalarında gördüğü çizim olduğunu fark eder. Bu duruma kayıtsız kalamaz ve Ferdi T.'yi aramaya başlar. Bu noktadan sonra kahraman, Ferdi T.'yi ararken kendisini keşfetme yolculuğuna da başlamış olacaktır. Bu yolculuğu sayesinde Türkiye'nin pek çok şehrine giden Ferdinand, Ferdi T.'yi bulamaz. Ferdinand, tam onu bulacakken Ferdi T.'nin ölüm haberini alır.

- **Renan Demirkan'ın *Üç Şekerli Demli Çay* Başlıklı Romanı**

Renan Demirkan 1955 yılında Ankara'da doğar. Demirkan, 1962 yılında ailesi ile Hannover'e göç eder. Demirkan, yazarlıktan önce oyunculuk ile ilgilenir ve birçok sinema, dizi ve tiyatro yapıtında yer alır. Hatta bir dönem Almanya'da, oyunculukla kazandığı başarılar nedeniyle ''Süper Türk Kızı'' olarak anılmıştır. Yazar'ın şiir ve makaleleri de bulunmaktadır.[94]

Üç Şekerli Demli Çay yazarın 1991 yılında yayımladığı romanıdır. Roman isimsiz bir kahraman üzerinden geriye dönüşlerle anlatılır. Roman belirli bir tarih belirtmez ve kahramanın ismi de söylenilmez. Roman, Köln'de bir hastane odasında başlar. Doğum kliniğinde doğumu bekleyen Türk kökenli kadın karakter, hastane yatağından geçmişini, evlendiği yabancı eşini, gurbette kurduğu hayatı, yabancı bir ülkede kabul görememeyi, anlamamayı ve anlaşılamamayı geriye dönüşlerle anlatır. Kahraman, memleketine hasretini, kendi dilinden, töresinden olanlara, ailesine ve üç şekerli demli çaya özlemini iç konuşmalarla bize ifade eder.

[93] Alev Tekinay, *Ağlayan Nar*, Akçağ Yay., Ankara 2005, (arka kapak).
[94] Hikmet Asutay, *Göçmen Edebiyatı: Yazarlar Sözlüğü Almanya'da Yazan ve Yaşayan Türk- Alman Edebiyatı*, Paradigma Akademi Yay., İstanbul 2014, s.137.

- **Dursun Akçam'ın *Dağların Sultanı, Ucu Ucuna Yaşam* Başlıklı Romanları**

Dursun Akçam 1930'da Ardahan'da dünyaya gelir. Akçam, Köy Enstitüsünü bitirir ve kendi köyünde öğretmenliğe başlar. Dursun Akçam mesleğini sürdürürken 12 Eylül 1980 askeri darbesi gerçekleşir ve bu darbe sonrasında Akçam, Almanya'ya gitmek zorunda kalır. Akçam, Almanya'da 11 yıl boyunca sürgün hayatı yaşar. Dursun Akçam, 2003 yılında Ankara'da vefat eder.[95] Yazar, sürgün yıllarındaki hayat tecrübelerini kitaplarındaki karakterleri üzerinden okuyucularına anlatır. Dursun Akçam, Türk Öğretmen Sendikasının kurucularından biridir. Akçam, sanatın toplum yararına olması gerektiğini savunur.[96]

Dağların Sultanı, sevdiği kız yüzünden başı köyündeki ağa ile derde giren ve dağa kaçmak zorunda kalan Şito'nun, Doğu Anadolu dağlarından Almanya'ya uzanan öyküsünü anlatmaktadır. Romanın başkahramanı Şito, yaşadığı Doğu Anadolu köyünde başını belaya sokunca dağa kaçar ve eşkıya olur.

'Dağların Sultanı' olarak anılan Şito'nun peşinde jandarmalar vardır bu nedenle Şito Almanya'ya kaçar. Orada meyhanelerde vakit geçiren Şito, zamanla Almanya'ya illegal yollarla gelen Türk işçilerini kurtarmak adına onları Alman kadınlarla evlendirmeye başlar. Bu işte aranan bir isim haline gelen Şito, artık dağların değil 'Meyhanelerin Sultanı'dır. Uzun yıllar boyunca Almanya'da yaşayan Şito, bir gün köydeki amcasından bir mektup alır. Bu mektupta amcası onu ağır bir dille eleştirmektedir. Bu mektubu okuyan Şito, çok üzülür ve Almanya'da yaşadığı hayatın kendisine uygun olmadığına karar verse de köyüne dönmez. Şito, Almanya'daki yaşamına devam eder.

Ucu Ucuna Yaşam ise Akçam'ın otobiyografik izler taşıyan romanıdır. Romanın kahramanı Dr. Bilgin Yurttaş, tıpkı Akçam gibi öğretmenlik yaparken 12 Eylül döneminde işinden atılır, hapse girer ve sonrasında Almanya'ya zorunlu olarak göç etmek zorunda kalır. Romandaki olaylar, bir gemide başlar. Bu gemi İzmir'den İtalya' ya yol almaktadır. Gemide 12 Eylül askeri darbesi sonrası arananlar listesinde olan 'anarşikler' de vardır. Ahmet de onlardan biridir. Onun hedefi İtalya'dan sahte

[95] Hikmet Asutay, *a.g.e.,* s.38.
[96] Gamze Bala, *Almanya'daki Türk Sanatçılar Üzerine Biyografik Bir Çalışma*, Gaziantep Üniversitesi, Sosyal Blimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep, Ocak, 2017, s. 30.

pasaportla Almanya'ya gitmektir. Almanya'ya gittiğinde Ahmet, Türkiye'deki darbeye karşı olan sol görüşlü bir örgüte girer ve burada sahte bir kimliğe bürünür. O, doktor unvanını alarak Dr. Bilgin Yurttaş olur. Sahte isimlerle kendi benliğinden git gide uzaklaşan Ahmet - Ahmet de karakterin sahte isimlerindendir. Asıl ismi Murat'tır- özgür olmak adına geldiği ülkede kapana kısılmıştır. Romanda yalnızca politik göçmenlerin bunalımlarına değil, içinde yaşadıkları ortam ve kaçak oluşlarının etkisiyle güven problemi yaşayan insanların paranoyak fikirlere kapılıp 'aileleri' olarak gördükleri insanlarla çatışmalarına da tanık oluruz.

- **Habib Bektaş'ın *Gölge Kokusu* Başlıklı Romanı**

1960 yılında Salihli'de doğan Bektaş, 1970'lerde Almanya'ya işçi olarak göç eder. Bektaş eserlerinde; kendisi gibi yabancı olan işçilerin sorunlarına, yalnızlıklarına ve 12 Eylül dönemine değinir. 1999 yılında *Gölge Kokusu* adlı romanı, Atıf Yılmaz tarafından 'Eylül Fırtınası' adıyla sinemaya uyarlanmıştır.[97] Habib Bektaş, Yüksel Pazarkaya ile Sardes Yayınevini kurar. Bektaş, halen Almanya'nın Erlangen kentinde yaşamaktadır.[98]

Gölge Kokusu, ilk olarak 1997 yılında yayımlanır. Romanda Habib Bektaş, küçük bir çocuğun gözünden bir dönemin trajedisini anlatır. Roman, küçük kahramanın: *''Annem yok. Var ama yok. Eve gelmedi çünkü. Bekliyoruz, yine gelmiyor*.''[99] cümlesiyle başlar ve 1980 yılındaki askeri darbe döneminde birçok evde yaşanan 'bekleyişin' sesi olur adeta. Küçük Metin, köyünde ailesiyle yaşayan mutlu bir çocuktur. Bir gün kapıları çalar ve annesini askerler alıp götürür. Günlerce sorgulanan, işkence gören anne, eve döndükten sonra çareyi Almanya'ya kaçmakta bulur. Metin'i dedesiyle bırakıp gider birkaç sene sonra da yanına alır. Metin'in babası da Almanya'dadır ve yalnızlıktan dolayı yaşadığı bunalımla alkolik olmuştur. Bu duruma çok üzülen Metin, bir de köyünde bıraktığı sevdiklerini aklından çıkaramayınca Almanya'ya alışamaz fakat orada kalmaktan başka çaresi de yoktur. Metin, Almanya'da annesi ve

[97] Hikmet Asutay, *Göçmen Edebiyat: Yazarlar Sözlüğü Almanya'da Yazan ve Yaşayan Türk- Alman Edebiyatı*, Paradigma Akademi Yay., İstanbul 2014, s. 92.
[98] Gamze Bala, *Almanya'daki Türk Sanatçılar Üzerine Biyografik Bir Çalışma*, Gaziantep Üniversitesi, Sosyal Blimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep, Ocak, 2017, s. 39. Ayrıca bkz: Gültekin Emre, *Yarım Damla: Almanya'daki Türk Şiiri,* Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1993, s.137.
[99] Habib Bektaş, *Gölge Kokusu*, Delidolu Yay., İzmir, 2014, s.5.

babasıyla yaşamaya başlar. Türkiye'deyken göremediği babasıyla bir arada olmak Metin'i sevindirse de o, Almanya'yı bir türlü sevemez.

- **Zafer Şenocak'ın *Tehlikeli Akrabalık, Alman Terbiyesi, Köşk* Başlıklı Romanları**

Şenocak, 1961 yılında Ankara'da dünyaya gelir. İstanbul ve Ankara'da büyüyen yazar, 1970 yılında ailesiyle Almanya'ya göç eder. Çift dilli ikinci kuşak yazarı olan Şenocak'ın, Türkçe yazdığı kitaplarının yanı sıra Almanca yazdığı şiir ve deneme kitapları da vardır. Yazar, 1984 yılından beri Alman Yazarlar Birliği üyesidir.[100] Şenocak 1970 yılında göç ettiği Almanya'da Alman dili ve edebiyatı, siyaset bilimi ve felsefe bölümlerinde eğitim görür. Zafer Şenocak, pek çok Türk yazarın yapıtlarını Almanca'ya çevirir. [101]

Tehlikeli Akrabalık, Şenocak'ın 2007 yılında yayınlanan romanıdır. Romanda yolu Amerika, Almanya ve Türkiye'den geçen bir kahramanın kimlik arayışı anlatılır. Romanın başkahramanı Almanya'da yaşayan Türk kökenli bir yazardır. Berlinli eşiyle mutlu bir hayat sürmektedir. Bir gün kahramanın eline, yıllar önce bir veda mektubu bırakarak intihar eden büyükbabasından kalma gümüş bir kutu geçer. Kutunun içinde büyükbabasına ait günlükler vardır. Günlükleri okumaya başladığında kahraman, ailesine ait bilgilere ulaşır. Bu bilgiler ise, onu Berlin, Münih ve İstanbul arasında derin bir kimlik arayışına sürükleyecektir.

Alman Terbiyesi isimli romanında yazar, kendisine konu olarak tarihin karanlık dönemleri olan savaşları seçer ve tarihi gerçekleri edebi kurgu ile birleştirir. Romanda 1. Dünya Savaşı'nda cepheden cepheye koşmuş Salih Bey'in anıları anlatılır. Salih Bey, gençlik çağlarında önce Berlin'e oradan da Prusya ordusuna gönderilir. O, Türk olmasına rağmen başka bir ülkenin ordusuna hizmet etmenin hayal kırıklığını ve vicdan azabını yaşamaktadır. Kendisi hayatının dönüm noktalarını Almanya'da yaşamış, orayı benimsemiş olmasına rağmen memleketine özlem duyan, kendi Türk kimliğine yabancılaşmamış bir askerdir. Salih, çok sevdiği karısı Annette öldükten

[100] Hikmet Asutay, *Göçmen Edebiyatı: Yazarlar Sözlüğü Almanya'da Yazan ve Yaşayan Türk- Alman Edebiyatı*, Paradigma Akademi Yay., İstanbul 2014, s.316.
[101] Gamze Bala, *Almanya'daki Türk Sanatçılar Üzerine Biyografik Bir Çalışma*, Gaziantep Üniversitesi, Sosyal Blimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep, Ocak, 2017, s. 85.

sonra anılarını yazmaya karar verir. Bu noktadan sonra roman boyunca tarihi olaylar, Salih Bey'in anıları vasıtasıyla anlatılır.

Yazarın *Köşk* isimli romanı, aldığı müzik eğitimini derinleştirmek için Münih'e giden Hamit'i merkeze alır. Hamit, Münih'e eğitim için gider ve orada yaşamaya başlar. Hatta bir de Hilde adında Alman bir kız arkadaşı vardır. Hamit 1960 yılının yaz tatilinde kız arkadaşıyla birlikte İstanbul'a gelir. Bu gelişte ikili Abdülmecit'ten kalma bir köşkte kalırlar. Bu tatil sürecinde Hamit, 1960 ihtilaline de tanık olur. Gördükleri ve hissettikleriyle yavaş yavaş her şeyden uzaklaşmaya başlayan Hamit'i hayata bağlayan, kendisiyle bütünleştirdiği kemanı olur.

- **Doğan Akhanlı'nın *Kayıp Denizler 1/ Denizi Beklerken* Başlıklı Romanı**

1957 yılında Artvin'de doğan Akhanlı, 1992 yılında Almanya'ya göç eder. Almanya'da EL-DE Haus adlı kuruluşta rehberlik de yapan yazar, Almanca'dan Türkçeye çeviri faaliyetlerini de yürütmektedir.[102] Akhanlı, Recherche International Köln adlı kuruluşta yazar ve araştırmacı olarak çalışmaktadır. Doğan Akhanlı'nın hem Türkçe hem de Almanca yazdığı romanları vardır.[103]

Kayıp Denizler serisinin ilk kitabı olan *Denizi Beklerken* isimli romanın birinci bakısı 1998 yılında yapılır. Bu roman üç kitaptan oluşan bir seri romandır. İkinci kitabın ismi *Gelincik Tarlası,* üçüncü kitabın ismi ise, *Kıyamet Günü Yargıçları* 'dır. *Denizi Beklerken* isimli romanda politik nedenlerle yolu Köln'e kadar uzanan bir kadın olan Nesrin'in yaşadıkları anlatılır. Nesrin, Yusuf, Akın, Sibel 12 Eylül döneminden önce Karadeniz'de yaşayan arkadaşlardır. Yusuf ile Nesrin evlidir ve bir de çocukları olmuştur. Kürt silahlı örgütüne katılmakla suçlanan Yusuf, bir gün ortalardan kaybolur. Nesrin onun bir gün çıkıp geleceği umuduyla onu beklemekte bir yandan da Yusuf hakkında duydukları onu tedirgin etmektedir. Kendisi de örgüt üyeliğinden suçlanınca Nesrin de kızıyla beraber Almanya'ya gider ve Almanya'ya sığınma talebinde bulunur. Bu noktadan sonra Nesrin için hem karmaşık ve acı hem de her şeye rağmen umut barındıran yeni bir hayat başlayacaktır. Nesrin, Almanya'ya gittikten sonra Yu-

[102] Hikmet Asutay, *a.g.e.*, s.40.
[103] Gamze Bala, *Almanya'daki Türk Sanatçılar Üzerine Biyografik Bir Çalışma,* Gaziantep Üniversitesi, Sosyal Blimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep, Ocak, 2017, s. 32.

suf'un ölüm haberini alır. Bu habere çok üzülen ve bir daha Türkiye'ye dönmek istemeyen Nesrin, Almanya'da yaşamına devam eder.

- **Yade Kara'nın *Selam Berlin* Başlıklı Romanı**

Yade Kara, 1965 yılında Erzincan'da doğan Türk göçmen yazarlarındandır. Kara, küçük yaşta gittiği Berlin'de büyür ve halen orada yaşamaktadır. Yazar Berlin, Londra, İstanbul ve Hongkong'da çeşitli işlerde çalışır. Yade Kara'nın 2004 yılında yayımlanan *Selam Berlin* isimli romanı Almanya'da çok beğenilir.

Kara, *Selam Berlin* başlıklı romanı ile 2004 yılında Adelbert von-Chamisso teşvik ödülü kazanmıştır.[104]

Selam Berlin, Yade Kara'nın 2004 yılında yayımladığı ve yazdığı ilk romanıdır. Bu roman 2004'te ''En İyi Almanca Kitap Ödülü'' almıştır. Romanda Almanlar için tarihi bir olay olan Berlin Duvarı'nın yıkılmasıyla, Almanya'ya göç eden bir Türk ailesinin aile ilişkileri arasında bağlantı kurulur. Duvarın yıkılması ailenin yıkılmasını sembolize etmektedir. Romanın başkahramanı Hasan, 19 yaşında bir gençtir. Hasan, yıllarca ailesiyle Almanya-Türkiye arasında gidip gelmiş sonunda Almanya'da yaşamak istediğine karar vermiştir. Almanya'da bu kararını defalarca gözden geçirir çünkü Hasan, yabancı olduğu için iş bulamamaktadır. O, geçici işlerle vakit kaybettiğini düşünmektedir. Komşuları onu dışlamakta hatta sokakta yürürken bile yabancı oluşu yüzüne vurulmaktadır. Hasan, yaşadığı çevreye karşı uyum sorunları yaşar, kim olduğunu bilmek ister. O, kendini bir Berlinli gibi görür. Fakat Berlinliler tarafından dışlanması Hasan'ın kimlik bunalımı yaşamasına neden olur. Bir yandan da ailevi sorunlarla uğraşmaktadır çünkü ailesi de tıpkı o dönemde yıkılan Berlin Duvarı gibi yıkılmak üzeredir. Babası Almanya'da annesini bir Alman kadın ile aldatır. Bu olay sonucunda Hasan'ın Türkiye'de bulunan annesi ile babasının boşanma süreci başlar.

[104] Hikmet Asutay, *Göçmen Edebiyatı: Yazarlar Sözlüğü Almanya'da Yazan ve Yaşayan Türk- Alman Edebiyatı*, Paradigma Akademi Yay., İstanbul 2014, s.221.

- **Esmahan Aykol'un *Kitapçı Dükkânı* Başlıklı Romanı**

Esmahan Aykol, 1970 yılında Edirne'de doğar. Aykol, İstanbul Üniversitesinde Hukuk Fakültesini bitirdikten sonra lisanüstü eğitim için Almanya'ya gider. Bir süre Almanya'da gazetecilik yapan Aykol, daha sonra yazın dünyasına girer. [105]

Aykol'un *Kitapçı Dükkânı* isimli romanı ilk olarak 2001 yılında yayımlanır. Romanda Türkiye'de yaşayan, kendine ait bir kitapçı dükkânı olan Kati Hirşel'in gözünden Türkiye ve Türklere bakış açısı aktarılır. Kati, İstanbul'da yaşayan ve bir kitapçı dükkânı olan bir kadındır.

Kati, bu dükkânda çoğunlukla polisiye romanlar satmaktadır. Kati bir gün Almanya'da üniversite okurken tanıştığı, sonradan ünlü bir aktris olan arkadaşı Petra'nın film çekimi için İstanbul'a geldiğini öğrenir. Petra'nın İstanbul'a gelmesi Kati'nin hayatına heyecan katar. Çünkü Petra'nın çalıştığı filmin yönetmeni İstanbul'da kaldığı otel odasında öldürülür. Kati uzun yıllardır cinayet romanları okumaktadır. Bu olay sonrasında Kati, okuduğu romanlardan yola çıkarak cinayeti kimin işlediğini bulmaya çalışır. Bu süreç onu hayal kırıklığına uğratır. Çünkü katil, Kati'nin çok sevdiği ve güvendiği arkadaşı Petra'dan başkası değildir.

- **Emine Sevgi Özdamar'ın *Tuhaf Yıldızlar Dünyaya Bakıyorlar Gözlerini Kırpmadan* Başlıklı Romanı**

Emine Sevgi Özdamar, 1946 yılında Malatya'da dünyaya gelir. Özdamar, 1965 yılında misafir işçi olarak Almanya'ya gider. Orada tiyatrolarda oyunculuk ve rejisörlük yapan Özdamar, 1982'den itibaren serbest yazar olarak çalışmaktadır. Türkçe düşünüp Almanca yazan yazarın, kitapları otobiyografik ögeler barındırmaktadır. [106] Özdamar, Almanya'da kaldığı süre içerisinde Almanca öğrenir, çeşitli fabrikalarda çalışır. 1967 ve 1970 yılları arasında İstanbul'da oyunculuk eğitimi alır. 1976 yılında Berlin Halk Sahnesi'nde İsviçreli dramaturg Benno Besson'la çalışır. [107]

[105] Hikmet Asutay, *a.g.e.,* s.72.
[106] Hikmet Asutay, *a.g.e.*, s. 267.
[107] Gamze Bala, *Almanya'daki Türk Sanatçılar Üzerine Biyografik Bir Çalışma*, Gaziantep Üniversitesi, Sosyal Blimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep, Ocak, 2017, s. 72.

Özdamar, *Tuhaf Yıldızlar Dünyaya Bakıyorlar Gözlerini Kırpmadan* isimli romanını 2003 yılında yayımlar. Roman adını, Else Lasker-Schüler'in bir dizesinden almaktadır.[108] Kitabın kadın başkahramanının tıpkı yazar gibi tiyatrolarda çalışan bir göçmen olması nedeniyle roman, otobiyografik unsurlar barındırmaktadır. Özdamar, Almanya'daki tiyatrolarda hem oyuncu olarak görev alır hem de perde arkasında rejisörlük, yazarlık gibi işlerde çalışır. Özdamar'ın bu romanında başkarakter de tıpkı kendisi gibi Türkiye'den Almanya'ya tiyatrocu olmak için gelir. Romanın isimsiz kahramanı kocasını bırakıp Almanya'ya giden bir Türk göçmen kadındır.

Orada Batı Almanya ile Doğu Almanya arasında mekik dokumaktadır. Kadın, vize sorunu yüzünden sıkıntılar çekmektedir ve bu yüzden kendisi gibi olan göçmenlerle beraber kendileri için tutulan bir evde gizli gizli yaşamaktadır. Kadın, Almanya'daki bazı tanıdıkları aracılığıyla kendisine tiyatroda bir iş bulur. İçinde bulunduğu koşullar pek hoşuna gitmese de o, burada olmayı Türkiye'de olmaya yeğlemektedir. Kendi dilinden memnun değildir. Bir yandan da doğup büyüdüğü topraklara özlem duymaktadır. Bu nedenle kahraman, kendisiyle bir çatışma halindedir. Bu çatışma zamanla kahraman üzerinde bir yozlaşmaya dönüşür. Kadın, çevresinde olup bitenlere anlam veremiyorken zamanla tüm bu ''anlamsızlıkların'' bir parçası haline gelir.

- **Tekin Sönmez'in *Söylence Berlin* Başlıklı Romanı**

1936 yılında Kars'ta doğan yazar, bir süre İsveç'te öğrenim görür. 1988 yılında Almanya'ya göç eden Sönmez, yazarlığının yanı sıra şair, gazeteci ve fotoğraf sanatçısı kimliğiyle de tanınmaktadır.[109]

Söylence Berlin, yazarın 1992'de yayınladığı romanıdır. Hatta kitap, romandan çok tıpkı adı gibi bir söylencedir. Roman, *Berlin'de Söylence* isimli bir film çeken yönetmen ve oyuncular etrafında geçer. Roman adını bu durumdan alır. Yazar, romanda hem kendi kendisiyle hem de okuyucuyla konuşmaktadır. Romanda, Üçüncü Adam adı verilen kahramanın etrafına bakış açısı anlatılır. Kahraman Berlin'e alışamamış görünen, kimlik bunalımı yaşayan, içe kapanık ve yalnız biridir. Yazarın fotoğrafçı kimliğine uygun olarak roman adeta tek tek çekilmiş resimlerden oluşur

[108] Emine Sevgi Özdamar, *Tuhaf Yıldızlar Dünyaya Bakıyorlar Gözlerini Kırpmadan*, İletişim Yay., İstanbul 2012, s. 7.
[109] Hikmet Asutay, *Göçmen Edebiyatı: Yazarlar Sözlüğü Almanya'da Yazan ve Yaşayan Türk- Alman Edebiyatı*, Paradigma Akademi Yay., İstanbul 2014, s. 311.

gibidir. Kitap dört bölümden oluşur. Bu bölümler adeta bir tiyatro sahnesi gibi tasarlanmıştır. Birinci bölümde politik göçmen bir ‘’yazma budalası’’ndan bahsedilir. Bu, ilk kuşak yazarların romanlarına otobiyografik ögeler katmak için kullandıkları bir yöntemdir. Kitabın diğer bölümlerinde ise farklı karakterlerin hikâyeye dâhil olmasıyla roman kurgusu bir kaosa dönüşür. Kahraman, film setinde tanıştığı insanlara yakın olmaya çalışırken kendisini de keşfetmeye başlar. Roman belli bir olay örgüsü etrafında gelişmez. Kitap, Üçüncü Adam'ın, Almanya'da kendini bulma konusunda umutlu olduğunu söylemesiyle sona erer.

- **Feridun Zaimoğlu'nun *Leyla* Başlıklı Romanı**

Zaimoğlu, 1964 yılında Bolu'da dünyaya gelir. Aynı yıl, henüz beş aylıkken, ailesiyle Almanya'ya göç eder. Önce Berlin'de oradan da Münih'te yaşamaya başlar Zaimoğlu ailesi.[110] Yazar ilk kitabı ‘’Kanak Sprak’’ adlı eserini 1995 yılında yayımlar. Onun için Türkiye ebeveynlerinin memleketidir, kendi memleketi ise Almanya'nın Kiel şehridir. Zaimoğlu, ‘’Kanak Atak’’ denilen sosyo-kültürel hareketin de kurucuları arasındadır.[111] Bu hareket, özgür konuşma stiliyle, sokak dilini yansıtan ‘’kanakça’’ yı ortaya çıkarır.[112] Zaimoğlu, Kiel Üniveritesinde tıp eğitimi görür. Zaimoğlu'nun romanlarından başka tiyatroları ve piyesleri de bulunmaktadır.[113]

Feridun Zaimoğlu, *Leyla* adlı romanında Almanya'daki Türklerden çok onları Almanya'ya gitmeye zorlayan nedenler üzerinde durur. Zaimoğlu, ebeveynlerinin memleketi olarak gördüğü Türkiye'nin sosyal koşullarını orada pek vakit geçirmemiş olmasına rağmen başarılı bir şekilde yansıtır. Olaylar, 1950'li yıllarda Doğu Anadolu'nun adı verilmeyen küçük bir şehrinde başlar. Beş çocuklu bir evin en küçüğü olan Leyla üzerinden, onun gözünden tanık oluruz olaylara. Küçüklüğünden itibaren Leyla'nın sevinçlerini, hüzünlerini, genç kızlıktan kadınlığa ve anneliğe doğru serüvenini yine Leyla'nın gözüyle takip ederiz. Roman, Leyla'nın annesi ve oğluyla

[110] Özber Can, "Göçmen Yazın Süreci Çerçevesinde Feridun Zaimoğlu ve Anlatısı'', *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi,* 2011, S. 25, s.144.
Ayrıca bkz: http://dergipark.gov.tr/download/article-file/151709, (Erişim Tarihi: 23.03.2019.)
[111] Hikmet Asutay, *Göçmen Edebiyatı: Yazarlar Sözlüğü Almanya'da Yazan ve Yaşayan Türk- Alman Edebiyatı*, Paradigma Akademi Yay., İstanbul 2014, s.370.
[112] Özber Can, a.g.m., s.145.
[113] Gamze Bala, *Almanya'daki Türk Sanatçılar Üzerine Biyografik Bir Çalışma*, Gaziantep Üniversitesi, Sosyal Blimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep, Ocak, 2017, s. 95.

Almanya'ya gidişiyle son bulur. Almanya'nın tren istasyonunda onları Leyla'nın eşi karşılar. Bu, romanın sonu olsa da Leyla ve henüz bebek olan oğlu için bu adım yeni bir başlangıç demektir. Tıpkı annesinin kollarında beş aylıkken Almanya'ya giden Zaimoğlu'nun başlangıcı gibi...

2.2. Romanlarda Yer Alan Temalar ve Konular

Çalışmada yer alan romanlar incelendiğinde romanlarda kültürel değişimler/farklılıklar, özlem/gurbetlik, kimlik sorunu, Almanya-Türkiye karşılaştırması, yabancılaşma/yozlaşma, yalnızlık/yabancılık, çalışma koşulları, eğitim, sosyal hayat, geriye dönüş, mal-mülk edinebilme, dile bakış ve dine bakış gibi tema ve konuların yer aldığı görülmektedir.

Birinci kuşak yazarlar yalnızlık, gurbetlik, özlem, çalışma koşulları gibi temaları ve konuları ön plana çıkarırlarken İkinci ve üçüncü kuşak yazarların romanlarında sıklıkla yozlaşma ve kimlik sorunu temaları görülmektedir.

Romanlarda yazarların temaları ve konuları farklı bakış açılarıyla ele aldıkları görülmektedir. Örneğin, çalışma koşulları ve sosyal hayat birinci kuşak yazarların kahramanlarınca yadırganır fakat ikinci ve üçüncü kuşak yazarların kahramanları bu koşullara alışmış bir görüntü çizmektedir.

2.2.1. Kültürel Değişimler/ Farklılıklar

Bir yerden bir yere göç eden insanların belki de en çok yaşadığı sorunlar arasında kültür farklılıkları yer almaktadır. Kendi çevresinden uzakta kalan insan, alıştığı kültürel değerlerin yerine yenilerini koymaya çalışırken çok zorlanır. Almanya'ya göç eden Türklerin de bu zorlukları yaşaması doğaldır. Ne de olsa Türkler, kültürel değerlerine önem veren ve bu değerlere sıkı sıkıya sarılmış bir millettir.

Tüm kuşaklardaki yazarların romanlarında en çok işledikleri temalardan biri kültürel değişimler olmuştur. Özellikle birinci kuşak yazarlar, bu değişimi en çok yadırgayan gruptur. Buna paralel olarak da kültürel değişimleri en fazla yaşayan karakterler de yine birinci kuşak yazarlarına aittir. Yıllarca yaşadıkları toprakların dini, ahlaki yapısıyla oluşmuş değerleri, Batı'nın rahat ve kaygısız tutumuyla birleştirmek karakterlerde bir boşluk duygusu yaratmaya başlar. İkinci ve üçüncü kuşak yazarların

romanlarında ise kültürel değişmelere ayak uydurmuş, artık gördüğü hiçbir şeyi yadırgamayan ama kendi öz değerlerinden kopamadığı için arada kalmış, kimlik bunalımı yaşayan karakterler daha sık karşımıza çıkmaktadır.

Türkler Almanya'da adlı romanda Almanya'ya giden işçi kafilesi daha trenden iner inmez ilk kültürel şoklarını yaşar. Susayan işçilere su yerine bira getirilir ve birçoğu bunu yadırgar, günah diyerek içmez. Bunun sonucunda ise karşılarındaki Alman'ın verdiği cevap şaşırtıcıdır onlar için: ‘*'Fakat bira içki mi? Burada içilecek su yoktur. Birazdan sizi götürecekleri barakada çok su vardır ama bu su içilmez, yıkanacaksınız onunla*.'' [114]

Yukarıda yer alan ifadelerin, Türkiye'den kafasında bin bir soru işaretiyle gelmiş, Almanya'ya yeni ayak basmış işçilerin, Almanya'ya karşı hissettikleri ön yargılarını daha da arttırdığı söylenebilir. Su yerine içki içen bir topluma alışmaya çalışmak, yaşamı boyunca doğup büyüdüğü topraklardan pek de uzaklaşmamış olan göçmen işçiler için oldukça zorlu olacak bir süreçtir. Bununla beraber bu durumun Müslüman olan Türk göçmenler için şaşkınlık verici ve kabul edilemez bir durum olduğu da söylenebilir.

Romanların çoğunda görülen kültürel farklılığın bir başka örneği de kılık-kıyafettedir. Türkiye'de beğenilerek giyilen kıyafetler Almanya'ya gelen kahramanlar için demode olmaya başlar. Kahramanlarda, Alman erkekler ya da kadınlar gibi giyinme isteği oluşur ve kendini de kendinden olanı da beğenmeme, garipseme durumu ortaya çıkar. Türkiye'de erkekler arasında normal kabul edilen ‘ev hali' Almanya'daki işçilerde kabul edilmemektedir. Hatta durum abartılarak Türkler arasında, bu durumun haklarında propaganda malzemesi yapılması hususunda tedirginlikler oluşturmaktadır: ''*Arkadaşlar herkes pijama giymeye mecburdur. Donla kati surette gezilmemeli... Sonra Türklerin aleyhine propaganda yaparlar.''*[115]

Kılık kıyafete bakılarak Türkler aleyhine propaganda yapıldığının söylenmesi oldukça dikkat çekicidir. Bu durumun, Almanlar tarafından ''yabancı'' olarak karşılanan Türkleri yıldırma amaçlı yapıldığı da düşünülebilir. Türklerin Almanya'ya maddi kaygıların yanında daha özgür bir ortam için de geldikleri düşünüldüğünde bu duru-

[114] Bekir Yıldız, *Türkler Almanya'da*, Everest Yay., İstanbul 2012, s. 22.
[115] Bekir Yıldız, *a.g.e.,* s. 33.

mun onların akıllarında, özgürlük noktasında soru işaretleri oluşturabileceği söylenebilir. Bu soru işaretlerinin zaman içinde artması, göçmen işçileri Almanya'ya karşı soğutmakta ve Türkiye'ye dönüşü hızlandırmaktadır. Dönebileceğini düşünmeyenler için ise bu durumun bir bunalım yarattığı söylenebilir.

Özellikle ilk kuşak romanlarda, Türkiye'nin köy ve kasabalarından küçük şehirlerden Almanya'nın gelişmiş şehirlerine gelen birçok işçide gördüklerine anlam verememe durumu karşımıza çıkar. Örneğin, ilk kez gidilen alışveriş merkezinde karakterlerin karşısına çıkan yürüyen merdivenin garipsenmesi, ondan korkulması gayet doğal bir tepkidir. Yine alışverişlerde ortaya çıkan bir başka kültürel farklılık ise Türkiye'de bulunan 'pazarlık' usulüdür. Almanya'da bu usul yoktur. Oraya gidenler buna yeltenemezler ve bu durum onlarda şaşkınlık yaratır. Bir yandan da pazarlığın olmaması hoşlarına gider çünkü her şeyin fiyatı bellidir. Alan ona göre alır, satan da ona göre satar. Karakterlerde bu durum ilk anda garipsense de daha sonra bir 'kandırmaca' olmadığı için bu durum onlara güven verir. Romanlarda karşılaşılan kültürel değişimlerden biri de kadın ve erkek ilişkilerinde göze görülmektedir:

> *''...kafelere gidiyor, bakışlarımızı Alman kızlarına teksif ediyorduk. Bu bakışlar onlarda hiçbir reaksiyon yaratmıyordu...Türkiye'de kadınla erkek arasında, çoğu kez uzun boylu konuşup anlaşma imkanı yoktu. Bu bakımdan bizde bakışların bir dili ve manası vardı. Halbuki Almanya'da erkek kadın , birbirine o kadar kaynaşmış ki göz lisanı unutulmuş, konuşma ustalığı başlamış artık.''*[116]

Bu noktada, kadın ile erkek ilişkilerinin Almanya'da daha farklı başlaması ve ilerlemesi Türk göçmenler için kafa karışıklığı ve tedirginlik oluşturmaktadır. Bu farklılığın çoğu kez onlara çekici geldiği ve onların meraklarını cezbettiği söylenebilir. Diğer yandan göçmenlerin kendi bildikleri gibi konuşmaları, kendi bildikleri yöntemlerle ilişkilerini yürütmek istemeleri de az da olsa romanlarda görülür. İçinde bulundukları kültürel çevrenin kendi kültürüne göre daha farklı olması, zamanla onların ilişkilere karşı bakış açılarını da değiştirir. Romanlarda, kadın erkek ilişkileri noktasında bakış açısı değişikliğiyle yaşanan kültürel değişimler, genellikle evli olan Türk göçmenlerin eşlerini aldatmasına neden olur.

[116] Bekir Yıldız, *Türkler Almanya'da,* Everest Yay., İstanbul 2012, s.41.

İlişkilerdeki kültürel değişimlerden biri de Emine Sevgi Özdamar'ın *Tuhaf Yıldızlar Dünyaya Bakıyorlar Gözlerini Kırpmadan* isimli romanında karşımıza çıkar. Evli olan kadın karakter Almanya'ya gittikten sonra Türk kültürüne ve ahlaki yapısına uygun olmayan bir şekilde sevgili edinir. Türkiye'de pek rastlanmayan bir başka durumsa okumak ya da çalışmak için başka bir şehre giden insanların kızlı erkekli gruplarla ev arkadaşlığı etmesidir. Kadın karakter, yaşadığı evde böyle bir grupla ev arkadaşlığı etmeye başlar. Bu durum başta karakter tarafından yadırgansa da kahraman buna zamanla alışır, bunu normalleştirir.

Türkler, Almanya'ya alışmaya çalışırken bir yandan da arkadaş edinmek isterler. Orada yaşadıkları yalnızlık hissini biraz olsun bastırmak için Almanları da tanımaya çabalarlar. Bu noktada da yine, kültürel merkezli bazı farklılıklar görürler. Örneğin: Türk kültüründe arkadaşa borç vermek doğaldır. Arkadaşının maddi sıkıntısında ona yardım eli uzatmak Türk insanı için önemli bir davranıştır fakat *Türkler Almanya'da* adlı romanda gördüğümüz Alman bir karakter, bu kültürel farklılığı şu sözlerle ortaya koyar: *''Bizde yardımı şahıslar yapmaz. Çünkü kimsenin yardıma ihtiyacı yoktur. Yardım yapmayan değil, yardıma muhtaç olan utanmalı.''*[117]

Bu noktadan yola çıkarak Almanların yardıma ihtiyaç duyacak bir hale gelmekten korktukları düşünülebilir. Onlara göre, birinden yardım istemek utanılacak bir durum olarak görülmektedir. Türklerin Almanları tanımaya başladıkları, onlara alışmaya çalıştıkları bu noktada, yardım konusunda Almanların takındığı bu sert tutum, iki ülkenin insanlarının -romanlara yansıdığı kadarıyla- pek de kolay 'arkadaş' olamayacağını düşündürmektedir.

Kültürel değişimler eserlerde karakterler tarafından çoğu kez yadırganır ama daha sonra duruma alışılır. Bu doğrultuda ilgi çekici olan durum, değişimi kabul etmiş, farklılaşmaya başlamış olan göçmen karakterlerin diğer göçmenler tarafından dışlanmasıdır. Örneğini, Güney Dal'ın *Fabrika'da Bir Saraylı* romanında Almanya'da fabrika işçisi olan Ethem 'Saraylı' lakabını alır, dışlanır hatta arkadaşları tarafından 'Türklere yakışmayan davranışlar sergilediği' gerekçesiyle feci şekilde dövülür. Ethem 'e karşı gösterilen bu tutum, Türk göçmen işçilerin değişmeye cesaret edemediklerini düşündürür. Onların farklı olmayı, geldikleri Almanya'ya uygun bir

[117] Bekir Yıldız, *a.g.e.,* s.59.

yaşam tarzı benimsemeyi gururlarına yediremedikleri de söylenebilir. Fabrikadaki diğer göçmen işçilerin, aslında değişime ayak uydurmaya korkan kendi benliklerine olan kızgınlıklarını Ethem'e yönlendirirler.

Türkiye'den Almanya'ya gidenlerin, gelenek ve göreneklerini köylerinde bırakarak yeni koşullara uyum sağlamaya çalıştıkları, her şeyin değiştiğinin farkında olmaları romanlarda karşımıza çıkar. Örneğin *Yarım Ekmek* romanında yer alan Kezik şu ifadeleri kullanır:

> *''...görgümüz öyleydi. Köyde bugün de öyle; burda çok şey değişti. Çeltek'ten buraya gelesiye kim bilir kaç su geçtik? İstersen değişme, istersen köydeki töreyi tuttur değişmeyeceğim diye. Dikil oğlunun, kızının karşısına; vur kafalarına! Kim dinleyecek seni...''*[118]

Kezik'in yukarıda yer alan sözlerinden yola çıkarak, romanlardaki bazı göçmenlerin değişimi olmazsa olmaz kabul ettiği düşünülebilir. Bu kültürel değişimin kabul edilmesi onlara göre çaresizliktendir. Türkiye'den Almanya'ya gelip de Türkiye'deki yaşamlarını olduğu gibi sürdüremeyeceklerinin farkında olan bazı göçmenler, bu noktada, değişimlere ayak uydurmanın Almanya'da daha huzurlu ve güvenli bir hayata başlamak için önemli bir nokta olduğunu düşünmektedirler. Bu durum da karakterleri mecburi bir uyum sürecine sokmaktadır.

Karakterler bir yandan kültürel değişimlere uyum sağlamak ister bir yandan ise Türklüklerinden kopmak istemez. Fakat değerlerinden ödün vermemeleri pek de mümkün olmaz. Çünkü karakterler, ortama alıştıkça kendilerine hoş gelen şeylere meyletmeye başlarlar. Türkiye'deyken normal gelmeyen davranışları sergilerler: *'' ....epey ilerledik! Altlarımıza otomobil, evlerimize telefon... Hatta kadın kız sofralara beraber oturup şarap falan içer olduk!''*[119]

Kahramanın Türkiye'de yaşadıkları yörede içki sofralarının kurulmasının hoş olmadığı ve bu sofralarda kadınların bulunmadığı anlaşılır. Fakat Almanya'da yaşamaya başlayan bu göçmen ailede, bu durumun giderek normalleştiği görülür. Yani yaşanan kültürel değişimlere uyum sürecinin bazı karakterleri, geleneksel kabulleri terk et-

[118] Fakir Baykurt, *Yarım Ekmek,* Literatür Yay., İstanbul 2007, s. 22.
[119] Fakir Baykurt, *a.g.e.*, s. 54.

meye zorladığı söylenebilir. Böylece ortaya yozlaşma sorunu çıkmaktadır. Yaşanan kültürel değişimler sonucunda, romanlardaki bazı kişilerin karakterlerinin yozlaşmaya uğradığı görülür. *Köşk, Türkler Almanya'da* gibi romanların bazı karakterlerinde Almanya'ya geldikten sonra domuz eti yeme alışkanlığının başlaması bu duruma örnek verilebilir.

Bu kültürel etkileşimler yalnızca tek taraflı olmaz. Romanların büyük kısmında uyum sağlayan, kültürel alışverişte alan taraf Türkler gibi görünse de onlardan gelenek görenek öğrenen, onlara uyum sağlayan Alman karakterler de karşımıza çıkar. Türklerle evlenen Alman kadınlar bir süre sonra eşlerinin adetlerine alışırlar, onların ailelerine Türk bir gelin gibi kendilerini kabul ettirirler. Bu duruma örnek olarak *Yarım Ekmek* romanında Kezik'in Alman gelinini ne kadar çok sevdiğini söylemesi ve onu övmesi gösterilebilir. Bundan başka yine Fakir Baykurt'un *Yüksek Fırınlar* romanında Mutlu ailesi çok sevdikleri komşuları yaşlı Gerda'nın elini öpmektedirler. Gerda, önce bu durumu garipsese de onlar, Gerda'ya bunun yaşlılara hürmet için yapılan bir adet olduğunu öğretirler.

Türkiye'nin kırsalından işçi olarak gelen göçmenlerin çoğu ataerkil bir aile yaşantısına sahiptir. Almanya'daki kadının iş hayatında olması, erkeklerle aynı işlerde çalışmaları, ailede söz sahibi olmaları, bu ailelere yanlış gelmektedir. Almanlara da Türklerin kadınlarını geri planda tutmaları doğru gelmemektedir. Bu kültürel farklılık, Fakir Baykurt'un *Koca Ren* romanında okulda Türk kökenli çocukların velileriyle yapılan bir toplantıda karşımıza çıkmaktadır:

> *''...Kadınlar konusu! Kadın her şeyden önce annedir, kutsaldır [...] O yüzden evinde oturacak, erkeğinin buyrukları çerçevesinde; evin işlerini, çocuklarının eğitimini ve ibadetlerini yapacaktır. [...] kadının böyle toplantılara gelmesi öngörülmemiştir.''* [120]

Kadınlara bakış noktasında iki ülke insanları arasında görülen bu kültürel farklılık dikkat çekicidir. Türk bir velinin kesin ifadelerle yaptığı kadın tanımı, Alman toplumundaki kadının tanımından çok daha farklıdır. Bu doğrultuda Türk göçmenlerin bazılarının Almanlarla aynı paydada buluşamayacağı düşünülebilir.

[120] Fakir Baykurt, *Koca Ren*, Adam Yay., İstanbul 1998, s.111.

Romanlarda görülen kültür değişmelerin getirdiği anlaşmazlıklar yalnızca Türklerin Almanlara ya da Almanların Türklere uyum sağlamasıyla aşılamamaktadır. Bazen iki tarafın karakterleri arasında çatışmalar çıkar. İki tarafın birbirinin değerlerini kabullenemeyişleri, Almanların Türk göçmenleri kaba, yobaz vb. sıfatlarla nitelemelerine; Türklerin ise Almanlarla iletişimi kesmesine, dillerini öğrenmemelerine neden olur. Bu durum, zaten kültürel değişimlere ayak uyduramamış göçmenler için bir içe kapanma, soyutlanma ve mutsuzluk getirir. *Selam Berlin*, *Koca Ren* adlı eserlerde bu durumu yaşayan kahramanlar görülmektedir. Örneğin, *Koca Ren* romanının kahramanı Adem, çevreye alışamamanın verdiği mutsuzlukla Ren Nehri ile konuşmaya başlar. Adem derdini sadece ‘’Koca Ren’’e anlatabilmektedir. Okulda konuşabildiği bir arkadaşı da olmayan Adem, gitgide içe kapanık bir çocuk olur.

Selam Berlin romanında ise Hasan, Almanlardan gördüğü davranışlar nedeniyle mutsuzdur. Almanların Hasan’a gösterdikleri farklı davranışların nedeni, Hasan’a göre, onun yabancı olmasıdır. Bu durum kahramanda bir öz güven sorunu ve içe kapanıklık oluşturur.

Almanya’ya yerleşmiş, geldiği topraklara geri dönmemiş bazı karakterlerde, özellikle ikinci kuşağın romanlarında, kültürel değişime ayak uydurma çabaları ciddi bir asimile olma durumuyla son bulmaktadır. Kendi kültürüyle alakalı yeteri kadar bilgi sahibi olmayan gençler, Türk olarak gidip Alman olarak hayatlarına devam etmişlerdir adeta. Bu değişim oradaki Türklerin de dikkatini çeker. *Tuhaf Yıldızlar Dünyaya Bakıyorlar Gözlerini Kırpmadan* adlı romanda başkahraman kolay asimile olmaları nedeniyle Türkleri eleştirir. Bu noktada o, Almanları Türklere tercih etmektedir. Kahraman, Almanların Türklere oranla daha doğal olduğunu düşünür. Kahramanın bu fikri, onu kendi değerlerinden uzaklaştırır. Ayrıca Almanlara yakınlık duyan kahramanın zaman içinde Almanlaştığı da görülür. Türkleri, kendi değerlerini kaybetme noktasında eleştiren kahraman, onları eleştirdiği duruma düşmekten kurtulamamıştır. *Türkler Almanya’*da romanının kahramanı Yüce’nin şu sözleri de kültürel farklılıklara örnek gösterilebilir: *‘’[...] biz kuzu eti yeriz, siz domuz eti; biz sıcak iklimin sıcakkanlı insanlarıyız; sizlerse soğuk iklimin katı insanları...’’* [121]

[121] Bekir Yıldız, *Türkler Almanya’da,* Everest Yay., İstanbul 2012, s.106.

Almanlar ve Türkler arasında yukarıda bahsettiği şekilde kesin ayrımlar yapan Yüce, her ne kadar kültürel değişimlere alışılsa da bazı farklılıkların aşılamayacağını düşünmektedir. Bu düşüncesi nedeniyle Yüce'nin adeta Almanlar ile arasına yıkılmaz duvarlar ördüğü söylenebilir.

2.2.2. Sıla/ Gurbet

Türkiye'den Almanya'ya giden her işçi geride bıraktığı pek çok şeye özlem duyar. Ailesine, köyüne, geldiği yeri ona hatırlatacak herhangi bir unsura... Bu özlemlerin temelinde de vatana duyulan özlem yer alır. Türkiye'den Almanya'ya giden yazarların özlemlerini kâğıda dökmeleri kaçınılmazdır. Çünkü her kitap yazarından bir parça taşır. Almanya'ya giden ilk işçi kafilelerinden birinde bulunan Bekir Yıldız, *Türkler Almanya'da* isimli otobiyografik romanında kahramanı Yüce'ye söylettiği şu sözlerle gurbete gitmeyi öksüz kalmaya benzetir. Çünkü ona göre 'anayurt' artık arkada kalmıştır: *''[...] artık trenimiz Yunan topraklarına girecekti. Yabancı topraklarla birlikte, öksüzlük duygusu da arttı. Zaten bulutlu olan iç dünyamda sanki yağışlar başlamıştı.''*[122]

Yüce'nin ifade ettiği bu durum, daha Almanya'ya gitmeden başlayan yurda duyulan özlemin ifadesidir. İstanbul'dan trenin kalkmasıyla çoğu işçinin iç dünyalarına çöken hüznün, yabancı topraklara girildiğinde daha da derinleştiği söylenebilir.

Yine aynı romanda Yüce, trene bindiğinde vatanından koparıldığını düşünür. Tren henüz İstanbul'dan hareket etmemişken bile Yüce, vatan özlemi duymaya başlar. O, trene biner binmez gurbetliği yaşamaya başlamıştır:

> *'' İşte bu acı gerçekler ortasında, trenle birlikte, gurbet de başlamıştı... Sanki vatanımızda, vatanımızdan koparılıyorduk. Böylece hepimizin içine, el diyarına yollanmışlığın ilk acı tohumu serpiliyordu.''*[123]

Yüce'nin, ''el diyarına yollanmışlık'' ifadesi dikkat çekicidir. Bu noktada kahraman, kendi rızası dışında Almanya'ya gönderiliyormuş gibi bir portre çizer. Fakat kahramanın asıl söylemek istediği 'gitmeye mecbur kalmış' olmalarıdır. O, aslında Türkiye'den ayrılmayı hiç istememektedir. Fakat 1960'lar Türkiye'sinin içinde bu-

[122] Bekir Yıldız, *a.g.e.,* s. 11.
[123] Bekir Yıldız, *a.g.e.,* s.2.

lunduğu sosyal, siyasi ve ekonomik koşullar bu göçü pek çok vatandaş için zorunlu kılmıştır. Yüce'nin kendi vatanımızdan koparılıyorduk demesinin, Almanya'ya sanki zorla gönderiliyormuş gibi ifadelerle konuşmasının altında yatan nedenin göçü, Türkiye'dekilerin ''zorunlu hale getirilmiş'' olduğu söylenebilir.

Sıla ve gurbetçilik, tüm kuşakların romanlarının satır aralarında karşımıza en çok çıkan temalardan biri olmuştur. Yüksel Pazarkaya'nın, *Ben Aranıyor* romanında kahraman, özlemini Türkiye'ye geldiğinde yediği 'Çipura' ile somutlaştırır: *''Çipura benim biriken özlemlerimin diğer adı.[...] Özlediğim her şeyden bir parça var onda...''*[124]

Romanın kahramanı Orhan'ın çipuraya bu denli değer biçmesinin, Türkiye'ye olan özleminin çipura'da somutlaşmasından kaynaklandığı söylenebilir. O, yirmi yılı aşkın bir zamandır Türkiye'ye gelmemiş bir kahramandır. Uzun yıllardan beri Almanya'da yaşaması, onun Türkiye'yi tamamen unutmasına neden olmamış aksine onun Türkiye'ye olan özlemini arttırmıştır. Orhan'ın küçük detaylarda özlemini somutlaştırması, Türkiye ile arasındaki bağı güçlü tutma yollarından biri olarak düşünülebilir. O, bu bağı koparmak istememektedir. Fakat uzun yıllar Türkiye'ye gelmemesi, onun kendi elleriyle bu bağa zarar verdiğini düşünmesine neden olmaktadır. Bu noktada, bu bağı kuvvetlendirmeye çalışmak, Orhan'ın Türkiye'ye karşı vefasızlık yaptığını düşünmekten ileri gelen vicdan rahatsızlığını bastırmaya yönelik bir davranış olarak da görülebilir.

Yüksel Pazarkaya*, Ben Aranıyor* isimli romanında özlem duygusuna farklı bir bakış açısı da getirmiştir. O, romanının kahramanı Orhan'ın gözüyle, özlem duygusunu yaşamın kendisiyle ilişkilendirir. Orhan'a göre her insan arayış içindedir ve insanların kendini bulma isteği, doğumla başlayan bir süreçtir. Orhan'ın duyduğu vatan özleminin asıl kaynağı da doğumuyla başlayan yaşamının kendisidir. Ona göre yaşam, bir arayıştır; sıla, özlemlerin en uzunu ve en yoğunudur: *'' Doğumla başlayan yaşamı düşünüyorum. Hem avunuyoruz bu yaşamla hem de yaşam boyu bir özlemle tutuşuyoruz. Sıla özlemlerinin en uzunu, en yoğunumu yaşam?''*[125]

[124] Yüksel Pazarkaya, *Ben Aranıyor*, Cem Yay., İstanbul 2013, s. 155.
[125] Yüksel Pazarkaya, *a.g.e.,* s. 83.

Her ne kadar gurbette yaşamaya alışmış olsalar da aslında kahramanların çoğunun, geldikleri toprakları da kendileriyle getirdikleri, yüreklerinde bir yerde doğdukları yerde yaşlanacakları hissine tutunmaları söz konusudur. *''Her şeyi Türkçe anlatmamda ısrar ederdi. İstanbul havasını hissetmek istediğini söylerdi hep.''*[126]

Selam Berlin romanının kahramanı Hasan'ın söylediği bu sözler, arkadaşı Leyla'nın Türkiye'ye olan özlemini anlatmaktadır. Yukarıdaki alıntıda görüldüğü gibi kahramanların bazılarında, özlem duygusuyla açığa çıkan Türkçe konuşma isteği görülür. Bu istek, onların geldikleri yer ile olan bağlarını sembolize etmektedir. Çünkü bir milleti millet yapan dilidir. Dildeki zayıflamalar, milli duyguları da zamanla zedeleyecektir. Alıştıkları dili duymak onlara doğup büyüdükleri yerin havasını hissettirir. Türk bir göçmenle karşılaşıldığında Almanca soğuk selamlar, yerini sıcak bir Türkçe sohbete bırakır. Böylece, kahramanların geldikleri yere olan özlemlerini biraz da olsa hafiflettikleri görülür. Kahramanların özlemden kaynaklanan Türkçe konuşma isteği, kendi öz kimliklerine yakın olma arzusunu da barındırır. Göçmen kahramanlar Almanya'da günden güne daha da alıştıkları, ilerlettikleri Almanca ile birlikte kendi öz kimliklerinden uzaklaşmaya başladıklarını düşünürler. Bu nedenle Türkçe konuşma isteğinin, kahramanların bilinçaltında karşı konulmaz bir hal aldığı söylenebilir.

Gurbette yaşamak, zamanla kahramanlar için 'başa gelen çekilir' zihniyetiyle yaklaştıkları bir durum haline gelir. Daha iyi şartlar için ya da mecburiyetten yaptıkları göç sonrası ''gurbetçi'' olmakla başa çıkmaları gerektiği gerçeği, kahramanlara romanlarda hatırlatılır. Onların tüm bu özlemleri, bununla baş ediş şekilleri iç monologlarla ifade edilir. Göçmen kahramanlar için tanıdık yüzler, tanıdık yollar, tanıdık sesler artık çok uzaklarda kalmıştır.

Çeşitli nedenlerle Almanya'ya göç eden kahramanların bazılarında geldikleri yere özlemden çok, oraya 'küskünlük' de söz konusudur. Kahramanlar, memleketlerinde kimsenin kendilerini adam yerine koymadıklarını düşünür. Onları özlemeyen memleketi onlar da özlemez. Örneğin, *Fabrikada Bir Saraylı* romanının göçmen işçi karakterlerden biri olan Mehmet, bu durumu şöyle ifade eder:

[126] Yade Kara, *Selam Berlin*, İnkılap Yay., İstanbul 2004, s. 95.

''Ben buraya gelirken Türkiye'ye zaten küsmüştüm arkadaş. [...] Ben Türkiye'ye küstüm çünkü bu bizim memleketimizde bizi kimse adam yerine koymuyordu arkadaş. Sağ olsun semtimizin kahvesindeki arkadaşlar olmasa, kendimi bu dünyada anası ile bir başına kalmış bir garip Keloğlan gibi hissedecektim. Yani senin anlayacağın anamdan ve kahvedeki arkadaşlarımdan başka hiç kimse benim buralara gelmekliğime yakınmadı.[...] Halbuki bir başbakandır neyimdir, birileri çıksa birkaç günlüğüne Türkiye'den dışarı; gazeteler, radyolar başka işleri, güçleri yokmuş gibi o adamdan söz eder. Biz ise buralara kalkıp geldik ipleyen bile olmadı.Kimseler boynumuza tasma olsun takıp da 'Gitme yahu arkadaş, kal buralarda.' demedi. Tabii, ben de ne yaptım? Beni, sevmeyen, yokluğumu duymayan memlekete küserim arkadaş dedim.''(s. 46)

Mehmet'in söylediği yukarıdaki ifadelerden bazı göçmen işçilerin, Türkiye'deki basın tarafından umursanmamayı, dışlanmışlık, unutulmuşluk olarak gördükleri düşünülebilir. Bu noktada geldikleri ülkeye karşı kırgınlık duyan göçmenler, zamanla geri dönüşlerini bu nedene dayandırarak ertelemeye başlamışlardır. Çünkü onlara göre, Türkiye'ye dönüp dönmemelerini hiç kimse umursamamaktadır.

Türkiye'ye gittiklerinde 'Almancı', Almanya'da ise 'yabancı' olan göçmenler, arada kalmışlığı yaşar. Bu ikilem, onları geldikleri yere karşı soğuturken Almanya'ya kısmen yaklaştırır. Çünkü kahramanlara göre onları göç etmeye zorlayan Türkiye'nin şartlarıdır. Bu şartlar, kahramanların bakış açılarına göre siyasi bunalımlar ve ekonomik şartlardır. Kahramanlara göre Almanya'da siyasi ortam daha yumuşaktır, ekonomik şartlar ise daha iyidir. Onları Türkiye'den Almanya'ya göç etmek zorunda bırakan bu iki unsur, Almanya'da onlara rahat bir yaşam sağlar. Almanya'ya gittikten sonra tanıdıklarının göçmen kahramanları adeta gözden çıkarması da onların Türkiye'ye bakışını olumsuz yönde etkiler. Bunun sonucunda kahramanlar mal-mülk edinerek dönmek isterler. Bu isteğin temelinde de kendilerini gözden çıkaranlara karşı küçük çaplı bir intikam duygusunun yattığı söylenebilir.

Habib Bektaş'ın, *Gölge Kokusu* romanında da çocuk kahraman Metin'in özlemi dile getirilir. Onun özlemi biraz daha farklıdır. Aslında tüm özlemlerinin özünde vatan vardır. Metin'in çocuk yüreğinde taşıdığı vatan özlemi bu noktada dikkate değerdir.

O, vatanında bıraktığı sevdiklerini özler, bisikletini özler, yaptığı haylazlıkları özler en çok da dedesini, dedesiyle yaptığı gezintileri özler ama özlemleriyle büyümeye devam etmekten başka çaresi de yoktur.

> *''Hepsini anlatıyor Metin, hepsini. Bir ara ağlayası geliyor.Ağlamıyor ama.[...] Şerife Teyzesinin rastık çekerken rastığı eline yüzüne bulaştırdığını, [...] Halil Öğretmeni'i ısırdığını, başöğretmenle birlikte Halil Öğretmen'in dayak atışını, bayramdan kovuluşunu... Hepsini, hepsini...''*[127]

Metin'in geride bıraktığı her unsura, Türkiye'deyken hoşuna gitmeyen durumlara bile özlem duyması, onun Almanya'ya henüz alışamadığının göstergesidir. O, Türkiye'de bıraktığı hiç bir unsurun yerini Almanya'da dolduramamaktadır. Bu nedenle Almanya'da olmaktan mutlu değildir ve O, kendine Türkiye'ye duyduğu özlemi unutturacak bir meşgale, bir arkadaş da bulamamaktadır.

Romanlardaki kahramanların Türkiye'ye duydukları özlemi, Türklerle veya Türk sanılan kişilerle somutlaştırmaları da söz konusudur. Sokakta görülen herhangi bir esmer kişinin Türk olduğunu düşünmeleri, onlarla sohbet etmek için istek duymaları kahramanların vatanlarına duydukları özlemi kanıtlar niteliktedir. Onlarla edecekleri bir sohbet, onlarda sevdiklerine dair bulabilecekleri küçük bir ayrıntı, kahramanlara vatanlarına duydukları özlemi biraz da olsa bastıracaklarını düşündürmektedir. Ayrıca, bu kendinden olanı bulma isteğinin altında yalnızca vatan özlemi aramamak gerekir. Türk göçmenlerin, çoğunlukla kendilerini görmezden gelen, dışlayan Almanlarla iletişim kuramamalarından kaynaklanan yalnızlık duygusu da bu istekte önemli bir role sahiptir. Yalnızlıklarını bastırmak için Türklerin fiziksel özelliklerini taşıyan kişileri fark etmeleri, onların aynı dili konuşabildikleri ve aynı duyguları paylaşabildikleri insanlara duydukları özlemi temsil etmektedir.

Sıla hasreti, bazı karakterlerde ikilemde kalmış bir ruh hali oluşturur. Özellikle romanlardaki siyasi göçmenlerde bu durum daha belirgindir. *Ucu Ucuna Yaşam* adlı romanda, bir yandan dönmek isteyen ama eğer dönerse hapse gireceği korkusu yaşayan kahramanlarla karşılaşırız. Örneğin, *Ucu Ucuna Yaşam* romanının başkahramanı

[127] Habib Bektaş, *Gölge Kokusu*, Delidolu Yay., İzmir 2014, s. 237.

Dr. Bilgin, Türkiye'ye dönmek istemekte, orada bıraktığı ailesinin özlemini çekmektedir. Fakat dönerse nasıl karşılanacağından da emin değildir. Bu durum, onu Almanya'da kalıp kalmama konusunda çelişkiye düşürür. Bu çelişki sonucunda Almanya'da kalmaya karar verir. O, ailesine duyduğu özlemi de zamanla unutur hatta Türkiye'de bıraktığı karısının yerini dolduran Sevgi isimli bir kıza aşık olur. Bu noktada bütün özlemlerini arkada bırakan Dr. Bilgin, Türkiye'ye bir anlamda sırt çevirir.

Fakir Baykurt'un *Koca Ren* adlı romanında, kitabın on üç yaşındaki başkarakteri Adem'in vatan özlemi dikkati çekmektedir. Almanya'da çalışan babasının yanına sonradan annesi ve kardeşleriyle beraber giden Adem'in sözleri, bir çocuğun gözünden özlemi anlatır:

> *'' Haritalar acıları gösterir mi? Aklın almayacağı kadar çizgilidir haritalar. Bu çizgiler ayrılıkları anlatmaz. İnsanları daha çocukken çökerten özlemleri anlatmaz. ''*[128]

Adem'in sözlerindeki samimi vatan özlemi dikkate değerdir. O da tıpkı *Gölge Kokusu* romanındaki Metin gibi, vatanına çocuk yüreğiyle bir özlem duymaktadır. Adem'de Metin gibi küçük yaşta Türkiye'den koparılıp Almanya'ya getirilmiştir. İki karakterin Almanya'ya göç ediş nedeni birbirinden farklı olsa da - Adem işçi olarak çalışan babasının yanına gelir, Metin ise siyasi bir suçlu olan annesiyle zorunlu olarak Almanya'ya göç eder.- Türkiye'ye duydukları özlemin temeli aynıdır: Anlaşılamamak ve Almanya'ya alışamamak.

2.2.3. Kimlik Arayışı

Göç edilen ülkenin kültürüne, insanlarına, çevresine alışmak göçmenler için kolay bir süreç değildir. Bu alışma ve uyum sağlamaya çalışma aşaması göçmenleri kimlik arayışına yöneltir. Göç edilen ülkelerin toplumlarıyla, göç eden kesim arasında yaşanan kuşak ve kültür çatışmalarının marjinalleşmeyi arttırdığı görülür. Kadir Canatan'ın Hollanda'da yaptığı araştırmada elde ettiği bulgulara göre göçmen gençlerin beklentileri ile istemleri ile bunları gerçekleştirme olanakları arasındaki

[128] Fakir Baykurt, *Koca Ren*, Adam Yay., İstanbul 1998, s. 153.

uçurumun çok derinleşmiş olduğu görülmüştür.[129] Bu durum da kendisinin kim olduğunu bulmaya çalışan, kimlik arayışında olan, alternatif bir kimlik arayan marjinal grupların ortaya çıkmasına neden olur. Marjinal gençlik ya da ''kıyı gençliği'' toplumun kıyısına itilen ve toplumdaki sorunlu kesimi oluşturduğu düşünülen gençlik kümelerine verilen isimdir.[130]

Göçmen edebiyatı romanlarında en çok işlenen temalardan biri de kahramanların kimlik arayışı olmuştur. Bu durum, çoğunlukla küçük yaşta Almanya'ya ailesiyle göç eden birinci kuşak işçilerin çocuklarında ya da orada büyümesine rağmen Almanya'ya uyum sağlamakta güçlük çeken kahramanlarda görülmektedir.

Kendi köklerini araştırmak isteyen, ondan kopamayan iki dilli, ikinci ve üçüncü kuşak yazarların romanlarındaki kahramanlar, birinci kuşağın uyum sorununu pek yaşamasalar da çevrelerinden gördükleri ötekileştirmeyle aslında kim olduklarının bunalımını biraz da olsa yaşamaya başlarlar. Almanya en az Almanlar kadar Türklerin de yurdu olmuştur ama Alman çevre onların 'yabancı' olduğunu yüzlerine vurmaktan geri durmaz. Bu durum da kahramanlar üzerinde kimlik bunalımı oluşturur.

Bu tema, ikinci ve üçüncü kuşak yazarların romanlarının hemen hepsinde ortak bir bakış açısıyla ele alınmıştır. Söz konusu kuşakların roman kahramanları hep kendi vatanları gibi gördükleri Almanya'da yabancı denilerek dışlanmış karakterlerdir. Bu kahramanlar, ailelerinin doğup büyüdüğü yerleri kendi memleketleri olarak göremezler. Almanya onlara vatanları gibi gelirken sadece tatillerde gittikleri bir yer olan Türkiye, onlara gurbet gibi görünür adeta. Ama bu kahramanların bir yanları da köklerinin bulunduğu topraklara aittir. Bu ikilem, onları kaçınılmaz bir kimlik bunalımına sürükler.

Birinci kuşak yazarların roman kahramanlarında kimlik bunalımı, kahramanların çevrelerine uyum sorunuyla ortaya çıkar. Bu kahramanlar, ikinci ve üçüncü kuşak kahramanlar gibi değildir. Birinci kuşağın kahramanları, ikinci ve üçüncü kuşağın

[129] Kadir Canatan, *Göçmenlerin Kimlik Arayışı: Konuk İşçilikten Yerleşik Göçmenliğe,* Endülüs Yay., İstanbul 1990, s. 49.
[130] Kadir Canatan, *a.g.e.,* s. 42-43.

kahramanları gibi gidilen yeri benimseme fırsatını pek bulamaz. Sadece etraflarına alışmak için çabalarlar.

Almanya'nın yaşam şartlarına, ortamına ayak uydurma düşünceleri, kahramanların bazılarını geldikleri yerin adetlerini unutmaya zorlar. Bu durum nedeniyle kahramanlarda kimlik bunalımı başlar. Hatta bu bunalım, bazı kahramanları bir süre sonra yozlaşmaya kadar götürür. *Türkler Almanya'da* ve *Yarım Ekmek* romanlarında yer alan fabrikalarda çalışan Türk göçmen kahramanların domuz eti yemeye başlaması, eşlerini Alman kadınlarla aldatmaları bu duruma örnek gösterilebilir.

Tehlikeli Akrabalık adlı romanda kimlik bunalımı yazar tarafından farklı bir bakış açısıyla anlatılır. Romanların genelinde kahramanlar, Almanların etkisiyle kendi Türk kimliklerine yabancılaşır ve kimlik bunalımı yaşar. Buna karşın, Zafer Şenocak'ın *Tehlikeli Akrabalık* romanında kahramanın yaşadığı kimlik bunalımı, kahramanın Türk kimliğine değil Alman kimliğine yabancılaşmasıyla ortaya çıkar. İlk başlarda kendini Alman gibi hisseden kahraman, köklerinde Türklük olduğunu da öğrenince bunu araştırmaya girişir. Araştırması ilerlerken de aslında kim olduğu konusunda kafası karışır. Geri planda bıraktığı, yok saydığı kökenleri ortaya çıkmaya başlayınca Alman kimliği ona yabancı gelir:

> *''[...] babam Türk olmasına rağmen, vatandaşlığa alınmıştım. Tarihin acımasız ve kaprisli baltasının, Alman cengelinde açtığı bir yasa boşluğu gibi görüyordum kendimi. Bu pek sevindirici olmayan olayı unutmuştum bile. Şimdi duvarın yıkıldığı ve benim aidiyetimin sorulduğu yerde, her şey yeniden yükseliyor. İnsan bastırdığı şeyi asla unutmuyor.''* [131]

Kahramanın bastırmış olduğu Türk kimliği, Berlin duvarının yıkılışıyla metaforik olarak benzerlik taşır. Karakter, Türk kimliği ile kendisi arasına adeta bir duvar örmüştür. Kendi köklerini araştırmaya başlamasıyla, bu duvar yıkılır ve kahraman kendi özü olan Türk kimliğine yaklaşmaya başlar. Kahramanın Türk kimliğini keşfetmesiyle, Alman kimliği ile arasında bir karmaşa yaşamaya başlar. Karakterin yaşadığı bu karmaşa ve kendini sorgulama durumu sonraları onda bir boşluk duygusuna dönüşür.

[131] Zafer Şenocak, *Tehlikeli Akrabalık*, Alef Yay., İstanbul 2006, s.120.

Kimlik arayışı, *Alman Terbiyesi* romanında ise vicdan azabıyla karışık olarak hissedilmektedir. Başkahraman Salih Bey, Türk kökenli bir askerdir ama kendi ordusuna hizmet etmemiştir. Birinci Dünya Savaşı sırasında Prusya ordusunda görev yapan Salih Bey, yaşlanıp anılarını hatırladıkça kimlik bunalımı yaşamaya başlar. Kendisi Türk olduğu halde vatanına hizmet etmemiştir. Bu durum onun vicdan azabı çekmesine neden olur. Bu vicdan azabıyla da benliğinin ne kadarının Türk ne kadarının Alman olduğunu sorgulamaya başlar.

Yade Kara'nın *Selam Berlin* romanında da kimlik arayışı, yurt bildiği Almanya'da dışlanan bir adamın kim olduğunu aramasıyla karşımıza çıkar. Hasan, küçük yaşta babasının eğitimi için ailesiyle birlikte Almanya'ya gider. Aile buranın şartlarının daha iyi olduğunu görünce Almanya'da kalır ama bir ayakları da İstanbul'dadır. Türkiye-İstanbul arası bu gidiş gelişlerde Hasan artık Almanya'da yaşamak ister ama yabancı olduğu için doğru düzgün bir iş bulamaz. Hasan, Almanlar gibi yaşamak ve çalışmak ister fakat bu fırsat ona verilmez. Yabancı olduğu yüzüne vuruldukça Hasan da bu durumu kabullenmeye çalışır ama bunun üstesinden gelebildiği pek de söylenemez. İstanbul'da kaldığı zamanlarda Türkçesindeki farklılığı anlayanlara Berlinli olduğunu söyleyen Hasan bununla gurur duymaktadır. Aldığı tepkiler de hoşuna gider. Buna karşın, Hasan'ın Almanya'da Berlinli olmadığı bilindiğinden Hasan çevresindeki Almanların çoğu tarafından dışlanır ve yaşadığı kimlik bunalımı derinleşir. Ayrıca Almanya'da çevresindekilerin ona sürekli nereye ait olduğunu, kim olduğunu, hayattaki isteklerinin ne olduğunu sormaları onu köşeye sıkışmış hissettirmekte, onu çıkmaza sokmaktadır.[132] Hasan, yaşadığı kimlik karmaşasının ortasında bir de ailevi problemlerle uğraşmak zorunda kalır. Bu durum, onun kendisini oldukça mutsuz hissetmesine yol açar.

Kimlik arayışının başlıca tema olarak işlendiği roman, adını da bu temadan alan, Yüksel Pazarkaya'nın *Ben Aranıyor* romanıdır. Roman kahramanı Orhan, bu bunalımı o kadar derin yaşar ki Türkiye'ye gitmek için yola çıkmadan önce 'ben daha doğmadım ki'[133] bile diyebilmektedir. Daha sonra Orhan, uzun yıllar önce Türkiye'de bıraktığı 'öz benliğini' arayamaya gelir.

[132] Erkan Zengin, ''Mekan Kuramı Çerçevesinden Yade Kara'nın Eseri Selam Berlin'', *Edebiyat Fakültesi Dergisi*, C.30, S.1, 2013, s. 294.
[133] Yüksel Pazarkaya, *Ben Aranıyor*, Cem Yay., İstanbul 2013, s. 6.

Yazar, *Ben Aranıyor* adlı romanında okuyucuyu kitabın başından sonuna kadar Orhan'ın kendini arayan kasvetli ve karamsar zihninde gezdirmektedir. Orhan'ın kimlik arayışı, tüm romanlardaki kahramanlar içinde en yoğun olanıdır. Kendi kimliğini bulmak için Türkiye'ye gelen Orhan'ın şu sözleri, onun kimliğini Türkiye'de bulacağına inancı olduğunu ve Türkiye'de olmaktan mutlu olduğunu gösterir niteliktedir:

> *''Denize salınan bir balık gibiyim. Solungaçlarım işliyor yine tıkır tıkır. Suyun içinde kıvrılıp, hafif hafif kuyruk vurup, yüzgeç sallayıp akıyorum. İçimde erinçten bir boşluk var, başka hiçbir şey yok. Bu deniz, bir dil denizi. Konuşmalar, bağrışlar, çağırışlar, satıcı çığlıkları, çekişmeli pazarlıklar, sövgü ve sevgi sözleri kulak tozlarımı ağrıtmıyor, söz dinlemesem de her şeyi salt anlamasam da, bu ses cümbüşü eskiden tanış olduğum dalgalardan oluşuyor, hiçbir ses yabancım değil. Belki yeniden hece hece öğrenmem gerekecek bu seslerin, bu dilin ivmesini, belki unuttuğum sözcükler, benim yokluğumda doğan sözcükler var. Renklerini, kokularını ala ala öğreneceğim. Öğrendikçe yeniden büyüyeceğim onların içinde. Şimdi içlerinde yüzüyorum, içim erinç boşluğu. Ağzımı açıp konuşmaktan ürkmüyorum. Bazı sözleri arasam da zaman kazanmak için heceleri vurgulayarak konuşsam da, kimse 'yabancıya bak' diye düşünmeyecek, belki için için karşısındaki yabancıya içerleyip öfkelenmeyecek, sövüp saymayacak. Bu duygu olağan oluş duygusu, doğuş duygusu, belki yurda varış duygusu.''* (s.13)

Orhan kendisini yabancı olarak gören bir toplumdan, kendi köklerinin bulunduğu topraklara gitmek ister. Romanlardaki göçmenlerin çoğunda görülen bu ortak düşünce, Orhan'ın da uzun yıllardır sabırsızlıkla beklediği Türkiye yolculuğuyla

açığa çıkar. Onun, kendisini Türkiye'de, Almanya'da olduğundan daha güvende hissettiği söylenebilir. Orhan'ın Türkiye'ye yaptığı yolculuk, onun kendi benliğine yolculuğu olarak görülebilir. Orhan, bu yolculuk sırasında bilmediklerini öğrenecek, unuttuklarını hatırlayacak ve sonunda kendi gerçek benliğini keşfedecektir.

Orhan, bu arayışı için uzun zamandır düşündüğü memleket seyahatini gerçekleştirip Türkiye'ye geldiğinde, ilk andan itibaren gördüğü her şeyi kendi benliğiyle ilişkilendirir. Kendisiyle aynı adı taşıyan küçük bir çocukla karşılaştığında ise kafası iyice

karışır. Çünkü o çocuğun kendisi olduğunu düşünmeye başlar. Bu noktada 'ben daha doğmadım ki' cümlesine geri dönmek gerekir. Memleketine gelmeden kısa bir süre önce kurulan bu cümle, bir süredir yaşanan benlik arayışının ifadesidir. Yazarın gördüğü küçük çocuk, onun bu arayışıyla yeniden doğan benliğinin vücut bulmuş hali olarak düşünülebilir.

Orhan benlik arayışını derinleştirdikçe umutsuzluğu da umudu da bir arada yaşamaya başlar. Kendi kimliğini bulma, kim olduğunu anlama çabası onda bir saplantı haline gelir:

> *''Henüz benliğimin kaçta kaçını bulmuştum, daha ne kadar sürdürecektim arayışımı? Yarısını bulmuşsam, ikinci yarısı da var mıydı, bulabilecek miydim? Ne zaman bulacaktım? Bulduğum yarı benliğime benzeyecek miydi öbür yarısı da yoksa iki ayrı benlikten birini bulmuş, öbürünü mü aramaktayım?''*[134]

Orhan'ın kimliğini arayışı, gitgide farklı noktalara gelir. Bir noktada onu paranoyak biri haline getiren bu arayış, Orhan'ın kafasının karışmasına neden olur. O, yıllarca Almanya'da kendi öz değerlerinden uzakta yaşamış olmasından dolayı Türkiye'ye ait her ayrıntının ortaya çıkmasıyla bir panik yaşamaya başlar. Türkiye'ye gelmesiyle birlikte yıllardır bastırdığı özleminin, hayallerinin, çocukluğunun, gençliğinin bir anda etrafını sardığını hisseder.

Orhan'daki kimlik arayışı, etrafında kendi köklerine ait davranışlar gördükçe farklı bir boyut kazanır. Gördüklerini kendi kendine, garipsemeden ve ötekileştirmeden sindirebiliyor oluşu onu içgüdüsel olarak köklerine biraz daha yaklaştırır. Bu noktada Orhan, bunu umut verici bir gelişme, bir benlik büyümesi olarak düşünür:

> *''[...] bunların kafalarında erkeğin kadına söz geçirmesi, kadına sahip olması gerekiyordu. İçeriğinden bu kafanın ne denli iğrendimse de söz ve davranışlarından böyle bir kafanın yapısını anlayabildiğim için, anlağım gözle görülür, elle tutulur bir gelişme gösterdiği için, daha doğrusu bu gelişmeyi, ki bu bir benlik gelişmesi, büyümesiydi, yine ben saptayabildiğim için, içimde bir eğinlik, bir erinç vardı.''* (s.165)

[134] Yüksel Pazarkaya, *Ben Aranıyor*, Cem Yay., İstanbul 2013., s.211.

Orhan, benlik arayışını sürdürürken eski tanıdıklarla da karşılaşır ve onlar da bu arayışa, yalnızca Orhan'ın zihninin izin verdiği sürece dâhil olur. Orhan, bu kişilerde de kendi benliğini bulmaya çalışır. Bu noktada karşısına çıkan eski bir tanıdık olan Gülgün'ün benliği, Orhan için *'boyutlarını tanımadığı bir bilinci, ilk kez karşısına çıkan bir özbenlik anlayışını'*[135] temsil eder. Orhan'ın kendi cinsiyetinden olan küçük çocukla aynı kişi olduğunu düşünmesi fakat bir kadını, ilk kez karşılaştığı bir öz benlik anlayışıyla ilişkilendirmesi onun benliğinin bir temsili gibi düşünülebilir.

Dursun Akçam'ın *Ucu Ucuna Yaşam* adlı romanında siyasi bir göçmen olan Ahmet'in -gerçek adı Murat'tır- sahte bir pasaportla Dr. Bilgin'e dönüşerek kimlik bunalımı yaşadığını görürüz. Türkiye'de öğretmenlik yaparken 12 Eylül sürecinde işinden olan ve kaçak yollarla Almanya'ya giden karakter Türkiye'de Murat, Almanya'da ise önce Ahmet sonra Dr. Bilgin olmuştur. Ahmet iken Türkiye'ye dönme düşüncesi vardır ama Dr. Bilgin olduktan sonra orada kalır hatta Türkiye'de bıraktığı eşini de unutarak Almanya'da genç bir kızla ilişki yaşamaya başlar. Dr. Bilgin'in bu farklı kimlikleri onu kendi özünden yavaş yavaş uzaklaştırır ve Dr. Bilgin, yozlaşmayla beraber gelen bir kimlik bunalımı yaşamaya başlar. Dr. Bilgin'in Türkiye'deki adı-gerçek adı- Murat'tır. Almanya'ya siyasi göçmen olarak gelmeden önce liselerde öğretmenlik yapmaktadır. O, çocuklara yasaklı kitapları okuttuğu gerekçesiyle işinden uzaklaştırılır ve askerler tarafından izlenmeye başlar. Bu nedenle Almanya'ya gitmek ister. Sahte bir pasaport düzenletir. Bu ilk sahte pasaportta adı Ahmet'tir. Almanya'da ise mensup olduğu teşkilat ona Dr. Bilgin adını verir. Bu üç isim önemlidir. Çünkü kimlik bunalımı Dr. Bilgin'in Ahmet olmasıyla başlayan yozlaşmasıyla kimlik bunalımına dönüşür. Bu yozlaşma, karısını ve oğlunu her şeyden çok seven Murat'ın, Ahmet kimliğini aldıktan sonra duygularını kontrol edememesiyle başlar. Türkiye'deki kimliğiyle aile babası olarak yaşayan Murat, ''Almancı Dr. Bilgin'' olduktan sonra bu kimliğini adeta unutur. Murat, Türkiye'de Naime ile evlidir ve onu sevmektedir. İlk sahte kişilik Ahmet ise Almanya'ya kaçmaya çalışırken gemide tanıştığı Sevgi'ye ilgi duymaya başlar fakat bundan vicdan azabı da duyar. Dr. Bilgin olduktan sonra ise Sevgi'ye beslediği hisler dolayısıyla ikilem yaşar ve kendi asıl kimliği olan ''Murat''tan giderek uzaklaşır. Karısı Naime'yi unutur ve Sevgi ile Dr. Bilgin olarak ilişki yaşayamaya başlar. Kahraman, roman boyunca bu üç kimlik ara-

[135] Yüksel Pazarkaya, *Ben Aranıyor*, Cem Yay., İstanbul 2013, s. 133.

sında gidip gelir. Yaşadığı bu kimlik bunalımında kahramanın son sözü şu olur: *'' Tüküreyim benim gibi insanın yüzüne!''*[136] Bu cümleyle kahraman, benliğine bakış açısını açığa çıkarır. Kendisinin nasıl biri olduğunu keşfettiği noktada kurduğu bu cümle onun kendisine bakış açısının bir yansıması olarak düşünülebilir. O, Almanya'da yaşadığı süre boyunca üç farklı kişilik altında yaşamını sürdürmüştür: Gerçek kimliği olan Murat, Almanya'ya gelirken kullandığı sahte kimliği Ahmet ve Almanya'da ona verilen sahte kimlik Dr. Bilgin. Bu üç kimlikten tek gerçek olanı Murat'tır. O, Türkiye'de bıraktığı bu 'gerçek kimliğini' Almanya'da aldığı sahte kimliklere değişir. Bir noktadan sonra her şeye yabancılaşan Dr. Bilgin kendine de yabancılaşır ve kendini tanıyamaz hale gelir.

İlk kuşak yazarlardan olan Aras Ören'in *Muhteşem Gündoğdu* romanında da benlik arayışı dikkati çeken önemli bir temadır. Roman direkt olarak *'Merhaba! Beni tanıdın mı? '* [137] cümlesiyle başlar. Karakter, bu soruyu önce karşısındakine sorsa da roman ilerledikçe adeta kendisine sormaya başlar. Romanda benlik arayışı noktasında iç konuşmalardan, rüyalardan, hayallerden ve halüsinasyonlardan yararlanılır. Tüm bunlar karakterin içinde bulunduğu kimlik karmaşasını ortaya çıkarır:

> *''Hayretler içindeyim. İnsanın kendi dışındaki kendini seyretmesi ne tuhaf... Acaba ben olan o başkası beni duyar mı, duyarsa da anlar mı? Acaba hala aynı dili mi konuşuyoruz?''*[138]

Bu durumda, kahramanın yaşadığı kimlik bunalımının derinliği dikkat çekicidir. Kahramanın, kendi öz benliğinden sıyrılmış olduğu ve kendini dışardan izleyen birine dönüştüğü görülür. O, dışardan farklı bir bakış açısıyla gördüğü kendisine yabancılaşmıştır. Uzun yıllardır Almanya'da yaşadığı için kendi ana dilinden çok Almanca konuşuyor olmasının da onu kendi kimliğine yabancılaştırdığı düşünülebilir. Bu yabancılaşmayla kahraman çevresindeki insanlarla da iletişim kuramaz hale gelir ve kendini bulma çabası, kahramanın odaklandığı A.G. nin kim olduğunu bulma isteğiyle hemhal olur. O, A.G. yi aradıkça kendi kimliğine daha da yaklaşmaya başlar. *Muhteşem Gündoğdu* romanındaki karakter, yazar olmaya hevesli biridir ve küçük hikâyeler yazar. Kahramanın kimlik arayışını yansıtan bir başka detay işte bu

[136] Dursun Akçam, *Ucu Ucuna Yaşam*, Arkadaş Yay., Ankara, s.328.
[137] Aras Ören, *Muhteşem Gündoğdu*, Everest Yay., İstanbul 2011, s.1.
[138] Aras Ören, *a.g.e.*, s. 93.

yazdığı hikâyelerde gizlidir. O, yazdığı hikâyelerdeki kahramanların yaşadıklarını kendi anılarıymış gibi hatırlar. Bu durumun farkına varmasıyla da büyük bir hayal kırıklığı ve umutsuzluk yaşar. Yaşadıkları onun benlik algısını gözler önüne sermekte-sermektedir.

> *'' Heyhat! Bunların hepinin sadece yazdığım eski bir hikayeden bölük pörçük hatırlamalar olduğunu unutup o evi ve o evdeki gene yerinde bulacağımı, o yerlerde, o kimselerle gene karşılaşacağımı sanmam ne büyük bi yanılsamaymış. Bu yanılsamayı çok geçmeden büyük bir iç burukluğuyla ve umut kırılmasıyla yaşadım.''*[139]

Muhteşem Gündoğdu isimli romanda yazar Ören'in, kahramanının adını vermeyişi ama sonra ona kahramanın kafasındaki sesle Aras diye seslenmesi ve Aras'ın yazmaya olan hevesi manidardır. Aras, ülkesinden Almanya'ya trenle gelmiş, sevdiklerini geride bırakmış, göç ettiği şehre alışma sorunları yaşamış, zamanla geldiği bu yeni topluma ait olmaya çalışmış, kimilerince kabul görse de kimilerince dışlanmış biridir. Tıpkı yazar gibi... Aras karakteri ile yazar arasında yalnızca isim benzerliği olmadığı aşikârdır. Kahraman Aras ile yazar Aras Ören arasında 'yazma' hususunda da benzerlikler vardır. Çünkü kahraman Aras, Aras Ören gibi işçi olarak gittiği Almanya'da yazarlığa merak salmıştır. Bundan başka, yazarın *Hayaller ve Rastlantılar* romanında da *Muhteşem Gündoğdu'*nun Aras'ına kimlik karmaşası ve yazarlığı konusunda benzeyen isimsiz bir başkarakter görürüz. Bu hususlardan yola çıkılarak kahraman Aras'ın ve *Hayaller ve Rastlantılar'*ın başkahramanının yaşadığı tüm sıkıntıların, yazarın yaşadıklarıyla paralel olduğu hatta bu karakterlerin yazarın kendisi olduğu bile düşünülebilir.

Kimlik arayışını romanlar arasında en farklı şekilde işleyen isim, birinci kuşak yazarlardan olan Aras Ören'dir. Ören, *Hayaller ve Rastlantılar* adlı romanında, kahramanın yaşadığı kimlik bunalımını tıpkı *Muhteşem Gündoğdu* romanındaki gibi rüyalar ve halüsinasyonlar ile yönlendirir. Bu romanda da isimsiz başkarakter, tıpkı *Muhteşem Gündoğdu*'nun Aras'ı gibi yazar olmak istemekte, hikâyeler yazmaktadır.

[139] Aras Ören, *Muhteşem Gündoğdu*, Everest Yay., İstanbul 2011, s. 45.

Yine Aras gibi yazdığı karakterlerin etkisinde kalır, onların yaşadıklarını aslında kendisinin yaşadığı fikrine kapılır. Kendi kimliğini kendi yarattığı kahramanın kimliğiyle birleştirmeye çalışır. Bu, çaba kahramanın kim olduğunu, kendi yarattığı hayali karakter üzerinden bulma çabasıdır:

> *''Yazdığım oyundaki kahramanımın rolünü giderek daha çok benimsiyorum. Sanki tuhaf bir matamorfoza yazgılıyım. Yazdıklarım giderek daha çok o tuhaf yazgımın ifadesi, hatta gerçeği oluyorlar.''*[140]

Hayaller ve Rastlantılar romanındaki kahramanın henüz ilk sayfalarda bile, yaşadığı kimlik bunalımı göze çarpar. O, aslında bir şirkette çalışan evrak dağıtıcısıdır fakat bu görevi pek de benimsediği söylenemez. Çünkü onun hayali yazar olmaktır ve bir gün bunu başaracağına da emindir. Bu noktada, memnun olmadığı bir işte çalışıyor olması, hayallerini henüz gerçekleştirememiş oluşu onun kimlik bunalımını yavaş yavaş derinleştirir. Son olarak geldiği noktada ise kendi yazdığı karakterlerin rollerini benimsiyor oluşundan, onun kendi benliğinden tamamen uzaklaşmış olabileceği düşünülebilir.

> *'' Şimdi de pencerenin önünde durmuş, karşıdaki Snack Bar'da gölgeleri seyrediyor, gölgelerin tuhaf hareketlerinden olmadık anlamlar çıkarmaya çalışıyordum. Nerdeyse kendi umarsızlığımı, Erika'yı, İris'i, Basit bir evrak dağıtıcısının imgesel serüvenini dahası Berlin'e dönüşümü ve kaybolan şeyleri falan unutmuş, sırf benden istendiği için, benimle ilgisi olmayan başka hayatları kurcalıyordum. Oysa artık zamanı gelmişti; yeniden kendi hikâyeme dönmeliydim.'' (s.250)*

Burada da karakterin kendi kimliğiyle ilgili düşüncelere daldığı söylenebilir. O, izlediği başka hayatlardan yola çıkarak kendi kimliğini bulma peşindedir. Bu bağlamda yaşadığı bunalım onu başka hayatları kurcalamaya iter. Onun yazar olma isteğinin de altında bu düşüncenin yattığı söylenebilir. Onun başka hayatları kurcalayarak, başka hayatlardan yola çıkarak kendine ait olmayan yeni kimlikler inşa etme çabası, bu bağlamda kendi kimliğini bulamamış bir insanın çırpınışları olarak nitelendirilebilir.

[140] Aras Ören , *Hayaller ve Rastlantıla*r, İthaki Yay., İstanbul 2009, s. 364.

Renan Demirkan, *Üç Şekerli Demli Çay* isimli romanında, Türk kadın kahramanın, ergenlik çağlarında, Almanya'dayken kimlik bunalımı yaşadığından bahseder. Yazar, bu durumu farklı bir bakış açısıyla ele alır. Onun kahramanı, bu kimlik bunalımını yaşının da etkisiyle hırçınlıkla birleştirir:

> *''Salt Türklerin sorunlarıyla uğraşmayı, dayanılmayacak kadar dar kafalılık olarak algılıyordu. Hatta kendi milliyeti konuşulduğunda saldırgan oluyordu: 'Ben evrenselim!' diyordu kızgın yanıtı. Bununla beraber, önceleri neredeyse gizli, tanımadığı, kendi kaynağı olan kültürünü araştırıyordu. [...] kendisi Aşık Veysel'den, Nazım Hikmet'ten ve Yaşar Kemal'den eserden topluyor, [...] Ressam Hanefi Yeter'in, heykeltıraş Mehmet Aksoy'un sergilerini geziyordu.''*[141]

Kimlik arayışı, Güney Dal'ın *Fabrikada Bir Saraylı* adlı romanında farklı bir bakış açısıyla karşımıza çıkmaktadır. Bu tema, kitapta bir Alman'ın Türklere olan bakış açısıyla anlatılmıştır. Alman karakter, Türkleri yerinden edilmiş Yahudilere benzetir ve bunun Türk göçmenler üzerinde bir kimlik karmaşası yarattığını söyler:

> *'' [...] Bir ortada kalmışlık, bir boşlukta yüzmelik; sonra korkular, sana sahip olacak kimselerin ortalarda olmaması, senin de kendini ayrıcalıklı duyumsaman, hiçbir şeylere bağlanamama; her an yerinden atılma olasılığının bilinçaltına işlemiş karabasanlı iç sıkıntıları... Neyim, kimim sorusu daha derinlere, daha derinlere inilerek sorulur. Binlerce yanıt bulursun ama seni hiçbiri doyurmaz.''*[142]

Yukarıda yer alan sözlerden yola çıkarak Alman kahramanın Türk göçmen işçileri, iyi bir şekilde gözlemlediği düşünülebilir. Onların yerlerinden edilmişliklerinin göçmenlerin zihnini bir avareye çevirdiğini, onlara sıkıntılar verdiğini söyler. Onun 'yerlerinden atılma' ifadesiyle göçmenlerin Türkiye'den Almanya'ya gelişlerini bir 'zorunluluğa' bağladığı düşünülebilir. Türklerin Almanya'ya kendi istekleriyle ve keyfi bir şekilde gelmedikleri, Türkiye'nin şartları nedeniyle mecburi göç ettikleri, bu durumun da onlar üzerinde bunalımlı bir ruh hali yarattığı söylenebilir.

Tekin Sönmez'in *Söylence Berlin* isimli romanında yer alan Üçüncü Adam ismini

[141] Renan Demirkan, *Üç Şekerli Demli Çay,* Real Yay., İstanbul 1991, s. 41.
[142] Güney Dal, *Fabrikada Bir Saraylı,* Eksik Parça Yay., İstanbul 2016, s. 128-129.

verdiği kahramanın, Almanya'da kaybolmuşluğu, kalabalıklar içerisinde düştüğü yalnızlık onun kim olduğunu bir türlü bulamamasıyla ilişkilendirilir. Romanda Üçüncü Adam'ın nereli olduğu bilinmez, Türk ya da Alman olduğu kesin olarak belli değildir. Fakat Üçüncü Adam'ın yazar olmak istemesi, romanın satır aralarında: '' S*evdiğin, özlem duyduğun bir yerler mi var? İşte Berlin, burada yaşıyorsun. Beğenmedin mi Berlin'i?''* [143] gibi sözlerle özlediği bir yerler olduğunu ima etmesi bu kahramanın romanın yazarı Tekin Sönmez olduğunu düşündürmektedir. Kimlik arayışı Üçüncü Adam'ın yaşadığı kent olan Berlin ile arasında bağ kurmasına neden olur. Çünkü kahramana göre, Berlin de kendisi gibi sevilmeyi unutmuş bir şehirdir: *'' [...] Sevilmeyi unutmuş Berlin, sevilmeyi unutmuş seni beklerken, Kış gelse bile Berlin'i sev.''*[144]

2.2.4. Türkiye- Almanya Karşılaştırması

Kendi köklerinin çok uzağında, başka bir toplumda yaşayan göçmenlerin geldikleri yer ile gittikleri yer arasında karşılaştırma yapmamaları düşünülemez. Özellikle ilk kuşak yazarların romanlarında ortaya çıkan bu karşılaştırmalar, çoğu kez kahramanların şaşkınlıkları, korkuları, ön yargıları üzerinden okuyucuya aktarılır. Kahramanların yaşadığı tüm bu duyguların gerisinde, gideceği yerin üstünlüğünü kabul etmişlik de vardır.

Romanlarda hemen her unsur üzerinden bir Türkiye-Almanya karşılaştırması yapılmaktadır: Kahramanları şaşırtan uygulamalar, teknoloji, çalışma sistemi, eğitim sistemi, kadın-erkek ilişkileri, giyim tarzı, sosyal yaşam, yemek kültürü vb. Tüm bunlar arasındaki Doğu-Batı karşılaştırmasında ağır basan taraf genelde Batı olur. Türkiye'nin kırsal kesiminden giden işçiler orayı medeniyetin beşiği gibi görürken ilk kuşağın çocukları olan ikinci ve üçüncü kuşak için ise bu karşılaştırmalar daha çok iki tarafın fikirleri, anlayışları, dünyayı algılayışları bazındadır.

2.2.4.1. Geleneksel Kabuller

Türkler Almanya'da isimli romanda iki ülkenin karşılaştırması daha trendeyken başlar. Yüce, Yunan topraklarına girmelerinden itibaren trendeki kadın işçi göçmenlerin

[143] Tekin Sönmez, *Söylence Berlin*, Cem Yay., İstanbul 1993, s. 9.
[144] Tekin Sönmez, *a.g.e.,* s. 31.

davranışlarının değiştiğini gözler. Kadın göçmenlerin ülke sınırlarındayken daha ölçülü davrandıklarını ama sınırı geçtikten sonra ise, daha Almanya'ya ulaşmadan, ''Ben artık Avrupalı bir kadın gibi yaşayacağım''[145] dediklerini ve böyle davranmaya başladıklarını görürüz. Geldikleri yerde geleneksel ailelerde yetişmiş, Türkiye'nin kırsal kesiminden gelen trendeki erkek göçmen kahramanlardan bazıları, bu durumdan rahatsızlık duyar: *''[...] Bey Amca, dokunuyor insana işte. Türküz biz, öldük mü? Dün gece sabaha kadar fingirdediler... Tren Edirne'den çıkar çıkmaz [...] ''*[146]

Trendeki göçmen işçinin kadınlara verdiği bu tepki dikkat çekicidir. Bu göçmenin, kadınları tanımıyor olmasına rağmen, kadınlar ve Türkiye arasında kurduğu bağdan dolayı böyle davrandığı düşünülebilir. Henüz Almanya'ya gitmemiş olmalarına rağmen o, belki de Türklüğüne verdiği önemden, Türkiye'yi ve Türk insanını önemsediğinden, Türklerin kendilerine laf getirmelerini istememektedir. Bu nedenle kadınların sergiledikleri davranışların trendeki bu göçmenin zoruna gittiği düşünülebilir.

Türkler Almanya'da adlı romanda dikkat çeken başka bir karşılaştırma konusu ise, başlarına bir şey geldiğinde işçilerin ne yapması gerektiği konusundadır. Türkiye'de acil bir durumda etraftan yardım istenirken Almanya'da bu durumun kabul görmeyeceği işçilere Alman görevli tarafından anlatılır:

> *''Birbirinize göz kulak olun. Bazılarınız kayboluyor. Sizin de başınıza böyle bir şey gelirse, sağda solda çiğnenmeyin, bağırıp çağırmayın. Sizinle kimse ilgilenmez. Böyle hallerde olduğunuz yerde çivi gibi durun, burada hareketsiz insan göze çarpar, böylece yabancı olduğunuz anlaşılır.''*[147]

Türkiye'deki yardım çağırma durumu ile Almanya'daki durum bu noktada farklılık gösterir. Romanda, yetkilinin Türklere Almanya'da nasıl davranmaları konusunda nasihat verirken kullandığı bu cümleler, Türk insanının karakteri ile Almanların karakteri arasında bir karşılaştırma olarak da düşünülebilir. Türkiye'de yardıma ihtiyacı olduğunu hareketleriyle, ses tonuyla belli edebilen bir insana, Almanya'da tamamen

[145] Bekir Yıldız, *Türkler Almanya'da*, Everest Yay., İstanbul 2012, s.12.
[146] Bekir Yıldız, *a.g.e.,* s.15.
[147] Bekir Yıldız, *a.g.e.,* s. 21.

'çivi gibi hareketsiz' durmaları öğütlenmektedir. Bu durum, yardım isteyen kişilere karşı Almanların soğuk ve mesafeli bir tavır takındığını düşündürmekle birlikte Almanların çalışkan olduklarını da ifade eder.

2.2.4.2. Gümrük Yetkilileri/ Rüşvet

Türkler Almanya'da başlıklı romanda, Avusturya'ya gelindiğinde oradaki sınır yetkililerinin sert tutumları ile Türk yetkililerin davranışlarının karşılaştırması yapılmış ve onlardaki '*'mazeret dinlemeyen prensip merhametsizliği''*[148] eleştirilmiştir. Yine aynı romanda Almanların rüşvetle kandırılamayacağı söylenir. Hatta Türkiye'den ayrılmadan önce işçilere bu konuda dikkatli olmaları tembih edilir. Kaçak mallarla yakalanmamaları aksi halde Türkiye'deki gibi rüşvet vererek kurtulamayacakları söylenir. İşçiler korkutulur. Romanlarda kahramanlarını yine başka kahramanlar aracılığıyla rüşvet konusunda uyaran yazarların, bu noktada Türkiye'ye karşı bir öz eleştiri yaptıkları da düşünülebilir.

Romanların çoğunda kahramanlar, Türk gümrük memurlarının Alman memurların aksine rüşvet aldıklarını söyler. *Yarım Ekmek* romanında Kezik, ailesiyle Türkiye sınırında gümrükten geçerken yetkililere rüşvet verir. *Yüksek Fırınlar*'da ise İbrahim Türkiye'ye her geliş gidişinde uzun kuyruklarda beklememek için görevlilere rüşvet vermeyi adet edinmiştir. Almanya'da yaşayan göçmenlerin Türkiye'ye giriş çıkışlarda yaşadıkları bu durum dikkate değerdir. Onlar, rüşvet alan kişinin haksız yere kazanç sağladığını unutup onların işlerini kolaylaştırdığını düşünerek memnuniyetlerini dile getirebilmektedirler. Bu durum, Türk gümrük yetkililerinin bir çeşit yozlaşmaya uğradığını görevlerini kötüye kullandıklarını düşündürmektedir. Romanlara göre Almanya'dan gelen göçmen işçilerin de bu durumdan şikâyetçi olmamasıyla gümrüklerde yaşanan rüşvet olayları zamanla normalleşmiş hatta sistemleşmiştir.

Selam Berlin isimli romanda Türk ve Alman devlet daireleri arasında küçük bir karşılaştırma yapıldığını görürüz. Bu karşılaştırma, dikkat çekicidir. Çünkü roman kahramanı Hasan'ın babası Almanya'yı her yönden Türkiye'den daha üstün görmek-

[148] Bekir Yıldız, *Türkler Almanya'da*, Everest Yay., İstanbul 2012, s. 17.

tedir. Özellikle de Alman devlet dairelerinin, Türk devlet dairelerine nazaran daha dürüst olduğunu düşünür. Hasan bu karşılaştırmayı şöyle ifade eder:

> *''[...] Alman otoyollarındaki düzen ve güvenlikten hoşlanıyordu. Temiz sokakları ve dirayetli insanları beğeniyordu. Her şeyden önce de güvenilir devlet dairelerinden ve bürokratlardan hoşlanıyordu. İstanbul'da ne zaman vurdumduymaz ya da rüşvet isteyen bir devlet dairesine bir işi düşse deliye dönerdi. Bu tür şeyler onu kalp krizinin eşiğine getirirdi.''*[149]

Hasan, babasının Almanya'ya dönmek istemesinin sebeplerinden biri olarak, Türk ve Alman idare sistemleri arasındaki farkı gösterir. Onlara göre, Alman idarelerinin sistemi Türk idare sistemine göre çok daha temiz ve dürüst bir hizmet sunmaktadır. Bu da onlar için Almanya'yı Türkiye'ye tercih etme noktasında yeterli ve geçerli bir sebeptir.

2.2.4.3. Teknoloji

Türkiye ile Almanya karşılaştırmasının en yoğun yapıldığı romanlardan biri *Türkler Almanya'da* romanıdır. Bu romanda, yukarıda bahsettiğimiz karşılaştırmalardan başka, teknoloji konusunda da karşılaştırmalar söz konudur. Örneğin, Almanya'da ilk kez televizyon gören işçiler arasında bu konuda tartışma bile yaşandığını romanın kahramanı Yüce'den öğreniriz:

> *''Henüz radyonun havadan sesi nasıl alıp, bize verdiğini bilemeyen insanlar olarak televizyonun havadan resim yapmasına büsbütün şaşırmıştık. İçimizden bazıları ekranda oynayan güzel kızlara dayanamayıp televizyonun camdan perdesini öptüler. Böylece televizyonun netliği kaybolmuş ve bu öpme hadisesi, aramızda ilk münakaşanın çıkmasına sebep olmuştu.''*[150]

1960'lı yıllarda, Tükiye'nin radyo ile imtihanı devam ederken Almanya'ya giden işçilerin televizyon gördüklerinde yaşadıkları şaşkınlık gayet doğaldır. Türkiye'deki ilk televizyon yayınının 1960'larda yapılmış olması, o dönemlerde günümüzdeki gibi her evde bir televizyon bulunmaması Almanya'da görülen televizyonu, işçilerin ola-

[149] Yade Kara, *Selam Berlin*, İnkılap Yay., İstanbul 2004, s.10.
[150] Bekir Yıldız, *Türkler Almanya'da*, Everest Yay., İstanbul 2012 , s. 24.

ğanüstü bir alet olarak görmesine neden olduğu söylenebilir. Hatta televizyon bu noktada, onu ilk defa gören işçiler için Almanya'nın gelişmişliğinin kanıtı olarak da görülmektedir.

Söz konusu romanda, kahramanların alışveriş merkezine ilk kez Almanya'da gittiklerini görürüz. Romandan Türkiye'nin kırsal kesimindeki şehirlerinde alışveriş merkezlerinin olmadığını hatta Türkiye'nin batıdaki şehirlerinde bile bu merkezlerin henüz oluşmadığını öğreniriz. Özellikle, birinci kuşak yazarların romanlarının çoğunda; kahramanların yürüyen merdiven, asansör, telefon, televizyon gibi yaşamı kolaylaştıran teknolojik unsurlarla ilk kez Almanya'da karşılaştıklarını da görürüz. Örneğin, *Türkler Almanya'da* isimli romanda ilk kez görülen yürüyen merdiven, göçmenler tarafından şaşkınlıkla karşılanır. Kahramanlarca yürüyen merdiven tembel işi ve üşengeçlik sembolü olarak görülür. Onlara göre bu yürüyen merdiven, Türklere göre değildir.

İşçilerin sorunlarının anlatıldığı romanlarda, Batı'nın teknoloji alanındaki uygulamalarını, Doğu'nun henüz hayal bile edemediği düşüncesi vardır. Örneğin, *Türkler Almanya'da* romanında Almanya'da bir matbaacılık sergisi açılır. Bu sergide orada çalışan Türk işçilerin de el emekleri sergilenir. Sergiye gelen Türk yetkililerin buradaki ürünlere şaşırması ve onlara hayran kalması Yüce'nin adeta isyan etmesine yol açar:

> *''Bunları sizin Almanya'ya amele olarak gönderdiğiniz insan yaptı. Bu ve buna benzer hallerimizle gözündeki gözlüğü yerlerde arayan bir ihtiyarcık durumuna düşmüş olmuyor mu toplum?''*[151]

Yüce'nin bu noktada göstermiş olduğu tepki dikkat çekmektedir. O, 'sizin gönderdiğiniz amele' ifadesiyle Türk yetkilileri eleştirmektedir. Türkiye'de kıymeti bilinmeyen, değerlendirilmeyen ya da çeşitli nedenlerle değerlendirilemeyen insanların Almanya'da kendilerini gösterebiliyor olmaları Yüce için bir hayal kırıklığıdır. Onun bu kızgınlığı, vatanında gösteremediği yeteneklerinin Almanlar tarafından ortaya çıkarılmasındandır. Yüce'nin bu bağlamda, Türklerin hizmet etmesi gereken yerin Türkiye olduğunu düşünmesi fakat Türkiye'de şartların uygun hale getirilme-

[151] Bekir Yıldız, *a.g.e.,* s. 62.

diğinden Türklerin marifetlerini Almanya'da sergileyebiliyor oluşuna kızdığı da düşünülebilir. Onun verdiği bu tepkinin temelinde vatan sevgisi yatmaktadır.

2.2.4.4. Dini Unsurlar

Dini unsurlar, göç olgusu için önemli unsurlardandır. Göç eden insanların geldikleri yer ile olan bağlarını zayıflatmak için inançlarını sınırlamak etkili bir yöntem olacaktır. Mezarlıklar bu doğrultuda önemlidir. Çünkü mezarlıklar, milli bilincin simgesidir. Ayrıca toprağa verilenlerle geride kalanlar arasındaki tek buluşma mekânı ve aradaki bağlantı noktası yine mezarlıklardır. *Yarım Ekmek* isimli romanda Kezik, yaşadığı yere bir Müslüman mezarlığı istemektedir. Romanda kahraman tarafından mezarlıklar üzerinden Türkiye ve Almanya arasında bir kıyaslama yapılır. Kezik, Almanların ölülerine bakış açısı ile Türklerin ölülerine yaklaşımını bir tutmamaktadır. Ona göre ölülerin de kendine göre bir yaşamı vardır ve ölüler arkada kalanlardan dua ve ziyaret beklemektedirler. Kezik, Türkiye'de bu ziyaretlerin sadece bayramlarda yapıldığını ama Almanya'da sadece çanın çaldığı günlerde değil, her gün mezarlıklarından insanların eksik olmadığını söyler.[152] Kezik, bu nedenle Almanlar tarafından mezarlıklara özen gösterildiğini, her mezarlığın bir bahçe gibi olduğunu söyler fakat Türkiye'de mezarlıkların halinin böyle olmadığını belirtir. Ona göre, Türkiye'deki mezarlıklar harabe gibidir:

> *''Şu Duisburg'un ölüleri, dirilerinden rahat! Yurdumuzun gömütlükleri, hele köylerde, haraptır. Çoğunda ne duvar, ne taş vardır. Ağaç, çiçek, ışık arama! Sadece üstündeki gökler arı durudur. Sadece rüzgarları püfür püfür eser...'' (s. 40)*

Kezik'i Türkiye'de mezarlıklara gerekli önemin verilmemesi, oralara özen gösterilmemesi üzer. Bu üzüntünün sebebi, Türkiye'nin bu konuda Almanya'nın çok gerisinde kalmış olmasıdır. Almanya'daki mezarlıkların güzelliğini gören Kezik, Türkiye'de gömülü olan eşini Almanya'ya taşımaya karar verir. Bu kararı vermesinde Alman mezarlıklarının güzelliği en önemli etken olmasa da bu durumun, onun kararında etkili olduğu görülmektedir.

[152] Fakir Baykurt, *Yarım Ekmek,* Literatür Yay., İstanbul 2007, s.32.

Romanların bazılarında dikkati çeken bir başka karşılaştırma unsuru 'ölüm'dür. Ölümün, kültürel ve dini farklılıklar nedeniyle iki toplum için de farklı yorumlandığı görülür. Bu konu, Türk kahramanlar için gurbette bulundukları gerçeği de göz önüne alınırsa çok daha önemli bir konu haline gelir. Göçmen kahramanlara göre ölüm, Almanlarda Türklere nazaran soğukkanlılıkla karşılanmaktadır. Örneğin, *Türkler Almanya'da* isimli romanda fabrikadaki Türk işçilerden biri vefat eder. Bu durumda bedeninin nereye gömüleceği konuşulurken Alman yetkililerin ölen işçinin bedeni için ''ceset'' sözcüğünü, Türk işçilerin ise ''cenaze'' sözcüğünü kullandığı görülür. Bu, kahraman Yüce'ye göre, ölüm konusunda Almanlar'daki kayıtsızlığı ve soğukluğu göstermektedir.

Romanların çoğunda Almanya'da Türkler tarafından açılmış camilerden bahsedilir. Bu camilerde ibadet özgürlüğü vardır. Romanlardan, Almanya'nın hemen her şehrinde birkaç cami olduğunu öğreniriz. Kahramanlar için bu camiler, yalnızca ibadet ettikleri yerler değildir. Buralar, onların aynı dili konuştukları, aynı topraklarda köklerinin bulunduğu insanlarla buluşma mekânlarıdır. Bu camiler, onların Türkiye ile aralarında bir köprüdür. Buna karşın Almanların kiliseleri kahramanlara göre sıradan ibadet yerleridir. Bu noktada romanlarda kiliseler üzerine pek yorum yapılmadığı görülmektedir.

2.2.4.5. Siyasi ve Sosyo-ekonomik Koşullar

Siyaset, özellikle 1960'lı yıllardan itibaren romanlara, tiyatrolara, şiirlere yansımış bir konudur. Almanya'ya işçi gönderiminin 1961'de başladığı göz önüne alındığında siyasi konuların göçmen edebiyatı eserlerine yansıması da kaçınılmaz olacaktır. Romanların bazılarında siyasi konuda iki ülke arasında karşılaştırma yapıldığı görülür. Örneğin, *Selam Berlin* isimli romanda yapılan politik karşılaştırma dikkat çekicidir. Romanın kahramanı Hasan, Almanya'da yaşanan politik bir olay üzerine söyledikleriyle iki ülke arasında karşılaştırma yapar:

> *''Bu bir devrimdi. İstanbul'da olsa kesinlikle kelleler uçardı. Berlin'de değil. Her şey ürkütücü derecede olağan gelişti. Politik değişiklikler bir lav halinde akıyordu. Büyüleyiciydi. Muhteşemdi.''*[153]

[153] Yade Kara, *Selam Berlin*, İnkılap Yay., İstanbul 2004, s. 56.

Hasan'ın bu karşılaştırma sonucunda Almanya'daki durumu büyüleyici olarak nitelemesi dikkat çekicidir. O, bu ifade ile yalnızca bir karşılaştırma değil bir öz eleştiri de yapmış olur. Hasan'ın Türkiye'nin 1980'lerdeki siyasi durumuna bir atıfla İstanbul'da olsa kellelerin uçacağını düşünmesi bu öz eleştirinin bir kanıtı olarak düşünülebilir. Yani Hasan'a göre, o zamanlar Türkiye'de düşünce özgürlüğü yokken Almanya'da vardır.

Bir başka siyasi karşılaştırma örneği, *Yarım Ekmek* romanında karşımıza çıkmaktadır. Romanda hem belediyede hem okulda çalışan bir Alman karakter vardır. Kitabın başkarakteri Kezik bu iki yerde birden çalışma çalışma durumunu dürüstlük ve çalışkanlık ile bağdaştırır. Kezik, Türkiye'de böyle bir şey olmadığını, böyle iki mesleği aynı anda sürdürmeye çalışan çıksa bile siyasete bulaşıyor diye onun mesleğinden olabileceğini düşünmektedir.

Dursun Akçam'ın *Ucu Ucuna Yaşam* adlı romanında yer alan Hacı İzmullah, yasa dışı bazı işler yaparak Türk işçilerin Almanya'ya kaçak olarak gelmesine yardım eder. Hacı İzmullah, bu eyleminin hem Türk hem de Alman yetkililer tarafından bilindiğini iddia eder ve bu 'yardımının' her iki ülke yetkililerince farklı tepkilerle karşılandığından bahseder. Hacı İzmullah, adeta yaptığı bu yasa dışı 'yardımı' Türk yetkililerin haberinin olduğunu söyleyerek meşrulaştırmaya çalışmaktadır:

> *''[...] Ben memleketimin insanını, töresini, ahlakını, Alaman'a taşımış bir adamım. Bunu Türk hökümeti de Alman hökümeti de bilmekte. Biri teşekkür etmekte, öbürü diş bilemekte!...''*[154]

Bir başka politik karşılaştırma da Zafer Şenocak'ın *Tehlikeli Akrabalık* isimli romanında farklı bir bakış açısıyla karşımıza çıkar. Bu karşılaştırma yalnızca iki ülke arasında sınırlı kalmaz ve Avrupalılar ile Türkler arasında da yapılır. Tarihi olaylar üzerinden gerçekleştirilen bu karşılaştırmada, kahraman tarafından Avrupalılarla ilgili bir genelleme yapılır. Yazarın, *Tehlikeli Akrabalık* isimli romanında, erkek olan Türk kahraman ve Alman eşi arasında geçen konuşma şöyledir:

> *''-(...) Olaylar ve kişiler hakkında Batılı kaynakların çoğunda bulunanlardan farklı bir resim sunan Türk kaynakları üzerinde durdun mu?*

[154] Dursun Akçam, *Ucu Ucuna Yaşam,* Arkadaş Yay., Ankara, s.45.

[...] Türkler, Müslüman oldukları için, Avrupalılar tarafından asla Batılı olarak kabul edilmiyorlar.

- Tıpkı bir Türk politikacısı gibi konuşuyorsun. Avrupalı olmak istiyorsanız, işkenceyi ortadan kaldırmalısınız.

- Fransızlar, Cezayir'de işkence ve katliam yaparken Avrupalı değil miydiler? Ya dünyanın yarısını yağmalayan İngilizler? Bu yüzden onlar Avrupa Parlementosu'ndan ya da Avrupa Birliği'nden dışlandılar mı? Siz Avrupalılar hileli bir oyun oynuyorsunuz, ikiyüzlüsünüz...'' [155]

Kahramanın eşiyle olan yukarıdaki diyaloğunda kahramanın haksızlığa uğradığını düşünerek sinirlenmesi, Türkiye'yi korumaya çalışması dikkat çeker. İşkence noktasında kahraman, Türklere karşı ön yargılı bir ifade ortaya koyan Alman kadın kahramana karşı Türkiye'yi savunur nitelikte bir açıklama yapmaktadır. O, eşinin bakış açısı üzerinden tüm Avrupa'yı ikiyüzlülükle suçlar. Türkiye'nin 'Avrupalı' olma serüveninde ülke ayırt etmeden tüm Avrupa'yı ikiyüzlülükle suçlaması, onun da ön yargılı olduğunun kanıtı olarak görülebilir.

Romanlarda iki ülke arasında sosyo-ekonomik durum karşılaştırması da mevcuttur. Dönemin Türkiye'sinin ekonomik şartlarına göre, Almanya'nın ekonomik şartlarının daha iyi olduğu hemen her romanda kahramanlarca söylenir. Sosyo-ekonomik durum, kahramanlar tarafından, onların Almanya'ya gelmesinin en önemli nedenlerinden biri olan anlatılır. Bu durumun, iki ülke arasında bir karşılaştırma unsuru olarak verildiği en dikkat çekici roman, *Tehlikeli Akrabalık* isimli romandır. Bu romanda karakterin doğup büyüdüğü Almanya ile büyükbabasının memleketi Türkiye arasında insanların sosyo-ekonomik düzeyi üzerinden dikkat çekici bir karşılaştırma yaptığı görülür:

'' Doğup büyüdüğüm bu ülkede para her şeyin merkezinde yer alıyor. (...) Parası olmayan toplumun üyesi bile sayılmıyor ve parası olan da hiçbir şeyi kendine dert etmeye gerek duymuyor.(...) Almanya'da bir varoluş sorunu olan aidiyet sorununun çözümü sadece ve sadece Alman Markı'ndan geçiyor. (...) büyükbabamın ülkesinde ise durum bambaş-

[155] Zafer Şenocak, *Tehlikeli Akrabalık,* Alef Yay., İstanbul 2006, s.15.

kaydı. Para orada da insanlar arasındaki tüm ilişkileri belirliyordu. Ama her şey para değildi.''[156]

Bu noktada, kahraman Almanya'da insan hayatındaki her unsurun belirleyicisinin para olarak görüldüğünü fakat Türkiye'de bu durumun söz konusu olmadığını söyler. Bu karşılaştırma, ülkelerin ekonomik karşılaştırmasından çok, bu iki ülkedeki insanların ekonomik unsurlar karşısında takındığı tavrın karşılaştırması olarak da görülebilir. Para üzerinden yapılan karşılaştırma, Türk ve Alman insanlarının kişiliği hakkında bilgi verir. Almanların varoluşlarının temelini ve devamlılığını paraya bağlaması onların ekonomik olarak kalkınmasının temel nedenlerinden biri olarak görülür. Çünkü ekonomik şartlara bu derece önem veren insanların, kendini geliştirmemesi ve maddeci bir anlayışa sahip olmaması düşünülemez.

Türkler Almanya'da isimli romanda da bir ekonomik karşılaştırma dikkat çeker. Türk göçmen karakter Yüce, Türkiye'ye geldiği bir sırada bir arkadaşıyla sohbet ederken, işçi maaşları üzerinden ekonomik şartların karşılaştırmasını yapmaktadır:

''[...] Almanya'da bir işçi ortalama 700-800 Mark alır. Burada da bir işçi aşağı yukarı 700-800 lira alır. Fakat 700-800 Mark alan bir işçi, bu paranın yarısıyla bir buzdolabı, 10 Mark'la bir gömlek, 200 Mark'la iyi bir radyo, 500 Mark'la da iyi bir araba alabilir. Halbuki Türkiye'de iyi bir buzdolabı 2-3 bin lira, bir araba 30-40 bin lira... [...] Ne zaman ki bir Mark bir Türk lirası değerine düşer, o zaman Türkiye'deki geçim standardı Almanya'ya yaklaşır.''[157]

Yüce'nin bu sözlerinden 1960'lar Türkiye'sinin ekonomisinin Almanya karşısında çaresizliği gözler önüne serilir. Türkiye'de geçim standardının Almanya'nınkine yakın olmadığı görülür. Bu durumun gerekçesi Yüce tarafından açıklanırken adeta Almanya'nın ekonomik üstünlüğü dile getirilmiş olur. Romanların çoğunda bu ekonomik üstünlük farklı ifadelerle de anlatılır ve Almanya'ya göçün en önemli nedenlerinden biri olarak görülür.

[156] Zafer Şenocak, *Tehlikeli Akrabalık,* Alef Yay., İstanbul 2006 , s. 11.
[157] Bekir Yıldız, *Türkler Almanya'da*, Everest Yay., İstanbul 2012, s. 127-128.

2.2.4.6. Sağlık ve Temizlik

Romanlarda karşımıza çıkan bir başka karşılaştırma da sağlık sektörü üzerinden yapılmaktadır. Yalnız bu karşılaştırmada üstün olan taraf her zaman Batı olmaz. Bazı karakterler Alman sağlık sektörünü daha iyi, doktorları daha ilgili anlatırken bazı karakterler tam tersini söyler. Örneğin, *Selam Berlin, Üç Şekerli Demli Çay* romanlarında Alman sağlık sektörü kahramanlar tarafından eleştirilir fakat *Yüksek Fırınlar* romanında ise Almanya'nın bu konuda daha güvenilir ve iyi olduğu söylenir. *Yüksek Fırınlar* adlı romanda, İbrahim'in doğum yapmak üzere olan eşi Elif'e, Türk bir karakterin söylediği şu sözler, bu duruma örnek verilebilir: *'' Almanya'da doğumdan ölünmez, Türkiye'deymiş onlar.''*[158]

Üç Şekerli Demli Çay isimli romanda yazar, Alman sağlık sistemine eleştirel bir gözle bakar. Bu romanda, Almanların Türk işçileri Almanya'ya kabul ederken onlardan bekledikleri en önemli unsurun başında sağlıklı olmalarının geldiğini öğreniriz. Almanların bu fikri nedeniyle Almanya'ya gidecek olan işçilerin, Almanların belirlediği sağlık şartlarını sağlayamamaktan korktuklarını ve onların bu korkularından yararlanmak isteyen, ayaküstü sağlık kontrolü yapan fırsatçıların ortaya çıktığını görürüz:

> *''[...] Ayaküstü, para karşılığı kan basıncı ölçülüp, sarımsak alınması salık veriliyordu. Belki Alman doktorların, uzak yörelerden gelmiş bu zavallı köylüleri ağız bezleri ve parmak uçlarıyla muayene edip hayvan sürüleri gibi, bir koğuştan diğerine itiştirmelerinin nedeni buydu. Kömür ocakları, otomobil endüstrisi veya sayısız diğer fabrikaların siparişlerini yetiştirebilmek için Türkiye'den bekledikleri toy işçilerin tümüyle sağlıklı olmaları gerekiyor...''*[159]

Bu ayaküstü yapılan kontrollerin dikkat çekici bir yanı vardır. Söz konusu kontroller, Türkiye'den Almanya'ya ne kadar çok gitmek istendiğinin bir kanıtı olarak görülebilir. Sağlık şartlarını sağlamak için her türlü önlemi almaya hazır olan Türklerin karşısında, onları en ufak bir pürüzde eleyecek olan Alman doktorlar bulunmaktadır.

---

[158] Fakir Baykurt, *Yüksek Fırınla*r, Literatür Yay., İstanbul 2008, s.47.
[159] Renan Demirkan, *Üç Şekerli Demli Çay*, Real Yay., İstanbul 1991, s.67.

Almanların Türklerde sıkı bir sağlık denetimi yapmaları, onları fiziksel yeterlilik gerektirecek, ağır işlerde çalıştırmayı düşündüklerinin de göstergesidir.

Romanlarda tatil zamanları Türkiye'ye gelen göçmen işçiler, Almanya ve Türkiye'nin yollarını, temizliğini, çevresini de kıyaslamışlardır. Hatta bunu Almanya'ya yerleşmek için bir neden olarak bile görürler. Onların fikrinde Türkiye'de çamurun, pisliğin içinde değil; Almanya gibi temiz yerde yaşama isteği vardır.[160] Bu duruma *Yarım Ekmek* romanından örnek verilebilir:

> *''Gelirken, giderken durmadan yolları eleştiriyoruz. Bir bakıma Türkiye'nin yolları daha iyi. Şuna bak; şu dinlenme yerleri ne pis? Ah Almanya'nın dinlenme yerleri; ah o temizlik! O yüzden Türkiye'den göçüyor Almanya'ya yerleşiyoruz.''*[161]

Romanda yapılan yukarıdaki karşılaştırma, temizliğin Türkler açısından önemli bir unsur olduğunu göstermektedir. Fakat bu ifadelere göre, Almanya'ya göç edilmesinin nedeni olarak temizliğin gösterilmesi abartılı bir durumdur. Bu noktada vurgulanmak istenen Türkiye'den Almanya'ya göç etmek için her unsurun bahane edilebileceğidir. Mola yerlerinin temizliğinin karşılaştırılmasının yapılması, bir ülkeden başka bir ülkeye göç etmenin oluşturabileceği vicdani rahatsızlığın bastırılmaya çalışılmasının sonucu olarak ya da Türkiye'ye dönmek istememenin somutlaştırılmış hali olarak düşünülebilir.

2.2.4.7. Diğer Karşılaştırmalar

Romanlarda, yukarıda saydığımız konular dışında başka konularda da karşılaştırmalar yapıldığı görülür. Bunlar; insanların davranışları, Türk gelinler-Alman gelinler gibi konularda yapılan karşılaştırmalardır.

Selam Berlin isimli romanda, insan davranışları üzerinden yapılan bir karşılaştırmada romanın kahramanı Hasan, Türkiye'de kendisi için bir sorun olmayan 'dobra olmak' konusunda yaşadığı sıkıntılardan bahseder. Hasan, Almanya'da hep yanlış anlaşıldığını ve kaba bulunduğunu söyler. Ayrıca Hasan, Türkiye'de görgü kurallarını bilmenin ve ikili konuşmalarda karşı tarafa saygı göstermenin, karşıdaki insana şüp-

[160] Fakir Baykurt, *Yarım Ekmek,* Literatür Yay., İstanbul 2007, s. 77.
[161] Fakir Baykurt, *a.g.e.*, s. 241.

heci bir tavırla yaklaşmamanın önemli olduğunu düşünürken; Almanya'da şüpheci, eleştirel ve küstah olmanın kabul gördüğünü düşünmektedir.

Yarım Ekmek adlı romandaki karşılaştırmalardan biri, kahraman Kezik'in Alman gelininin evliliğe bakış açısı üzerinden, Türk gelinler ve Alman gelinler arasında karşılaştırma yapılır. Kezik, Türk kızlarının evliliği çok önemsediğini hatta evlenmeyi marifet sayıp, evliliği *''kendilerini sağlama alma yolu''* [162] olarak gördüğünü söylemektedir. Alman kızlarında görülen evliliğe bakış açısının ise *''biraz deneriz, olmazsa ayrılırız.''*[163] şeklinde olduğunu dile getirmektedir. İki ülkenin kızlarının evliliğe bakış açısındaki bu farklılığın temelinde ekonomik koşulların yattığı da düşünülebilir. Çünkü Kezik'in düşüncesine göre kendilerini sağlama almaya çalışan Türk kızlarının bu fikri ekonomik temellidir. Onlar, ekonomik açıdan kendilerini sağlama almak için evlenmeyi uygun bulur. Alman kızları ise ekonomik bağımsızlıklarını kazanmış kızlar oldukları için evliliği bir gereklilik olarak görmezler.

Türk kızları ile Alman kızlarının evliliğe bakış açısıyla ilgili kısa bir karşılaştırma *Türkler Almanya'da* isimli romanda da karşımıza çıkar. Bu romanda başkarakter Yüce, Türk kızlarıyla Alman kızlarının karşılaştırmasında, Alman kızlarının Türk kızlarına göre daha kolay kandırıldığını düşünmektedir: *''[...] İşte böylece düğün gecesine kadar namusun nasıl korunacağını belleyen kızlar, bu mevzuda ne desen, ne yapsan aptal Alman kızları gibi kandırılmaz.''*[164] Böylece, Türkiye'de kızlara öğretilen kültürel değerler ile Almanya'daki kızların değerlerinin, bakış açılarının farklı olduğu görülür. Yüce'ye göre bu farklılık, Alman kızlarının aleyhinedir. Onun bu bağlamda Türk kızlarını Alman kızlarına göre daha akıllı olarak gördüğü söylenebilir. Tabii, onun bu düşüncesini belirleyen etmenlerden birinin Türkiye'nin geleneklerine bağlı kırsal bir kesiminden geliyor olmasının da etkisi göz ardı edilmemelidir.

2.2.5. Yozlaşma

Yozlaşma, insanın kendisine ve değerlerine yabancılaşmasıdır. Yozlaşma, doğasındaki iyi şeyleri daha sonradan yitirmek şeklinde kullanılır. Bu durum, toplumda ve

[162] Fakir Baykurt, *Yarım Ekmek,* Literatür Yay., İstanbul 2007, s. 13.
[163] Fakir Baykurt, *a.g.e.*, s. 13.
[164] Bekir Yıldız, *Türkler Almanya'da*, Everest Yay., İstanbul, 2012, s. 113.

insanda görülebilir. İnsanda başlayan ‘’iyi şeyleri yitirme’’ durumu topluma yayıldığında, toplumda politik, ahlaki ve ekonomik boyutlarda yozlaşma yaşanır.[165]

Göçmen yazını romanlarının bazılarında, yeni girdikleri kültürel ortamın doğrularını olduğu gibi kabul edip kendinden uzaklaşan karakterler görülmektedir. Bu karakterler, hem birinci kuşağın hem de ikinci ve üçüncü kuşağın romanlarında karşımıza çıkar. *Yarım Ekmek, Yüksek Fırınlar, Muhteşem Gündoğdu, Tuhaf Yıldızlar Dünyaya Bakıyorlar Gözlerini Kırpmadan* gibi romanlardaki karakterlerin çoğu, geldikleri yeni ülkenin kurallarına uyum sağlayabilmiştir. Fakat *Türkler Almanya'da, Koca Ren* romanlarındaki bazı karakterlerde- *Türkler Almanya'da* romanındaki fabrika işçileri, *Koca Ren* romanındaki Kenan- bu süreç, kendilerine ve geldikleri kültüre yabancılaşmaları nedeniyle yozlaşmayla sonlanır.

Türkler Almanya'da, Yüksek Fırınlar adlı romanlarda Türkiye'nin köy ve kasabalarında doğup büyümüş olan, Müslüman olarak yetişmiş göçmen karakterlerin bazılarının İslamın yasakladığı domuz etini yedikleri görülür. Bu durum, Zafer Şenocak'ın *Köşk* romanının başkarakteri Hamit'te de karşımıza çıkar. Diğer romanlarda, özellikle birinci kuşağın romanlarında, domuz etini yemeye alışmış karakterlerin yan karakterler olduğunu görürüz. Bu eti yiyen karakterlerin diğer göçmen arkadaşlarından bu durumu sakladıkları da dikkat çekmektedir. Bunu saklamalarının temelinde, diğer göçmen arkadaşlarından gelebilecek herhangi bir tepkiyle karşılaşma korkusu vardır. Yiyecek içecek konusunda bir yozlaşma örneği de içki içme üzerinden aktarılmaktadır. Örneğin, *Yüksek Fırınlar* isimli romandaki karakter İbrahim, içki içmeyi Almanya'ya geldikten sonra bir 'görgü' unsuru olarak görür: *'' İçin bizden! Siz bizi ne sanıyorsunuz; için. Bizim de görgümüz var. Biz de insanız az çok. İçin!''*[166]

İçki içmenin bir görgü kuralı olarak görülmesi dikkat çekicidir. Çünkü Almanya'da içki içmek yaygındır ve oraya giden Türk göçmenlerin zamanla bu durumu, Almanların görgülerine bağlayıp onlar gibi olmak istemelerinden dolayı benimsedikleri düşünülebilir. Bu benimsemenin, özenmenin nedeninin Almanlar karşısında duyulan aşağılık kompleksi olduğu söylenebilir. Türkiye'den Almanya'ya gelen işçilerin ken-

[165] Asuman Altay, *Yozlaşma ve Temiz Toplum Arayışları,* Ankara 1994, s. 10.
[166] Fakir Baykurt, *Yüksek Fırınlar*, Literatür Yay., İstanbul 2008, s. 135.

dilerini Almanlara ispatlama, Almanlardan farklı olmadıklarını vurgulamak adına içki içmeyi görgü saydıkları ve domuz eti yemeyi seçtikleri düşünülebilir.

Romanların bazılarında başkarakterlerden, Almanya'ya geldikten sonra bazı karakterlerin davranışlarında değişikliklerin olduğunu öğreniriz. Örneğin, *Türkler Almanya'da* isimli romanda başkarakter Yüce, arkadaşlarında bu değişiklikleri fark eder ve bundan rahatsızlık duyar:

> *'' [...] Recep bir anda köydeki kişiliğini aratacak basitlikler içinde bulunurken, Nihat da memleketinde sahip olduğu üç beş kuruşu reklam yaparak, silik şahsiyetine bir şeyler katabileceğini sanıyordu. Barı süratle terk ettim.''*[167]

Almanya'nın kültürel ortamının bazı karakterleri yozlaştırması, o karakterlerin kendi kültürel değerlerine sahip çıkma derecesiyle ters orantılıdır. Kahramanların geldikleri yerdeki kişiliklerinden uzaklaşmaları, onların kendi kültürel değerlerini pek de önemsemeyen kişiler olduğunu düşündürmektedir. Romanlarda bu karakterlerin diğer karakterlere göre daha kolay ve çabuk yozlaştıkları görülür.

Yüksek Fırınlar isimli romanın kahramanı İbrahim'in, Alman kadınlarını gördükten sonra kendi karısını beğenmemeye başlaması da bir yozlaşma örneği olarak gösterilebilir:

> *'' [...]Her yanı karı derler Almanya'nın!... Evet, karı; ama hani bize? Arabam iyi olmuş kaç para? Bizimki işte bir köstebek yapılı! Ama mutlaka boşayıp atacağım! A-ta-ca-ğım!''*[168]

Köydeyken severek ve beğenerek evlendiği karısını, Almanya'ya geldikten sonra beğenmemeye başlayan İbrahim'in değişen bakış açısı onun karakterinin yansımasıdır. O, artık çocuklarının annesine karşı Alman kadınlarını üstün görmeye başlar. Onun Almanya'da değişen karakterini, kendisinin kurduğu yukarıdaki cümleler ortaya çıkarmaktadır.

---

[167] Bekir Yıldız, *Türkler Almanya'da*, Everest Yay., İstanbul 2012, s.54.
[168] Fakir Baykurt, *Yüksek Fırınlar*, Literatür Yay., İstanbul 2008 s. 13.

Koca Ren isimli romanda yer alan Kenan karakteri, Almanya'ya geldiğinden beri uyuşturucu ve kadın ticareti yapan, yozlaşmış bir göçmen karakteri temsil etmektedir. Ona, bu yaptıkları gayet normal gelmektedir. Kenan, içinde bulunduğu şartların onu bu yola ittiğini söyler. Bu yol ona göre, ekonomik nedenlerden geldiği Almanya'da para kazanmanın en kolay yoludur. O, işçi olarak fabrikalarda çalışmak istememektedir. Kenan, romanın ergenlik çağındaki başkarakteri Adem'i de kendi fikirleriyle etkilemeye çalışmaktadır. Hatta Adem'i kandırarak ona uyuşturucu kaçakçılığı yaptırmaya çalışır.

Kenan, Müslümandır ve Müslüman bir ailede yetişmiştir. Buna karşın, İslam dininin özgürlükleri kısıtladığını söyler. Bu durumun -dolaylı olarak- İslamiyet'i kabul etmiş ülkelerin gelişimlerini ve ilerlemelerini engellediğini savunur:

> *''[...]İslamlığı kabul etmeden önce biz de özgür ve sağlıklı bir toplummuşuz. Pek çok yasak İslamlıkla gelmiş. Gerçi ben kişi olarak İslamlığa karşı değilim. Ama özgürlüklere de karşı olamam. [...] Diyeceksin, Türkiye domuz eti yemediği için mi geri? Türkiye Müslüman olduğu için mi ilerlemiyor? Bu yüzden mi parasının değeri sürekli düşüyor? Hayır, sorunu böyle korsak yanılırız. Böyle değil ama dolaylı olarak böyle. Bugün bana Müslümanlardan tek bir ulus göster, teknikte ileri gitmiş olsun!''*[169]

Kenan'ın yukarıda yer alan düşünceleri, yalnız Türkiye'ye ve Türklere yönelik değil, tüm İslam ülkelerine yöneliktir. Onun bu ön yargılı hali, çocukken yetiştiği ortamı ve küçüklükten beri ona öğretilen bazı değerleri artık reddetmeye başladığının göstergesi sayılabilir.

Tuhaf Yıldızlar Dünyaya Bakıyorlar Gözlerini Kırpmadan isimli romanda ise yozlaşma farklı bir boyutuyla ele alınmıştır. Karakter, içinde bulunduğu koşullardan dolayı kendi diline yabancılaşmıştır. Karakter, Almanya'ya gittikten sonra Türkiye'de bıraktığı hayatını hatırlamak istememektedir. Ona göre bu hayatta hatırlanacak bir şey yoktur. Bu nedenle de Almanya'ya geldiğinde kendi öz değerlerini yitirir ve Alman değerlerini benimsemeye başlar. Romanın karakterine göre yitirdiği öz değer-

[169] Fakir Baykurt, *Koca Ren*, Adam Yay., İstanbul 1998, s. 45.

lere anadili de dâhildir:*'' Kendi dilimde mutsuzum. [...] Yabancı ülkelerde insan anadilini yitirir derler. İnsan kendi ülkesinde de anadilini yitiremez mi?''*[170]

Romanlarda görülen yozlaşmış karakterlerin bir örneğine de Dursun Akçam'ın *Ucu Ucuna Yaşam* adlı romanda rastlarız. Almanya'da işçi olarak çalışan ve orada ailesiyle beraber yaşayan Hacı İzmulllah, kendi değerlerini koruyormuş gibi görünen, Almanya'da yaşayan Türklerin Türklüğünün bozulmasını istemeyen bir karakterdir. Kendisine Hacı denmesi de manidardır. Çünkü o, dinine düşkün biriymiş gibi görünür fakat dolandırıcılık ve sahtekârlık yapmaktadır. Türk işçilerin illegal yollardan Almanya'ya girişlerine yardım eder. Hacı İzmullah, kızı Sevgi'ye göre para uğrana yaşar ve para ile her şeyi satın alabileceğini düşünür. Onun bu konudaki yozlaşmışlığı *''Param olsun, Tanrı'yı bile satın alırım!''*[171] demesiyle kendini göstermektedir.

Dursun Akçam'ın bir başka romanı olan *Dağların Sultanı*'nda ise başkarakter Şito, Almanya'ya geldikten sonra kendine yabancılaşan, yozlaşan karakterlerden birisidir. Köyünde sevdiği kız yüzünden bir olaya karışır ve dağlara kaçar. Şito, köylüleri tarafından dağların sultanı olarak adlandırılır. Çünkü herkes onun ne kadar cesur ve delikanlı olduğundan bahsetmektedir. Şito, Almanya'ya geldikten sonra meyhanelerin, genelevlerin bulunduğu bir semte düşer. Şito, buralarda tanıştığı insanlarla Türkler arasında formalite evlilikler düzenlemeye başlar. Bu konuda bir ün kazanan Şito, artık dağların değil ''Meyhanelerin Sultanı''[172] olarak anılmaya başlar.

2.2.6. Yalnızlık

Doğup büyüdükleri vatanlarını bırakıp Almanya'ya gelen Türk göçmen işçilerde görülen yalnızlık, tüm kuşakların yazarlarının romanlarında görülen ana temalardan biridir. Yalnızlık duygusu *Türkler Almanya'da, Halkalı Köle* gibi romanlarda göçmen işçiler üzerinden anlatılırken; *Selam Berlin, Koca Ren* gibi romanlarda ise bu işçilerin çocukları ya da aileleri üzerinden anlatılmaktadır.

Yalnızlık temasının yoğun olarak görüldüğü romanlardan biri *Koca Ren*'dir. Bu romanda başkarakter Adem'in yaşadığı yalnızlığın boyutu çok yoğun biçimde

[170] Emine Sevgi Özdamar, *Tuhaf Yıldızlar Dünyaya Bakıyorlar Gözlerini Kırpmadan*, İletişim Yay., İstanbul 2012, s. 19.
[171] Dursun Akçam, *Ucu Ucuna Yaşam*, Arkadaş Yay., Ankara, s. 133.
[172] Dursun Akçam, *Dağların Sultanı*, Arkadaş Yay., Ankara 2017, s.6.

verilmektedir. Adem, Almanya'da çalışan babasının yanına annesi ve kardeşleriyle sonradan gelmiş fakat bir türlü Almanya'ya alışamamıştır. Yaşadığı yoğun özlem ile kendini çok yalnız hissetmektedir. Henüz lise çağlarında olan Adem, okulunda arkadaşlarıyla da anlaşamamaktadır. Adem'in sohbet edebildiği, içini dökebildiği tek dostu Ren Nehri'dir. Ren'den başka kimsenin onu anlamadığını düşünür. Adem, kimseye anlatamadığı vatanından ayrı olmanın sonucunda hissettiği acıyı, Ren ile paylaşacağını söyler:

> *''Dinle Koca Ren! [...] Sana acılarımı ben de vereceğim.Ayrılıklardan gelen acılarımı. Enin dilin yok da benim var mı? Anlaşılmazlıklardan gelen acılarımı. Evet, Almanca biliyorum ama burada kimse beni doğru dürüst anlamıyor. Tepkilerimi anlamıyor, neden pek çok duruma, kuruma, kasılmaya karşı çıktığımı anlamıyor.''*[173]

Türkler Almanya'da adlı romanda yalnızlık teması farklı bir bakış açısıyla anlatılır. Romanın kahramanı Yüce'nin yalnızlığı onu vicdan azabına sürükler. Yüce, ailesini Türkiye'de bırakıp geldikten sonra yalnızlık çekmektedir. O, bu hislerinden biraz kurtulabilmek için sosyalleşmeye çalışır. Bir akşam faşing denen Almanlara özgü karnavala gitmeye karar verir. Gittiğinde ise bastırmaya çalıştığı yalnızlığı vicdan azabına dönüşür:

> *'' Ben bir taraftan dans ediyor bir taraftan da kendi kendime düşünüyordum: Utanmıyor musun… Seni büyük bir sadakatle bekleyen karın, senin kaderine ortak olmuş iki yavrun, gecenin bu saatinde seni rüyalarında böyle mi görüyorlar sanki ? Ya anan? Seni doğurduğunda üç gün evvelinden aç olan anan? Şimdi senin için dua ediyordur muhakkak… Şu anda vatanında binlerce işsiz insan, buraya gelmek için İşçi Kurumlarında birbirlerini didiklerken, sen geçmişsin Alman kızının karşısında twist yapıyorsun... ''* [174]

Selam Berlin isimli romanda da yalnızlık çeken bir başkahraman görürüz. Hasan, Almanya'da bir türlü istediği bir işe girememiştir. İstediği gibi bir ev bulamamıştır ve istediği gibi arkadaşlar da edinemez. Yabancı olduğu için girdiği ortamlarda dış-

[173] Fakir Baykurt, *Koca Ren*, Adam Yay., İstanbul 1998, s. 9.
[174] Bekir Yıldız, *Türkler Almanya'da*, Everest Yay., İstanbul 2012, s. 55.

lanır. Kimse ona ev kiralamak istemez. Hasan'ın sırf yabancı olduğu için yalnızlığa mahkûm edilişi, onu üzer ve bir o kadar da sinirlendirir. Hasan'ın ev ararken ev sahibiyle girdiği diyalog bu duruma örnek verilebilir:

> *''Elimizde hiç boş yer kalmadı dedi kadın kısaca... Ama az önce telefonla konuşmuştuk, dedim kekeleyerek. [...] Pekala şimdi beni dinleyin tamam mı? Genç adam Almanca anlamıyor musunuz yoksa ? Size söyledim! Oda yok! Gitti, hepsi tutuldu! Anlaşıldı mı? Yoksa kafan basmıyor mu?(...) Sizi çok iyi anlıyorum. [...] Tötonik orangutan maymunu. Kendi kendime şaşırdım ve ardından üstüne şunu da ekledim. Seni şişman salam seni!''*[175]

Yalnızlık teması *Ben Aranıyor, Koca Ren, Gölge Kokusu* gibi romanlarda açıkça kahramanlar tarafından dile getirilirken; *Yarım Ekmek* isimli romanda bu tema, dolaylı olarak karşımıza çıkar. Yani kahraman açıkça ifade etmez ama okuyucu kahramanın yaptıklarından yalnızlığını anlar. *Yarım Ekmek* isimli romandaki Kezik karakteri, yanında üç çocuğu olmasına rağmen kendisini yalnız hisseder. Kezik'in yıllar önce Türkiye'de vefat etmiş olan, kabri Türkiye'de bulunan eşinin kemiklerini yanına getirtme isteği bu yalnızlığı destekler niteliktedir.

Habib Bektaş'ın *Gölge Kokusu* adlı romanında küçük bir çocuk olan Metin, Almanya'ya geldiği ilk günlerde çok yalnızlık çeker. Türkiye'de bıraktığı her şeyi özler. Oraya dönmek ister. Almanya'da gördüğü her şeyi garipsemeye, kabullenememeye başlar. Her şey ona yabancı görünür. Hatta evlerinde yemek yediği sofra bile Türkiye'deki sofraya benzemez ona göre:

> *'' Sofra tuhafına gidiyor Metin'in. Masanın üstünde her şey var, ama hiçbir şey yokmuş gibi. Burasının Türkiye'ye benzemediğini seziyor. 'Sofra, Türk sofrası değil', diye düşünüyor. Bir şeyler yokmuş gibi, bir şeyler eksikmiş gibi...''* [176]

[175] Yade Kara, *Selam Berlin*, İnkılap Yay., İstanbul 2004, s.180.
[176] Habib Bektaş, *Gölge Kokusu*, Delidolu Yay., İzmir 2014, s. 233.

2.2.7. Çalışma Koşulları

Çalışma koşulları tema olarak, çoğunlukla birinci kuşağın fabrikalarda çalışan karakterlerinin anlattıklarıyla karşımıza çıkmaktadır. Türkiye'de istedikleri gibi işlerde çalışamayan, ekonomik sıkıntılarla boğuşan karakterler, Almanya'da iş imkânının daha fazla olacağını düşünerek Almanya'ya gelirler. Almanlar, gelen her göçmene Türkiye'deki eğitimlerine göre ayarlanmış işler verirler ya da göçmen işçileri, Türkiye'de yaptıkları işlere benzer işlerde görevlendirirler. Geldikleri yerdeki işlerine göre daha ağır işlerde çalışan göçmenler bu durumdan hoşnut olmasa da mecbur olduklarını düşünürler. Çünkü onlar bir karar vermişler ve yeni bir yere gelmeyi göze almışlardır.

Almanya'ya çalışmaya gelen göçmen işçilerin çalışma koşullarının okuyucuya yoğun olarak aktarıldığı roman, *Türkler Almanya'da* romanıdır. Bu romanda başkahraman Yüce'nin gözünden, göçmen işçilerin Almanya'ya ayak bastıkları andan itibaren nerede kaldıklarını ve nasıl yaşadıklarını öğreniriz:

> *''İşçiler için inşa edilmiş olan baraka, tek kattı, büyük bir inşaat şantiyesine benziyordu. Fakat her türlü konforu vardı. Alman herkesi ikişer kişilik odalara yerleştirdi. Sonra tuvalet, yemek odasını, televizyonu ve oturma odasını gösterdi. İkişer kişilik odalarda iki yatak, iki gardırop, bir masa vardı...''*[177]

Türkler Almanya'da isimli romanında yazar Bekir Yıldız, Almanya'ya gelen işçilerin fabrikalarda uygun işlere nasıl yerleştirildiklerine dair bilgileri kahramanı Yüce aracılığıyla okurlara aktarır. Almanya'daki barakalara yerleşen işçiler, vakit kaybetmeden çalışacakları fabrikalara giderler ve orada kendilerine uygun iş tayini yapılması için kontrollerden geçerler. Romana göre bu iş tayinleri, işçilerin fiziksel özelliklerine göre, Türkiye'deki çalıştıkları işlere göre veya geldikleri ülkelerde aldıkları diplomalara göre yapılır. Tüm bu şartlar içinde öncelikli olan ise fiziksel şartlardır. Romanda, göçmen işçilerin yerleştirildikleri işlere itiraz etmeleri ya da işleri beğenmemeleri hoş karşılanmaz. Örneğin; romanın kahramanı Yüce, fabrikadaki fiziksel kontroller sonrasında, Türkiye'de aldığı iki diplomaya rağmen kendi eğitimi-

[177] Bekir Yıldız, *Türkler Almanya'da*, Everest Yay., İstanbul 2012, s. 23.

ne hiç uymayan bir işe yerleştirilir ve bu durumdan hiç memnun olmaz. Bu memnuniyetsizliğini dile getirmesi ise kontrollerde yanında bulunan tercümanı rahatsız eder:

> *''Burada iş beğenmemek ayıptır. İşe itiraz etmek kendini beğenmişlik olur.Zira senin beğenmediğin işi başka biri yapmayacak mı? [...] Almanya'da iş beğenmemek ibadet etmek için cami beğenmemeye benzer.''*[178]

Yine *Türkler Almanya'da* isimli romanda anlatılanlara göre, Almanların iş disiplinleri ve çalışmaya bakış açıları dikkat çekicidir:

> *'' [...] Herkes muntazam bir hızla yerini alıyordu. Ben de kendi kısmıma geldim. Yanında çalışacağım Alman'ın yardımıyla, iş kartımı otomatik saatte mühürledim. Vakit, 6.58'i gösteriyordu. Genç Alman patavatsızca:' Geç kaldınız' dedi. ' İki dakika soyunup iş yerine gelmek için az bir zamandır. Saat yedide işbaşı olduğuna göre, bu saatte her şeyinizle çalışmak için ilk darbeye hazır olmalısınız. (...) Unutmayınız ki en büyük vazifemiz yorulmaktır.' Genç Alman sözünü bitirmişti. Ben içimden onun son cümlesini bellemeye çalışıyordum.'En büyük vazifemiz yorulmaktır. Halbuki biz senelerce yorulmadan yaşamaya alıştırılmamış mıydık?''(s.28-29)*

Bekir Yıldız'ın aynı adlı romanında, Türkiye'deki çalışma sistemini küçümseyen Almanlar olduğunu karakterlerden öğreniriz. Örneğin, Yüce'nin çalıştığı fabrikaya başka bir fabrikadan gönderilen bir Türk işçi bu durumu şu sözleriyle özetler:

> *'' Ben on senelik tornacı ustasıyım. [...] Beni otomatik banta verdiler. [...] İtiraz ettim. 'Ben tornacıyım.' dedim. 'Türkiye'de iyi bir tornacı , burada ancak vida sıkabilir.' dediler...''* (s. 39)

Türkler Almanya'da adlı romanda çalışma koşulları konusunda dikkat çeken önemli detaylardan birisi de Alman fabrikalarındaki 'otomatik kontrol' sistemidir. Bu sistemde, kaliteyi arttırmak ve disiplini ağlamak adına her işçi, kendisinden bir önceki işçinin çalışkanlığını, iş becerisini kontrol etmektedir. Çünkü kendi kazancı, kendi-

[178] Bekir Yıldız, *a.g.e.,* s. 25.

sinden önceki işçinin çalışmasına göre belirlenmektedir. Romanda Bekir Yıldız bu sistemi göçmen işçi karakterlerin gözüyle anlatır:

> *'[...] Vidanın birini yetiştiremezsen, usta veya ustabaşı gelip sana kızmıyor, vidalayacağın parça kimin işiyle ilgiliyse o gelip senden hesap soruyor. Her şey zincirleme birbirine bağlanmış. Zincirde senin halkan eksik oldu mu zincirin sonu birleşmiyor. Böyle bant aracılığı ile herkes birbirini kontrol ediyor. Buna 'otomatik kontrol' diyorlar. [...] Yani insan, insanı değil iş insanları kontrol ediyor. Bu bakımdan uygulanan bant sistemiyle, Almanya'da işçinin kazancı, kendisinden bir önceki işçinin çalışkanlığına bağlanmış. Neticede para kazanmaya mecbur olan her insan, yekdiğerinin tembelliğini affetmiyor.''* (s. 39)

Fabrikada Bir Saraylı isimli roman, Alman fabrikalarından birinde çalışan Türk işçilerin çalışmalarına getirdiği yorumla dikkat çeker. Bu romanda, Alman çalışma hayatının göçmenler üzerindeki etkileri okuyucuya aktarılır. Romanın yazımında katkıları olan Tansu Çağlar, işçilerin çalışma hayatlarını : *''Geleneksiz, göreneksiz bir işçiliğin kupkuru dünyası''*[179] olarak tanımlar. O, Almanya'daki fabrika işçilerinin amacının Mark kazanmak olduğunu, bunun fabrikanın dışındaki dünyaları için önemli olduğunu söyler. Kazandıkları paralar, onlar için adeta bir terapi gibidir:

> *''[...]Yemek, fabrika, uyku... Sonra? Sonra bir ara kutsal bir iş yapmanın ağırbaşlılığı ile bankalara uğrayıp ne kadar para biriktirdiklerini öğreniyorlardı. İçlerinde bu işi törenselliğe bindirmiş olanları vardı: Yabanlık urganlarını giyip ayda iki-üç kez bankalara uğruyorlardı, ezbere bildikleri para tutarlarını, bankacı kızlara bir kez ve bir kez daha sorup öğreniyorlardı, ağızlarına birer yanar sigara iliştirmeyi unutmadan.''*[180]

Çalışma koşulları, Fakir Baykurt'un *Yarım Ekmek* ve *Yüksek Fırınlar* adlı romanlarında da karşımıza çıkmaktadır. Bu romanlarda yazar, çok yoğun olmasa da Almanya'daki çalışma sistemi hakkında bilgiler verir. Yazar, karakterleri üzerinden Almanların disiplinini ve zor çalışma şartlarını okuyucuya aktarır.

---

[179] Güney Dal, *Fabrikada Bir Saraylı*, Eksik Parça Yay., İstanbul 2016, s. 68.
[180] Güney Dal, *a.g.e.,* s. 68.

Yarım Ekmek romanının kahramanı Kezik, diğer roman kahramanları gibi fabrika işçisi değildir. O, yaşlılar yurdunda bulaşıkçı olarak çalışmaktadır. Buranın şartları ona göre, fabrikalardakilerle kıyaslandığında daha iyi olsa da yorucudur. *Yüksek Fırınlar*'ın İbrahim Mutlu karakteri ise, fabrika işçisidir. Çalıştığı fabrikada çok zorlanmaktadır fakat ona göre zaten Almanya'da rahat edilebilecek kolay bir iş bulmak mümkün değildir. İbrahim, Almanya'daki çalışma sisteminin sürekli bir koşturmaca üzerine olduğunu söyler:

> *'' Gavurun yurdunda zaman uçuyor! Ah gözünü sevdiğimin Türkiye'si cennettir. [...] Yaz, kış kağnı tekeri gibi gider. Almanya'da ise sürekli koşturur! Kalp hastası olduk yarımız!''* [181]

Romanda çalışma koşullarına karşı, başkarakter İbrahim'in farklı bir bakış açısıyla yaklaştığını görürüz. Kendisi her ne kadar zorlansa da Alman çalışma sitemini beğenmeyen, aldıkları ücretleri arttırmak için grev yapmayı düşünen Türk işçi arkadaşlarının bu memnuniyetsizliğini de eleştirir. Çünkü ona göre burası ne kadar zor olsa da geldikleri yerden daha iyidir:

> *''[...] Bahri! Kendi babasının yurdunda sanki! Tutturmuş yüzde 8, yüzde 9! Durmadan grev düşünüyor akılsız! Babasının yurdunda daha mı iyi? Kalkmış koca Almanya'yı beğenmiyor!''*[182]

*Yüksek Fırınla*r adlı romanda Almanya'ya gelen işçilerin burada tutunmak için yapılması gerekenlerden bahsettiklerini de görürüz. Ayrıca yine bu romanda kahramanlara göre Türk işçiler, Alman çalışma sisteminin temelinde yer alır. Onlara göre, Almanların Türk işçilere ihtiyaçları vardır. Onlar, kendi ifadelerine göre, Almanya'nın sanayideki kalkınmasını devam ettirebilmesi için seçilmiş 'çakıl taşları'dır:

> *''Almanya'da tutunacaksan izinlerden vaktinde döneceksin bir; bir iş buyrulunca nedenini sormayacaksın iki; Gayet söz dinler olacaksın...''*[183] *''[...] Yapılar yapılırken köşe taşları, yapıtaşları gerekir.*

[181] Fakir Baykurt, *Yüksek Fırınlar*, Literatür Yay., İstanbul 2008, s.254.
[182] Fakir Baykurt, *a.g.e.*, s. 69.
[183] Baykurt, *a.g.e.*, s. 36.

Aralara çakıl ister. Taşla taşın arasını yalnızca harçla dolduracak değilsin. Yapı kof düşer. Çakıl gerekir. O yüzden biz geldik!''[184]

Yüksek Fırınlar romanında da tıpkı *Türkler Almanya'da* romanında bahsedildiği gibi, işçilerin fiziksel özelliklerine göre işlere yerleştirildiklerini görürüz. *Yüksek Fırınlar* romanının başkarakteri İbrahim, pehlivanlıktan geldiği için onu fabrikanın döküm halatlarını kırma işine vermişlerdir.

Koca Ren isimli romanda, diğer romanlarda olduğu gibi, Alman çalışma sisteminin zorluğundan bahsedilir. Bu zorluklardan bahsedilirken karakterlerden birinin konuya farklı yaklaşımı dikkat çeker. Ona göre, şartların bu kadar ağır olması yalnızca çalışma sistemiyle ilgili nedenlerle sınırlı değildir. O, Türk işçilerin göz ardı edildiğini, eşit şartların sağlanmadığını, onlarla ilgilenilmediğini ima eder:

'' Para az, saatler uzun, hız çok! Beş çift çizme gelse dördü Almanlara, biri Yugoslavlara! Hepimiz suda çalışıyoruz. On çift eldiven gelse altısı Almanlara, üçü Yugoslavlara, biri en yağcı Türk Manavgatlı Münire'ye! ''[185]

Romanlarda geçen çalışma koşulları yalnızca fabrika işçilerinin yaşadığı zorluklardan yola çıkılarak anlatılmaz. Bazı romanlarda dolaylı olarak Almanya'nın çalışma sistemi eleştirilir. Örneğin; *Selam Berlin, Tuhaf Yıldızlar Dünyaya Bakıyorlar Gözlerini Kırpmadan* isimli iki romanda kahramanların yabancı oldukları için doğru düzgün bir işe yerleşemedikleri görülür. *Selam Berlin* romanının kahramanı Hasan, yabancı olduğu için ona ancak temizlik işçiliği ya da buna benzer işler uygun görülür. Başka bir işte çalışamayacağı söylenir: *'' Bir yabancı olarak bu ülkede hiç şansın yok... Temizlik işçisi olarak iyisin ama başka bir şey için değil.''*[186]

Hasan'a empoze edilmeye çalışılan yabancılık duygusu, yabancı oluşundan dolayı adeta işe yaramaz biri olarak görülmesi ve buna inandırılmaya çalışılması dikkat çekicidir. Bu bakış açısının Almanların Türklere bakış açısıyla paralel olduğu söylenebilir. Çünkü Hasan'a bir Türk tarafından söylenen bu sözlerde, yabancılığı kabulleniş söz konusudur.

---

[184] Fakir Baykurt, *a.g.e.*, s.26.
[185] Fakir Baykurt, *Koca Ren,* Adam Yay., İstanbul 1998, s. 137.
[186] Yade Kara, *Selam Berlin*, İnkılap Yay., İstanbul 2004, s. 108.

2.2.8. Mal-Mülk Edinebilme

Almanya'nın zorlu şartlarında çalışan Türk göçmen işçiler, kazandıkları paraları harcama, birikim yapma ve mal-mülk edinebilme durumlarıyla da romanlarda yer almaktadırlar. İşçilerin hayatlarının anlatıldığı *Türkler Almanya'da, Yüksek Fırınlar, Yarım Ekmek, Koca Ren, Halkalı Köle* isimli romanlarda, işçilerin başta araba almak üzere, birikimlerini Almanya'da ve Türkiye'de değerlendirdiklerini görürüz.

Almanya'ya çalışmaya gelmiş Türk göçmen işçilerin belli bir para biriktirdikten sonra araba alma heveslerinin görüldüğü bir roman da *Türkler Almanya'da* romanıdır. Hem bu romanda hem de bu temanın bulunduğu diğer romanlarda görülen bu 'araba sevdası'nın temeli, geride bırakılan eşe dosta kendini ispat etme isteğidir. Bu sevda, Bekir Yıldız tarafından eleştirilmektedir:

> *''Neticede Almanya'ya gidenler hak aramaya veya haksızlığın paydos edildiği bir memlekete değil, oraya ekmek parasını söküp almaya gidiyorlar. Fakat ne acıdır ki, kazandıkları ekmeğin mayasına terlerini katan bu insanlar, ellerine geçirdikleri ilk paralarla araba sevdasına kapılıyorlar. Çünkü Türkiye'de bir arabaya sahip olmak, tıpkı bir çobanın bir prensese aşık olmasına benzer.''*[187]

Yine aynı romanda Bekir Yıldız, Türk işçilerin mal-mülk edinme sevdasını belki de en güzel ifadeyle özetler: ''desinler hastalığı''[188] Almanya'da çalışan işçilerin mal mülk edinme peşinde bu kadar koşmalarının nedeninin bir çeşit aşağılık kompleksinden kaynaklandığı varsayımında bulunulabilir. Romanlarda da işçilerin pek çoğunun uykusunu kaçıran bu 'ev almış desinler, araba almış desinler, çok para kazanıyor desinler' kaygısıdır.

Fakir Baykurt'un *Yarım Ekmek* ve *Yüksek Fırınlar* adlı romanlarında da karakterlerin birikimleriyle araba ve ev aldığını görürüz. *Yarım Ekmek* romanının Kezik'i biriktirdiği paralarla Almanya'da üç katlı bir ev alır.

Kezik'in oğlu da Almanya'da kendisine araba almıştır. *Yüksek Fırınlar* başlıklı romanın kahramanı İbrahim'in de arabası vardır. O, kazandığı paralarla Almanya'da ev

[187] Bekir Yıldız, *Türkler Almanya'da*, Everest Yay., İstanbul 2012, s.139.
[188] Bekir Yıldız, *a.g.e.*, s.139.

almak istemektedir: "*Yerleşeydim Duisburg'a. Güneyinden yada batısından bahçeli, küçük bir ev alaydım. Bir de garaj yapaydım otomobilime...''*[189]

2.2.9. Eğitim

Eğitim, bir ülkenin kalkınabilmesi için önemli etkenlerden biridir. O ülkenin fertlerinin iyi bir eğitim alması, ülkenin geleceğinin teminatıdır.

Dış göçle yerleşilen ülkelerde göçmenlerin yaşadıkları en önemli sorunlardan biri eğitim sorunudur. Yabancı işçi çocukların genellikle okula devamsızlık ve okuldan erken ayrılma gibi sorunlarına sık rastlanmaktadır. Avrupa ülkelerindeki işçilerin çocukları kendi ülkelerindeki yerli yaşıtlarından daha aşağı sınıflarda okumaktadırlar. Ayrıca bu göçmen çocukların gönderildiği okullar da başarı seviyesi düşük meslek okullarıdır.[190]

Romanlarda, yoğun olmamakla birlikte Almanya'nın eğitim sistemi ile ilgili bilgiler yer alır. Romanlarda Alman okullarında eğitim gören Türk işçi çocuklarının karşılaştıkları sıkıntılardan bahsedilir.

1965 yılından itibaren Almanya'daki Türk çocuklarının eğitimiyle ilgilenmeleri için Milli Eğitim Bakanlığı, yurt dışına öğretmen göndermeye başlamıştır. Önceleri çok az gönderilen öğretmenler, daha sonra sayıca artmıştır. Bu öğretmenlerin görevi, göçmen işçilerin çocuklarına uygun bir eğitim vermek ve geldikleri ülkenin kültürüyle bağlarını güçlendirmek olarak belirlenmiştir.[191] *Koca Ren* isimli romanda geçen, okulda çalışan birkaç Türk öğretmen, oldukça pasif ve silik karakterlerdir. Ayrıca *Yüksek Fırınlar* isimli romanda da Almanya'ya getirilen Türk öğretmenlerle ilgili şu ifadelerde, onların yeterli olmadığı, Türk çocuklara bir fayda sağlamadığı fikri ortaya çıkar:

> *'' Okul yöneticileri bunca çocuğun başına Türk öğretmenler atamayı çözüm saydı. Geçten geç hükümetler arası görüşmeler oldu. Türk*

[189] Fakir Baykurt, *Yüksek Fırınlar*, Literatür Yay., İstanbul 2008, s. 123.
[190] Kadir Canatan, *Göçmenlerin Kimlik Arayışı: Konuk İşçilikten Yerleşik Göçmenliğe*, Endülüs Yay., İstanbul 1990, s. 29.
[191] Lea Nocera, *Manikürlü Eller Almanya'da Elektrik Bobini Saracak: Toplumsal Cinsiyet Perspektifinden Batı Almanya'ya Türk Göçü* (1961-1984), (Çev.:Fazıla Mat), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., İstanbul 2018, s. 212.

hükümetleri, kendi eğilimine uygun öğretmenleri seçip yolladı. Çoğunluğu Almanca bilmiyor. Öğrenmeye de çalışmıyorlar. Çünkü iki yıl kalıp geri çağrılıyorlar. İşçi olarak gelenler arasında epeyce öğretmen vardı. Alman okul yöneticileri bunlardan yararlanmayı düşündüğü zaman artık vakit geçti.''[192]

Adem, okulunda hem öğrenciler hem de öğretmenler tarafından ayrımcılığa maruz kalır. Bu da onun, mutsuz ve yalnız bir genç olmasına, okuldan nefret etmesine neden olur. Adem'in okuduğu Alman okulu, fabrika işçilerinin yoğun yaşadığı mahalle okullarından biridir. Okul, yabancı öğrencilerin çokluğuyla dikkat çeker. Okulda İtalyan ve Yunan öğrenciler de bulunur fakat okuldaki Türk öğrenci oranı %60'tan fazladır.[193]

Eğitim ile ilgili romanlarda geçen bir diğer husus çocuk yuvalarıdır. Çocuk yuvalarına gitmeyen işçi çocuklarının dil problemi yaşadıkları görülür. Romanlarda bu konu üzerinde fazla durulmaz. Yalnızca *Koca Ren* ve *Türkler Almanya'da* isimli romanlarda söz konusu durumun yer aldığını görürüz. Almanya Türk toplumu ve ona bağlı üye dernekler, federal düzeyde kampanyalarla Türk anne babaların çocuklarını en geç üç yaşına kadar çocuk yuvalarına göndermeleri konusunda çeşitli çalışmalar yapmaktadır.[194] Buna rağmen, Türk göçmen işçi çocuklarının hemen hiçbirinin çocuklarını anaokuluna göndermediklerini görürüz. Bu durum da çocukların okula gittiklerinde dil sorunu yaşamalarına neden olur. Hakkı Keskin'in *Türklerin Gölgesinde Almanya* adlı eserinde belirttiği üzere, yapılan araştırmalar, Alman olmayan ebeveynlerin çocuklarının en az iki yıl çocuk yuvasına gittiklerinde okula başlarken hiç Almanca sıkıntısı çekmediklerini göstermektedir.[195]

2.2.9.1. Okullardaki Ayrımcılık/ Irkçılık

Türk işçi ailelerin çocukları, yetersiz eğitim düzeyleri ve ebeveylerin ilgisiz oluşu nedeniyle, öğretmenlerinin de onay vermesiyle, kalitesi en düşük okullara gönderil-

[192] Fakir Baykurt, *a.g.e.*, s. 41.
[193] Fakir Baykurt, *Koca Ren,* Adam Yay., İstanbul 1998, s. 102.
[194] Hakkı Keskin, *Türklerin Gölgesinde Almanya*, Doğan Kitap Yay., İstanbul 2009, s. 97.
[195] Hakkı Keskin, a.g.e., s. 96.

mektedir. Yani; Türk kökenli çocuklar, yetersiz bulunarak eğitim sisteminin dışına itilmişlerdir. Bu nedenle de eğitimden yeterince faydalanamamışlardır.[196]

Koca Ren isimli romanda Türk çocuklarının yetersizliğinden ve başarısızlığından bahsedilmektedir. Alman öğretmenler bu başarısızlığı, işçi ailelerin çocuklarının hayatının düzensiz oluşuna bağlamaktadır:

> *''[...] Nedenlerin büyük bölümü ailede yatıyor. Çocuklar düzenli yaşamıyor. Hepsinden önce uyku saatleri düzensiz. Konuk gelince kızlar geç saate kadar çay yapıyor, hizmet ediyor.[...] Televizyon ya da video seyretmede öğrencilere sınır konmuyor. [...] Türk aileleri akşamları geç yemek yiyor. Türk ana babaların, öğrencilerin çalışmasına, ev ödevi yapmasına ilgisi az. Çocukların okul dışı zamanları planlı değil. Kimi çocuklar çok oyun oynarken, gezip dolaşırken, kimi çocuklar hiç oyun oynamıyor. Daha çok söyleyebilirim; bunlar yeter!''*[197]

Fakir Baykurt, *Koca Ren* romanında ergenlik çağında bir genç olan Adem'i, roman karakterlerinin merkezine alır. Adem, Türk öğrencilerin yoğunlukta olduğu bir Alman okulunda okumaktadır. Romanda, Adem aracılığıyla Alman okullarına, okullarda çalışan Türk ve Alman öğretmenlere kısa bir bakış söz konusudur. Okulun Alman müdiresi, yazar tarafından tarafsız bir eğitimci olarak karşımıza çıkarılır. Fakat yine de Türk öğrencilere karşı bir ön yargısı olduğu sezilmektedir. Okul içinde Adem'in dahil olduğu bir olay yaşanır. Türk öğretmenlerden biri Adem'le konuşmak, yaptığının yanlış olduğunu anlatmak istese de Müdire Hanım : *''İsterseniz bin kez anlatın! Bunlar böyledir...''*[198] diyerek Türk öğrencilere karşı ön yargılı bir tavır içinde olduğunu gösterir.

Romanda, okuldaki en büyük sorunlardan biri olarak Türk öğrenciler ile bazı Alman öğrenciler arasındaki anlaşmazlıkları görürüz. Bu anlaşmazlıklar, bazı Alman öğrencilerin ırkçılığa varan, küçümseyici sözleriyle daha da büyür. Hatta Alman öğretmenlerin de Türk çocuklara karşı ırkçı bir bakışla ayrımcılık yapmaları söz konusudur:

---

[196] İrem Pamuk, *Almanya'da Kimlik, Aidiyet ve Türkiye Kökenli Öğrenciler,* Yeni İnsan Yay., İstanbul 2019, s. 108.
[197] Fakir Baykurt, *Koca Ren*, Adam Yay., İstanbul 1998, s.117.
[198] Fakir Baykurt, *a.g.e.,* s. 88.

''Sonunda Melanie kağıdını verdi bana dilini çıkarıyor: 'Sana bakıp yazdım, notum seninkinden iyi gelecek! Bu kara kafa sende oldukça Frau Platte sana not vermeyecek, boşuna uğraşma! Saçlarını sarıya boyatırsan belki!''[199]

Öğrenciler arasında çıkan tartışmalar bazen her iki tarafın da birbirine kötü gözle bakmasına neden olur. Örneğin, Adem sınıf arkadaşlarından biri olan Melanie ile bir tartışma yaşar. Melanie Adem'i *'kokuyorsun'* diye aşağılar. Adem bunun doğru olmadığını söyler, kendisini savunurken sinirlerine hakim olamaz, sesini yükseltir ve Melaine'nin ona söylediği aşağılayıcı sözlerle karşılık verir. Bu tartışma, sınıfta bulunan Alman ve Türk öğrenciler arasında gerginliğe neden olur:

''[...] Melanie defterini, kitabını toplayıp arkaya geçti. Orada ağlamaya başladı. [...] Türk çocukları susup kaldı. Bütün bilmezlikleri, kinleriyle bakıyorlar Alman sınıf arkadaşlarına. Kendilerine yumruk sallayanlar var...''[200]

Yüksek Fırınlar isimli romanda da Alman öğretmenlere Türk çocuklarını eğitmenin zor geldiğinden bahsedilir. Bu zorluğun nedenleri ile ilgili karakterin söylediği şu sözler dikkat çekicidir:

'' Yürürlükteki yasaların yabancı işçilere tanıdığı haklar ne kadar kısıtlı uygulanırsa uygulansın, toplumda nazilerden kalma yabancı düşmanlığı ne kadar Türk düşmanlığına dönerse dönsün, Türk işçileri çocuklarını getirip okulların üstüne atıyor. İşçi çocuklarının eğitilmesi, gevşek ve gönülsüz tutumlar yüzünden Almanca'nın geç öğrenilmesi, hem de birbiri ardından açılan Kuran kursları, ayrı din, ayrı kültür gibi doğru- yanlış gerekçelerle, Alman öğretmenlere zor geliyor.''[201]

Yade Kara'nın *Selam Berlin* isimli romanında da ırkçı bir bakış açısı karşımıza çıkar. Hasan daha küçük bir çocukken Almanya'ya gelmiştir ve Alman okulunda okumaya başlamıştır. Bu okulda dışlanmıştır. Ayrıca hem bazı arkadaşlarının hem de bazı öğretmenlerinin ırkçılığına maruz kalmıştır:

[199] Fakir Baykurt, a.g.e., s.40.
[200] Fakir Baykurt, *a.g.e.*, s. 86.
[201] Baykurt, *Yüksek Fırınlar*, Literatür Yay., İstanbul 2008, s. 41.

''Beşinci sınıfta öğretmen bana sordu: 'Memleketinize ne zaman kesin dönüş yapacaksınız? ' Ne istiyordu? Sustum ve omuzlarımı silktim. Yıllar sonra o öğretmeni Wiking-Jugent adlı Nazi grubunun bildirilerini dağıtırken gördüm.''[202]

Kahramanlara göre, Alman okullarında göçmen çocuklarına karşı ırkçılık yapan öğretmenlerin bulunması endişe vericidir. Eğitimcilerin çocukların diline, ırkına bakmadan onlara yaklaşmaları gerekirken romanlarda görülen bazı Alman öğretmenlerin Türk öğrencileri Alman öğrencilere göre geri planda tuttuğu görülmektedir. Bu durum karşısında Türk öğretmenlerinde pasif kalması söz konusudur.

2.2.9.2. Eğitim Sistemine Bakış

Koca Ren isimli romanda, Adem'in babası Salim, Almanya'ya fabrika işçisi olarak gitmiştir. Onun mutlu olma, ailesini de mutlu etme ümidi vardır. Salim, Almanya'daki okulların çok daha iyi olduğunu düşündüğünden oğlu Adem'i ve diğer çocuklarını burada okutmak ister. Salim'e göre: *''Alman demek sağlamlık demektir. Alman hangi işi çürük yapar ki eğitimi çürük yapsın?''*[203] Salim, Adem'in Alman okullarına layık olduğunu, orada mutlu olacağını düşünür fakat kendi tabiriyle 'evdeki hesap çarşıya uymaz':

'' Göreceksin Adem, orada çok iyi okuyacaksın! Çok mutlu olacaksın! Hepimiz, birlikte mutlu olacağız. Zaten ben bu Almanya'nın yoluna mutluluğu için düştüm! Adnan abin okulunu bitirince daha mutlu olacağız. Biz mutlu olunca ninen, deden de mutlu olacak.' Ama olmadık. Babam diyor ki evdeki hesap çarşıya uymadı.''[204]

Babasının Adem'in zekasına güvenirken hesaba katmadığı bir durum vardır. Bu, Adem'in okula alışamaması, okulu ve okuldakileri sevmemesidir. Adem'in okula karşı geliştirdiği bu olumsuz tutum, başarısını olumsuz etkilemektedir. Bir de evde onunla dersler konusunda ilgilenen birinin de olmaması Adem'in başarısızlığını günden güne arttırmaktadır. Bu nedenlerle Adem'in hırçın davranışlarda bulunduğu da

[202] Yade Kara, *Selam Berlin,* İnkılap Yay., İstanbul 2004, s. 61.
[203] Fakir Baykurt, *Koca Ren*, Adam Yay., İstanbul 1998, s. 91.
[204] Fakir Baykurt, *a.g.e.,* s.10.

görülür. Adem'in hem başarısının düşük olması hem de gösterdiği hırçın davranışlar yüzünden öğretmenleri tarafından da göz ardı edilmesi kaçınılmaz olur.

Adem, okulundan memnun değildir. Babasının kendisinden tüm beklentilerini boşa çıkarır ve sınıfta kalır. Adem, Ren Nehri'ne okulla ilgili başından geçenleri anlatırken aynı zamanda Almanya'nın eğitim sistemiyle ilgili küçük bilgiler de verir:

> *''Beni bir sınıf aşağıya verdiler. Hauptschule diyorlar, üst üste sınıfta kaldım. Oysa Gymnasium'a girmemi istiyordu. Ama nerde? Bunu okulun müdürüne, sınıf öğretmenime hiç anlatamadık. Onlar beni geri zekalıların toplandığı bir okul var, ödüm sıdıyor oraya yollayacaklar! Bu okula Sonderschule denildiğini de sana anlatırım...''*[205]

Fakir Baykurt'un Yüksek Fırınlar isimli romanında, Türk göçmen çocuklarının çoğunun Adem'in yukarıdaki alıntıda sözünü ettiği, gönderilmekten korktuğu okullarda okuduğunu öğreniriz:

> *'' [...] kendi çocukları, Gymnasium kadar olmasa da ileri okullara bir parça açık olan Realschule'de sınıfta kalmadan okuyor. Eşi ve kendisi çaba harcadı; çocuklar başarılı oldu. Çocukların başarısında ana babaların etkisi büyük. Türk işçi çocuklarının %99'unun Sonderschule denilen özel okullarla Hauptschule denilen, önü işçiliğe açık Alman ortaokullarında toplanmasının sorumunu biraz da Türk ana babaların ilgisizliğine bağlaması burdan geliyor.''*[206]

Karaktere göre, çocuğun başarılı olmasının temelinde aile yatar. Çocukların başarısı ile aile ilgisi doğru orantılıdır. Adem'in gitmek istemediği bu okulların öğrencilerinin çoğunluğunu Türklerin oluşturuyor olması, anne ve babanın çocuk üzerindeki etkisizliğini göstermektedir. Ebevylerinin ilgilenmediği Türk çocukları, başarısız olmakta ve akademik başarısı düşük öğrencilerin bulunduğu okullara yönlendirilmektedir. Bu durumun da ilerde iş bulmakta sıkıntı çekecek, öz güveni düşük nesillerin ortaya çıkmasına neden olacaktır.

---

[205] Fakir Baykurt, *a.g.e.*, s.10-11.
[206] Fakir Baykurt, *Yüksek Fırınlar,* Literatür Yay., İstanbul 2008, s. 42.

Koca Ren isimli romanda eğitim ile ilgili dikkat çeken bir detay, okulda Türk veliler için yapılan veli toplantısında ortaya çıkar. Burada, konuşmak için söz alan Salim, Türk çocuklarının eğitimi için Alman okullarının yeterli olmadığını söyler. Bunun nedeni de Alman okullarında 'dayak' siteminin olmamasıdır. Ona göre, bu sistem okullara getirilmelidir çünkü Türk çocuklar ancak bu sistemle eğitilebilir:

> *'' Öğretmen öğrenciye fiske vuramıyor. (...) Almanya ve Avrupa anlayışına göre bu böyle! Fakat... Evet, işin bir de fakatı var: bunların çocukları dayaksız da disipline alınabilir. Bizim çocuklar alınamaz. Bizim çocuklara dayak gereklidir. (...) Alman çocuklarını dövmesinler, ama izin verelim, bizim çocukları dövsünler! Dayak olmazsa bizim çocuklar öğretmenden korkmaz. Onlarla dalga geçer. Kalk deyince kalkmaz, derse çalışmaz. Ödev yapmaz.''*[207]

Salim'in söylediği bu sözler, eğitimin mantığına uygun olmayan sözlerdir. Ayrıca onun bu sözlerinin alt metninde Türkiye'de ailede ve okullarda uygulanan eğitim yöntemleri de bir nevi gözler önüne serilir. Almanya'nın eğitim anlayışına tamamıyla ters düşen bu sözler, Alman toplumuna ne kadar alışılsa da göçmenlerin doğup büyüdükleri toprakların genel kabullerini bir türlü terk edemeyeceğinin de göstergesi olarak görülebilir.

1983'te Alman hükümetinin çıkardığı geri dönüş yasasıyla Türkiye'ye kesin dönüş yapan göçmenler olur. Bu göçmen ailelerin çocuklarından Almanya'da eğitimine başlayanlar, Türk okullarında çok zorluk çeker. Çocukların entegrasyon sıkıntısının üstesinden gelmek adına, Türkiye'nin bazı bölgelerinde Alman öğretmenlerin çalıştığı yatılı ya da örgün eğitim veren okullar açılır. Bu okullarda okuyan çocuklar, Almanya'da yabancı burada ise Almancı olarak görülür. Kendi kültürlerine ait bilmedikleri hususlarda insanların yardımlarından çok onların ön yargılı bakışlarıyla karşılaşırlar. Bu okullardan birine Alev Tekinay'ın *Ağlayan Nar* romanında rastlarız. Romanda , bu okullarda okuyan çocukların mağduriyetlerine kısaca değinilmektedir:

> *''Daha Türk İstiklal Marşı'nı bile bilmiyorlar.'diye şikayet ediyordu öğretmenler.' Bu çocuklar kayıp bir kuşak. Milli açıdan ne kadar da*

[207] Fakir Baykurt, *Koca Ren,* Adam Yay., İstanbul 1998, s. 115.

gururlular. Onları topluma entegre etmenin yollarını arayıp bulmak yerine, bu zavallı çocuklara ancak kızıyorlar.''[208]

Yukarıdaki ifadelerden yola çıkarak, Türkiye'ye alışma sorunu yaşayan göçmen ailelerin çocuklarına ön yargılı ve boşvermişlikle beslenen bir bakış açısıyla bakıldığı görülür. Türk öğretmenlerin, bu çocukları çevreye alıştırması gerekirken empatiden uzak bir yaklaşımla çocuklardan şikâyetçi olmaları dikkat çekicidir.

Oysaki Türkiye'den uzakta, bambaşka bir kültüre sahip bir toplumda büyüyen bu çocukların, kendi öz kültürlerine yabancılaşmaları normal karşılanabilecek bir durumdur. Ayrıca *'bu çocuklar kayıp kuşak'* ifadesi de onların gözden çıkarılmış olabileceğini düşündürmektedir. Yani söz konusu kuşağın ihmal edildiği söylenmektedir. Bu bir öz eleştiridir.

2.2.10. Geriye Dönüş

Almanya'ya daha iyi bir hayat umuduyla giden göçmenler, ilk zamanlar oraya yerleşme düşüncesinde değillerdir. Hemen her işçide, biraz birikim yaptıktan sonra veya 1960'lar Türkiyesinin şartları biraz daha iyileşince geri dönme düşüncesi vardır. Ama Almanya'ya gittikten sonra oranın Türkiye'ye nazaran daha rahat olan ekonomisi, siyasi ortamı işçileri dönmekten alıkoyar. Almanya'da yavaş yavaş bir hayat kurmaya başlayan göçmenler, geri dönüş fikrini rafa kaldırmak zorunda kalır. Batı Berlin'de yapılan araştırmalara göre, göçmen Türklerin geriye döndükten sonra çoğunun kendilerine ait bir iş yeri açmak, ticari bir işletme kurmak istemektedir. Bunlar çoğunlukla lokanta, kahve vb. yerlerdir. [209]

Geleceğe dair bahsi geçen ekonomik beklentileriyle Türk işçiler, Almanya'da zor şartlar altında çalışırlar fakat geri dönüş fikirlerinden dolayı da bu şartları iyileştirmeye çalışmazlar. Türkiye'ye dönme arzuları kuvvetli olduğu için, oraya para kazanmış bir şekilde gitmek isterler bu yüzden de zor şartlara rağmen iş saatlerinin

[208] Alev Tekinay, *Ağlayan Nar*, Akçağ Yay., Ankara 2005, s. 136.
[209] Lea Nocera, *Manikürlü Eller Almanya'da Elektrik Bobini Saracak: Toplumsal Cinsiyet Perspektifinden Batı Almanya'ya Türk Göçü* (1961-1984), (Çev.: Fazıla Mat), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., İstanbul 2018, s. 161.

azaltılmasına karşı çıkarlar. Geri dönüş fikrinden dolayı göçün ilk yıllarında, Türk işçilerin sendika faaliyetlerine katılımları da düşük olmuştur.[210]

Türk işçilerin dönmekten vazgeçmeleri, yıldan yıla anlaşmalarını uzatmaları geri döndükten sonra yaşayacakları hayatla ilgili kuşku ve tedirginlik içinde olmalarıdır. Romanlarda da işçiler, en fazla beş yıl sonra ülkelerine geri dönmeyi planlamaktadırlar fakat ülkenin koşulları onlara engel olur. Yine de geri dönüş fikrini tamamen akıllarından çıkarmayan göçmenlerin, özellikle ilk yıllarda öncelikle aile birleşmelerini eşlerden yana kullandığı görülür. Geriye dönüş fikrinin canlı ve kuvvetli olması nedeniyle çocuklar Türkiye'deki yakın akrabalara emanet edilir.[211]

Daha sonra, Almanya'da hayat şartlarının daha iyi olduğu anlaşılınca ebeveynler çocuklarını da yanlarına aldırmış ve Almanya'ya tamamen yerleşme süreci başlamıştır. Bu sürecin tahmin edilen sonucu ise, *Yarım Ekmek* isimli romanın kahramanı Celil'in sözleriyle gözler önüne serilir: *'' Yazdan yaza gidiyoruz izne, onu da artık her yıl değil; iki yılda bir! Yurtla ilişkimiz seyreliyor, daha da seyrelecek. Yarın çocuklarımız hiç gitmeyecek!''*[212]

Türkler Almanya'da romanının yazarı Bekir Yıldız, 1961'de gönderilen ilk işçilerden biridir. Dört yıl Almanya'da çalıştıktan sonra, Türkiye'ye geri döner ve bir matbaa kurar. Aynı adlı romanında, Yüce de tıpkı yazar gibi Almanya'ya gelen ilk işçilerdendir. Onun hedefi de birkaç yıl çalıştıktan sonra, yapabildiği kadar birikimle Türkiye'ye dönerek matbaa kurmaktır. İnceleme imkânı bulduğumuz romanlar içinde, dönme fikrini gerçekleştirebilen tek karakter Yüce olmuştur. Roman, bu yönüyle diğer romanlardan ayrılmaktadır.

Geri dönüş fikrinin karşımıza çıktığı bir roman da *Koca Ren* romanıdır. Bu romandaki karakterlerden biri olan Kenan, geri dönmedikleri için göçmenlerin tedirgin olduğunu söyler. Bu noktada Kenan'ın söyledikleri, Türk göçmenlerin bakış açısını yansıtması bakımından önemlidir:

---

[210] Lea Nocera, *Manikürlü Eller Almanya'da Elektrik Bobini Saracak: Toplumsal Cinsiyet Perspektifinden Batı Almanya'ya Türk Göçü* (1961-1984), (Çev.: Fazıla Mat), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., İstanbul 2018, s. 161.
[211] Lea Nocera, *a.g.e.*, s.164.
[212] Fakir Baykurt, *Yarım Ekmek*, Literatür Yay., İstanbul 2007, s. 47.

''Çağırdılar göçüp geldik. Binler, on binler, bir buçuk, iki milyon olduk! Beşer yüz kişilik uçaklar kaldırdık. Sayısız otobüsler, sayısız kadar uzun tren katarları doldurduk. Bugün , yarın diyerek yılları tükettik, göçmen değiliz, döneceğiz dedik, dönmedik! Sonra kapılar kapandı, vizeler kondu. Tedirginliğimiz Halle'lere, mahallelere sığmıyor. Yıllar geçti, yurttan kopamadık. Biz koptuksa da yurtta kalanlarımız bizden kopamadı!''[213]

Kenan'ın geriye dönüş ile ilgili yukarıdaki açık sözlülüğü, romanlardaki pek çok göçmen kahramanın söylemeye cesaret edemediği bir gerçeği ortaya çıkarır. Romanlarda geriye dönüşten vazgeçilmesi ile ilgili söylenenlerin çoğu birer bahaneden ibarettir: Türkiye'nin ekonomik şartları, siyasi ortam vb... Bu bahaneler geçerli bahaneler olsa da kahramanların hiçbiri *'dönmedik'* ifadesini kullanmaz. İşte bu noktada Kenan'ın, '*Döneceğiz dedik, dönmedik.*' demesi dikkate değerdir. Çünkü Kenan'ın *'dönemedik'* yerine kullandığı *'dönmedik'* kelimesi bilerek ve isteyerek yapılmış bir eylemi ifade etmektedir. Bu ifadenin; artık geriye dönüşün istenmediğini, Almanya'daki yaşamın Türkiye'deki yaşama tercih edildiğini gösterdiği söylenebilir. Bu noktada, onun diğer kahramanlara göre daha açık sözlü olduğu düşünülebilir. Çünkü Kenan, bahsi geçen bahaneleri öne sürerek *'dönemedik'* ifadesini kullanmamıştır.

Romanlarda, geriye dönme fikriyle Almanya'ya gelen karakterlerin bazıları bu düşüncesinden vazgeçer. Bu vazgeçişin nedeni, ülke şartlarının onları korkutmasıdır. Bu korkunun da çeşitli nedenleri vardır: Türkiye'nin ekonomik imkanları, sıkıyönetim gölgesinde bir sosyal hayat, bunalım içinde bir siyasi dönem vb... *Yüksek Fırınlar* isimli romanda geçen şu sözler bu nedenlerden bazılarını göstermesi bakımından önemlidir:

'' Yıllar geçtikçe umutları sönüyor. Çalışma iznini bir yıl, bir yıl uzattırıyor. [...] Avrupa'da zamanlar su gibi aktı. Ama yurtta yıl yıldan kötü geliyor. Bir yandan para değerinin önlenemez düşüşü, bir yandan bilimsel çalışmalara gerekli özgürlük ortamının daralması... [...]''[214]

[213] Fakir Baykurt, *Koca Ren*, Adam Yay., İstanbul 1998, s. 83.
[214] Fakir Baykurt, *Yüksek Fırınlar*, Literatür Yay., İstanbul 2008, s.107.

Yine aynı romanda başkahraman İbrahim: *'' Bundan sonra dönsek nereye sığarız, neye yararız?''*[215] diyerek geri dönüşten vazgeçmesini faklı bir nedenle açıklar. Bu noktada, bazı göçmen işçilerin artık Türkiye'de iş bulamayacaklarını düşünmelerinin yalnızca geri dönüşü ertelemek için bir bahane olabileceği de düşünülebilir. Almanya'da istedikleri çalışma ortamına sahip olan işçilerin, dönemin Türkiye'sinde aynı şartları bulamayacaklarını içten içe bilmeleri, bu bahaneye sığınmalarına gerekçe olmaktadır.

Yüksek Fırınlar isimli romanda geri dönüşün ertelenişinin farklı bir bakış açısıyla daha açıklandığını görürüz. Bu bakış açısına göre, Almanya'ya gelen Türk işçiler, Türkler tarafından gözden çıkarıldıklarını düşünürler, kendilerine göçmen denmesine üzülürler bu nedenle de Türkiye'deki mallarını elden çıkarıp Almanya'ya yerleşmeye karar verirler:

> *'' Kendisine göçmen denilmesinden incinenler, Türkiye'den aldığını elden çıkarıp Almanya'dan alıyor. Böylece dönüş erteleniyor. Bir yandan da durmadan çocuklar, eşler geliyor.''*(s. 41)

Kendilerinin gözden çıkarıldığını düşünen göçmenlerin kendi ülkelerine ve arkalarında bıraktıklarına karşı duyduğu bu kırgınlık, Almanya'nın olumlu şartlarıyla birleşince göçmenlerde Türkiye'ye dönüş isteğini yok etme noktasına getirmiştir. Bu nedenle Türkiye'de bıraktıkları çocuklarını ve eşlerini yanlarına aldırmaya başlayan göçmen işçilerin akıllarında, Almanya'da yaşama düşüncesi iyiden iyiye yer etmeye başlar.

Geriye dönüş fikrinin ertelenmesinin altında yatanlar, *Yüksek Fırınlar* isimli romanda Türkiye'nin ekonomik sıkıntılarının yanı sıra, ülkenin sosyal ve siyasi ortamıyla da ilişkilendirilmiştir:

> *'' Dönüşlerini, yurtta paranın değeri gelsin, politik ortam düzelsin diye erteliyorlar. Yurtta sekiz on yıldır sokakta tak tak tak insan öldürülüyor. Şehirlerde kahveler, otobüsler taranıyor. Köylerde ekinler yakılıyor, harmanlar ateşe veriliyor. Bağda, bahçede çalışan kadınlara saldırılıyor. Yurdun çivisi çıkmış, can güvenliği, mal güvenliği gibi kavramlar gazele*

[215] Fakir Baykurt, *a.g.e.*, s. 124.

karışmıştı. 'Paranın değeri yükselince, can güvenliği gelince döneriz.' Can güvenliği geri gelmiyor,paranın değeri yükselmiyor...'' (s.40)

Geriye dönüş fikrinin rafa kalkmasının en önemli nedenlerinden biri yukarıdaki alıntıda da görüldüğü gibi güvenlik konusudur. Almanya'nın Türkiye'ye nazaran güvenli olan ortamından kopmak düşüncesi zaman içinde göçmenleri endişelendirme başlar. Bu noktada, Almanya'da buldukları ekonomik ferahlığı, her ne kadar vatan özlemi çekseler de, devam ettirmek istemeleri normal karşılanabilir. Ayrıca göçmenlerin Türkiye'nin ekonomik şartlarını düzelteceğine inanmamaları da onları Almanya'da tutan en önemli etmenlerden birisidir. Romanlarda, dönüş fikrini yıldan yıla aklından çıkarmaya başlayan karakterlerin hemen hemen hepsinde aynı ekonomik ve siyasi endişeler söz konusudur. 1960-1980 döneminin olumsuz şartlarının göçmenlerde yarattığı gelecek kaygısı, onların Almanya topraklarına gün geçtikçe daha çok bağlanmalarına neden olmuştur.

Selam Berlin isimli romanda ise başkahraman Hasan'ın Türkiye'ye dönmek istemediği anlaşılır. Misafir olduklarını kabul etmek istemez hatta buna sinirlenir:

''Dolabın üzerinde hazırlanmış bir bavul duruyordu. Annem onu oraya yerleştirmişti. 'Biz burada sadece misafiriz. ' derdi. ' Ve misafirler günün birinde gider.' Böyle konuşunca ondan nefret ederdim. Sürekli gitmeye ayarlanmıştı.''[216]

Hasan'ın dönmek istememesi Almanya'ya bazı nedenlerle bağlanmasından kaynaklanır. O, okulundan bir kızla yakınlaşmıştır ve geri dönmek istememesi büyük olasılıkla bu sebepten de kaynaklanmaktadır. Annesi ise Hasan'a göre daha realisttir. Almanya'ya yerleşmediklerini Hasan'a hatırlatır fakat Hasan'ın duygusal bakış açısı, gerçeklerden çok uzaktır. Bu nedenle aralarında çatışma yaşanır. Ve yıllar sonra Hasan , Almanya'ya yeniden dönmek istediğinde yine karşısında farklı fikirde olan annesini bulacaktır.

1980'den itibaren, göçmenlerin Alman topraklarındaki varlığını azaltmaya yönelik politikalar belirlenir. Bu yıllarda Almanya'daki Türk işçiler, Avrupa Topluluğu'na dâhil olmayan en büyük yabancı grubunu oluşturmaktadır. 1983'te çıkarılan geri dö-

[216] Yade Kara , *Selam Berlin,* İnkılap Yay., İstanbul 2004, s. 61.

nüşü teşvik yasası, Almanya'da mı kalmalı yoksa Türkiye'ye mi gitmeli sorusuyla göçmenlerin kafasını karıştırmıştır. Bu yasa ile birlikte geriye dönüşler yaşanmış ve bu dönüşlerin çoğu hayal kırıklığı ile sonuçlanmıştır. Hatta dönüş yapan pek çok kişi İstanbul'daki Alman konsolosluğuna yazılar yazarak tekrar Almanya'ya dönme talebinde bulunur.[217]

2.2.11.Din

Göç alan toplumlarda dini çeşitlilik artar ve dini kurumlar, farklı dinlere mensup insanlar ve sosyal hayat arasında bir köprü görevi kurar. Türk göçmenlerin Almanya'ya sağladığı en önemli toplumsal etkilerden biri şüphesiz, dinsel çoğulculuğu sağlamış olmalarıdır. Bu bağlamda Müslümanlık da işçi göçleri sonrasında Alman toplumunda temsil edilen dinlerden biri olur.[218]

Yarım Ekmek, Koca Ren adlı romanlarda, yoğun olmamakla birlikte, göçmenlerin geldikten sonra Almanya'nın hemen her bölgesinde camiler açtıkları, dini merkezler kurdukları görülmektedir. Örneğin, *Koca Ren* isimli romanda, Almanya'da açılmış camilerden birinden bahsedilir. Ayrıca bu camilerde yardıma muhtaç insanlar için para toplandığını da görürüz:

> *'' Köşede Yeşil Cami var. Yeşil değil, adı öyle. Almanya'da güçlü üç Müslümanlık akımından biri açmış.[...] Adem iki yıldır Yeşil Cami'nin imamı Alaattin Hoca'yla da küs. Yanına koyduğu koca karınlı kumbaraya her öğrencinin birer Mark atmasını istiyor.[...] 'Biriken paraları son derece gerekli yerlere gönderiyoruz![...] Afganistan'da din kardeşlerimiz canı dişe takmış, kutsal kitabımız Kuran için çarpışıyor. Gidip o savaşı desteklemek elinizden gelmiyor ama kumbaraya günde bir mark atarak desteklemek de mi gelmiyor?''*[219]

Almanya'nın çoğu kentinde açılmış olan bu camiler sözü edildiği gibi yardıma muhtaç insanlarla, onlara yardım etmek isteyenler arasında bir köprü görevi

[217] Lea Nocera, *Manikürlü Eller Almanya'da Elektrik Bobini Saracak: Toplumsal Cinsiyet Perspektifinden Batı Almanya'ya Türk Göçü* (1961-1984), (Çev.: Fazıla Mat), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., İstanbul 2018, s. 280.
[218] İrem Pamuk, *Almanya'da Kimlik, Aidiyet ve Türkiye Kökenli Öğrenciler,* Yeni İnsan Yay., İstanbul 2019, s. 134.
[219] Fakir Baykurt, *Koca Ren*, Adam Yay., İstanbul 1998 s. 34-35.

üstlenmektedirler. Ayrıca romanlarda geçen bu camiler, göçmen işçiler için bir 'buluşma' mekânı olarak da kullanılmaktadır. Çoğunluğu gayrimüslim olan bir çevrede yaşayan bu insanların ezan sesinden çok çan sesini duydukları düşünüldüğünde dine bakış, farklı bir anlam kazanır. Bu noktada, göçmenlerin kendi inançlarına uygun ibadet mekânlarını açmak istemelerinin ve oraların etrafında bir araya gelmelerinin nedeni olarak yaşadıkları Alman şehirlerini az da olsa kendi memleketlerine benzetmek istemeleri söylenebilir.

Almanya'da kendi inançlarından olmayan insanlarla çevrili bir ortamda yaşayan Türk göçmenlerin bazıları, içinde bulundukları bu durumdan dolayı kendi inançlarıyla aynı değerleri benimsemiş birilerini gördüklerinde onlara yakınlık duyma eğilimindedirler. Kendi kültürlerine ve inançlarına tamamen yabancı bir toplumda yaşayan bu insanların gösterdikleri bu zaaf, içinde bulundukları çevre dikkate alındığında normal karşılanabilir. Çünkü onlar yalnızca etraflarında 'kendilerinden' olduğunu düşündükleri insanlara güvenmek istemektedirler. Bu durum, onların kendilerini dini kullanarak sömürmeye çalışanları fark etmelerini engeller.

Başka bir açıdan bakacak olursak, romanların genelinde bazı Müslüman göçmenlerin, kendi dinlerini unutmamak adına ya da çoğunluğu Gayrimüslim olan bir çevrede yaşamalarından, bu ülkede para kazanmalarından duydukları vicdan azabıyla dini kurallarla Türkiye'de olduğundan daha fazla ilgilendikleri düşünülebilir.

Fakir Baykurt'un *Yüksek Fırınlar* adlı romanında, Abdullah Hoca karakteri dini temsil eden karakterdir. Bu karakter, romanın başkahramanı Kezik ile dini meselelerde çşitli çatışmalar yaşar. Abdullah Hoca, Kezik'in kızı Ayşe'nin Hristiyan olan Alman sevgilisine karşıdır. Ona göre İslam, böyle bir durumu yasaklamıştır. Bu konuda Kezik, Abdullah Hoca gibi düşünmez. Kezik için bütün dinler Allah'tan gelmiştir ve ona göre, iki insan birbirini sevmişse neye inandıkları, nasıl ibadet ettikleri pek de önemli değildir. Bundan başka Kezik ve Abdullah Hoca'nın farklı fikirde olduğu konulardan biri de mezarlık meselesidir. Romanın ana konusunu oluşturan, Kezik'in Türkiye'de bulunan eşinin mezarını Almanya'ya taşımak istemesi, Abdullah Hoca'ya doğru gelmemektedir:

> *''[...] 'O gün gelince İsrafil, sur denilen boruyu alıp üfleyince ölüler doğrulacak. Günahlarının cezasını, sevaplarının ödülünü almak için sı-*

raya girecek. [...] Müslüman Müslüman'la, sözüm yabana, Hristiyan Hristiyan'la duracak sıraya. Ölülerimiz buraya gömülürse, nasıl bulacaklar 3500 kilometre uzaktaki din kardeşlerinin sırasını? Allah gecinden versin, yarın vakti gelince sen kendin nasıl bulacaksın kavmini, insanını? ' Cık etti Kezik. ' Senin bu dediğin yanlış! Şimdi gene sen kadınsın, aklın ermez dersin; ama tümden yanlış! Nedenine gelince: Toprağın altına gömülen, insanoğlunun bedenidir, ruhu değil. Benden on altı ayda eriyip, çürüyüp toprağa karışır. Kemikler de er geç toz olur. Ruh ise ruhlar dünyası denilen yere uçar. İsrafil surunu çalınca,dirilip Allah huzuruna sıraya beden değil, ruh girer! [...] Hem de beni iyi dinle Abdullah Hoca, Allah'ın toprakları Gavur-Müslüman ayrılmaz. Onu ayıran, eski, yeni devletlerdir.' [...]'' (s. 127)

Abdullah Hoca'nın Kezik'i mezar konusunda ikna etme çabasının altında Hoca olması yatmaktadır. Çünkü Abdullah Hoca, yaşadığı Alman kentinde etrafındaki göçmenlere söz geçirebilen bir karakterdir. Kezik'e de aynı otoriteyi kurmak istediği için onunla sürekli çatışır. Dine bakış, bu iki karakter arasında farklılık gösterir. Abdullah Hoca'nın din noktasında Kezik' e göre daha katı ve kesin düşünceleri vardır. Kezik, doğup büyüdüğü Sivas'ta daha esnek bir din eğitimi almış bir karakter olmasından dolayı dini konulara daha serbest bir bakış açısıyla yaklaşır. Oğlunun Hristiyan bir Alman'la evli olması, kızı Ayşe'nin de okulunda Gayrimüslim bir Alman'a âşık olması, Kezik'in iki çocuğunu da desteklemesi, onun dine olan hoşgörüsüne örnek olarak verilebilir.

Almanya'da göçmen sayısının artmasıyla okullarda Türkçe ve Türk kültürü dersi verilmeye başlanır ve bu derslere giren öğretmenler çocuklara din bilgisi dersi de vermektedirler.[220] Ancak Türk göçmen aileler bununla yetinmez. Çocuklarını devlet denetiminin dışında kalan bazı Kuran kurslarına gönderirler. Örneğin, *Koca Ren* romanında bu durumun örneğini görürüz. Adem, babası Salim tarafından cami hocası Alaattin Hoca'nın yanına gönderilir. Türkiye'de Kuran'ı çok iyi okuyan Adem, babası Salim'in isteğiyle okul sonraları kuran kursuna gider. Bu durum, Salim'in oğlunu Gayrimüslüm çevreden uzak tutmak adına uyguladığı bir yöntem olarak da

[220] İrem Pamuk, *Almanya'da Kimlik, Aidiyet ve Türkiye Kökenli Öğrenciler,* Yeni İnsan Yay., İstanbul 2019, s. 139.

düşünülebilir. Türkiye'deyken dini konularda endişelenmesi gerekmeyen Salim'in, Almanya'da oğlunun Hristiyan çevrede bulunmasından dolayı korkular yaşadığı için Adem'i Kuran kursuna gönderdiği söylenebilir. Salim, okul sonrası gidilen Kuran kursunu, Türk ve Müslüman geleneklerine uygun yetişmesini istediği oğlu için farklı dinlere karşı bir çeşit koruma kalkanı olarak görmektedir.

Zafer Şenocak'ın *Köşk* isimli romanında ise dine bakış farklı anlatılır. Çünkü burada, Almanya'da yaşayan Türklerin, Türkiye'deki dindarlara bakışı söz konusudur. Romanın başkahramanı Hamit, ağabeyinin çağrısıyla Türkiye'ye gelir. Kendisi dini bilgisi pek olmayan, dine ilgi duymayan bir gençtir. Türkiye'ye geldiğinde yaşadığı köşkün etrafında bulunan bazı dini gruplarla ve dindar insanlarla karşılaşır. Hamit'in dindar insanlara bakış açısı:*''(...) ve bütün dindarlar Hamit'in gözünde falcıydılar.*''[221] cümlesiyle dile getirilir. Hamit'in dine ve dinin kurallarına göre yaşayan insanlara karşı olan bu ön yargılı bakış açısı, sonradan sonraya değişiklik gösterir. Hamit, köşkte yaşamaya başladıktan bir süre sonra kendini falcı dediği bu dindar insanların arasında bulur. Onlardan çeşitli konularda yardımlar gören Hamit'in fikri yavaş yavaş değişir. Bu noktada Hamit'in dindar insanlara karşı bakış açısının kendi inançsızlığıyla ilgili olduğu söylenebilir.

2.2.12. Dil

Kültürel kimliğin en önemli belirleyicisi dildir. Kültürün içselleştirilmesinde dil önemli bir aktarım aracıdır. Bunun için çocuklara ilk önce ana dilleri olan Türkçe öğretilmeli daha sonra Almanca'ya önem verilmelidir. Fakat romanlarda bu durumun aksi görülür. Almanya'da yaşayan Türk öğrenciler için, onların başarısını arttırmak adına çeşitli önlemler alınır. Ek Almanca kursları açılması, Türk öğretmenlerin Alman okullarında görevlendirilmesi, Türkçe'nin ikinci dil olarak öğretilmesi alınan bu önlemlerden bazılarıdır. [222]

Türk göçmenlerin geri dönüş düşünceleri nedeniyle Almanlar tarafından Türk işçilerin dil problemleri pek önemsenmemiştir. Göçmen işçiler, Almanlarla iletişim kurabilecek dil becerilerine sahip olmadıklarından dolayı Alman toplumuna yabancı-

[221] Zafer Şenocak, *Köşk, Alef Yay*., İstanbul 2008, s. 136.
[222] İrem Pamuk, *‚Almanya'da Kimlik, Aidiyet ve Türkiye Kökenli Öğrenciler,* Yeni İnsan Yay., İstanbul 2019, s.117.

laşmaya başlamışlar, kapalı bir çevrede kendine özgü yaşam alanları oluşturmuşlardır.[223] Bu yabancılaşma dili öğrenmemelerine, işçilerin kendi içine kapanmasına neden olmaktadır.

Göçmenlerin ilk geldikleri yıllarda Almanca'ya ihtiyaç duymaması onların ilerleyen yıllarda bu dili öğrenmesine ket vurmaktadır. Ne de olsa Almanya'ya göç eden kuşakların yaş ortalamaları topluma entegre olma oranlarıyla ters orantılıdır. Yaş ne kadar ileriyse, Alman toplumunun değerlerini benimsemek, Alman dilini öğrenmek o kadar zorlaşmaktadır. Örneğin bu durum *Leyla* isimli romanda karşımıza çıkar. Leyla'nın kayınpederinin Almancayı öğrenmek istememesinin altında dini nedenler yatar. Ona göre Almanca ecnebi dilidir. O da bu nedenle Almanca'yı öğrenmeyi reddeder. Yani karakterin dine bakışı, dile bakışını etkilemiştir. Din, onun Almancaya olan yaklaşımını belirleyen birinci etkendir.

Romanlarda yıllarca Almanya'da yaşayan Türk ailelerin bazılarının da dili öğrenme konusunda pek çaba göstermediklerinden bahsedilir. Onların çocuklarının da dil konusunda arada kaldığı ve evde hem Türkçe hem Almanca konuşmaya başladıkları görülür:*'' [...] 'Öne oturacağım' diye bağırdı Almanca. Koca İbrahim şaştı. 'İyi dillidüdük olmuş bu; Almanca ötüyor.' [...]''*[224]

Yüksek Fırınlar, Yarım Ekmek, Berlin'in Nar Çiçeği, Türkler Almanya'da, Koca Ren adlı romanlarda Türkçe Almanca karışık bir dil kullanıldığı görülmektedir. *Berlin'in Nar Çiçeği*'nde, evde yarı Almanca yarı Türkçe konuşma biçimi, evin babası Selman'ın ağzından şu ifadelerle romana yansır: *'' Dein Mann heute Aben sehr hübsch. Kamber ile Adem'i fena azarlıyor. Gut gut...Oturma izni almak şimdi daha kolaydır. Meine kinderlich schlafen.''*[225]

Yarı Almanca yarı Türkçe konuşma durumu, romanların çoğunda karşımıza çıkar. Dili, çift dil olarak kullanmak, genellikle romanlarda bulunan küçük yaştaki çocuklarda dikkat çekici boyuttadır fakat yukarıdaki örnekte de görüldüğü gibi bu yalnızca çocuklara mahsus bir durum değildir. Yetişkinler, nadiren de olsa yarı Türkçe yarı Almanca konuşmaktadırlar. Fakat ebeveynler, genellikle evde tamamen Türkçe, dışa-

[223] İrem Pamuk, *a.g.e.*, s.116.
[224] Fakir Baykurt, *Yüksek Fırınlar*, Literatür Yay., İstanbul 2008, s. 156.
[225] Füruzan , *Berlin'in Nar Çiçeği*, Yapı Kredi Yay., İstanbul 2014, s. 8.

rıda ise Almanca konuşurlar. Dili çift şekilde daha çok çocukların kullanması, onların iki dili de yeni yeni öğreniyor olmalarından ve bu dillerin ikisine de alışma sürecinde bulunmalarından kaynaklanmaktadır. Bu durum ileride çocuklarda kültür karmaşasına da yol açacaktır.

Yüksek Fırınlar isimli romanda dile bakış, Almanya'ya eşinin yanına giden kadın karakter üzerinden ele alınmıştır. Kadın karakter Sabahat, Almancayı öğrenebilmek için çok çabalar, Almanca kursuna gider. Almanya'ya çok küçükken gelmiş olan oğlu Ali'nin ise annesinin aksine Almancayla değil Türkçeyle problemi vardır:

> *'' Çocuk Türkçesini bir türlü geliştiremiyor, Türk müziğini de hiç sevmiyor. Her zaman aman aman! Ne bu? diye soruyor. Uzaktaki, yakındaki Türk çocuklarıyla arkadaşlık kuramıyor.''*[226]

Sabahat'ın oğlu Ali, Türkçeyi, kendi öz dilini, anlamama noktasına gelmiştir. O, etrafında konuşulan dile daha fazla yakınlık duyma eğilimindedir. Bunun nedeni de bebekliğinden beri etrafında Türkçeden çok Almancayı duymuş olmasıdır. Artık onun için 'ana dil' kavramının tanım değiştirdiği söylenebilir. Çünkü o, kendi kökeninin ait olduğu dilden uzaklaşmış ve içinde yaşadığı toplumun diline entegre olmuştur.

Gölge Kokusu isimli romanda da dile yine çift dilli bir bakış söz konusudur. Bu kez yalnızca çocuklarla sınırlı değildir bu bakış. Romanın çocuk karakteri Metin, Almanya'ya geldiğinde yanlarında bir Türk baba oğlu görür. Bu ikili, kendi aralarında yarı Türkçe yarı Almanca sohbet etmektedirler. Çocuğun Almanca konuşması -belki de Metin Almancayı henüz öğrenmediğinden- Metin'i birden sinirlendir. Metin'in şahit olduğu baba oğul diyaloğunun dikkat çeken kısmı şöyledir:

> *'' [...] Parmağıyla gökyüzüncü gösteriyor şişko çocuk: 'Papa, papa, schau, noch ein Flugzeung!' Metin de bakıyor çocuğun gösterdiği yere. [...] Çocuğa dönüyor. Şişko çocuğu dövmek için dayanılmaz bir istek du-*

[226] Fakir Baykurt, *Yüksek Fırınlar*, Literatür Yay., İstanbul 2008, s. 213.

yuyor. [...] Çocuğun babası gülüveriyor. 'Türkiş konuşsana oğlum.' [...]'[227]

Yukarıdaki diyalogda Metin'i sinirlendiren unsurun, Almanca'yı henüz anlayamıyor oluşunun yanında, Türk olan baba oğulun Türkçe konuşmaması olduğu da söylenebilir. Yani Metin, çocukça, ana diline sahip çıkmaya çalışmıştır. Çünkü Metin'in belki de tam bu noktada kendi diline ve geldiği yere yabancılaşmaya başladığı düşünülebilir. Metin'in, Almanya'da insanlarla iletişim kurabilmek için artık farklı bir dilde konuşması gerektiğinin farkına varmıştır. Metin'in bu farkındalığı bir nevi bu konuya dair eleştiri niteliği taşır.

2.2.13. Sosyal Hayat

Sosyal hayat romanlarda, çalışan insanların iş yerinden, öğrencilerin okuldan, ev hanımlarının ev işlerinden uzakta neler yaptıklarını, hobilerini karşılayan bir kavram olarak düşünülebilir. Sosyal hayatlarında insanlar, günlük rutinlerinden uzaklaşarak farklı aktiviteler yapma eğilimindedirler. Günümüz modern toplumlarında sosyal hayat; gece dışarı çıkmak, tatil günlerinde arkadaşlarla buluşmak, boş vakitlerde müzik dinlemek, film izlemek gibi aktivitelerle ilişkilendirilmektedir.

İncelediğimiz romanlarda, göçmenlerin sosyal hayatları arasında farklılıklardan çok benzer noktalar olduğu görülür. Örneğin; *Yüksek Fırınlar, Koca Ren, Fabrikada Bir Saraylı, Türkler Almanya'da, Halkalı Köle, Muhteşem Gündoğdu, Berlin'in Nar Çiçeği* gibi Türk göçmen işçi karakterleri merkezine alan romanlarda karakterlerin hemen hepsinin yoğun ya da ilgi çekici bir sosyal hayatı olmadığı görülür. Bu romanların başkarakterleri- *Berlin'in Nar Çiçeği ve Koca Ren* hariç- hep işten eve, evden işe gidip gelen, sıradan hayatları olan, sıradan aile babalarını temsil ederler. Her biri zor şartlarda, onları zorlayan Alman patronların emri altında, Alman fabrikalarında çalışmaktadırlar. *Yüksek Fırınlar*'ın kahramanı İbrahim, vardiyalı çalışmaktadır. Bazen işe gece bazen gündüz gider. Onun evinde eşiyle ve çocuklarıyla geçirdiği zaman, sosyal hayatının büyük çoğunluğunu oluşturur. Bunun dışında fabrikadan arkadaşlarıyla ya da üye olduğu işçi sendikasındaki Türk arkadaşlarıyla ara sıra bir araya gelmektedirler. İbrahim bu arkadaşlarıyla, dernek binasında ya da

[227] Habib Bektaş, *Gölge Kokusu*, Delidolu Yay., İzmir 2014, s. 227.

dernekten bir arkadaşlarının evinde bir araya gelir. Bunun dışında İbrahim'in bir de Sabahat isminde bir arkadaşı vardır. Sabahat da tıpkı İbrahim gibi işçi olarak Almanya'ya gelmiştir. İbrahim, tüm bu arkadaşlarıyla hemen hemen aynı konularda mumuhabbet eder: Türkiye'nin hali, mal mülk alım-satım meseleleri, Alman patronların katılığı ve Alman işlerinin zorluğu... İbrahim'in eşi Elif ise ev hanımıdır ve onun sosyal hayatı neredeyse yok gibidir. Oturdukları binada Gerda isimli bir komşuları vardır. Elif'in -birkaç Türk tanıdık dışında- iletişim kurduğu tek kişi Gerda'dır. O, sosyal açlığını, ikinci bebeğini doğurmak için yattığı hastanede, oda arkadaşlarıyla gidermeye çalışır.

Koca Ren romanındaki Salim'in de sosyal hayatı adeta çalıştığı fabrikadan çıkıp ertesi gün yine aynı fabrikaya gittiği saatler arasında sınırlıdır. Salim'in oğlu Adem'in ise- romanın başkahramanı- sosyal olarak aktif olduğu tek yer, iletişim kurabildiği tek 'kişi' olan Ren Nehri'nin kıyısıdır. Adem, Ren ile adeta karşısında biri varmış gibi sohbet eder. Adem, Ren ile tüm sıkıntılarını, şaşkınlıklarını, üzüntülerini, sevinçlerini paylaşır. Ren Nehri kıyısı, onun gerçek anlamda sosyal olabildiği, içinden geldiği gibi kendini ifade edebildiği tek yerdir. Adem, oraya gitmeyi çok sever. Okuldan sonra hemen Ren Nehri'ne koşar ve onunla konuşurken çok sevdiği bir dostuyla sohbet ediyormuş gibi hisseder. Adem'in yanında rahat edebildiği bir başka kişi de Kenan'dır. Adem'in pek sosyal biri olmadığını fark eden Kenan, onun yaşının küçüklüğünü de fırsat bilerek Adem'in aklını, kendisine ait olan çarpık fikirlerle doldurmaya çalışır. Bir gün Adem, Kenan'ın onu kullandığının farkına varır ve hayal kırıklığına uğrar. Bu da onun sosyal hayatını kötü etkiler. Zaten içe kapanık bir çocuk olan Adem, artık içten içe güven problemi yaşamaya başlar. Ergenlik çağının getirdiği ruhsal sıkıntıları daha da büyüyen Adem artık kime güveneceğini bilemez hale gelir. Çok sevdiği Ren'in bile artık onu anlamadığını düşünmeye başlar: *''Şimdi anlamaya çalışıyorum. Koca Ren'in nesine ağlayacağım? Ama Koca Ren beni hiç anlamıyor! Onun bildiği yalnızca gurk gurk akmak!''*[228]

Adem'in kapıldığı bu endişe, Ren'in onu artık anlamadığı düşüncesi, yaşadığı güven sorunlarıyla beraber biraz daha olgunlaşmaya başlamasıyla ilişkilendirilebilir. Bu noktada Adem'in artık Ren'in kişileştirdiği dostu olmadığını, yalnızca kendi yolun-

[228] Fakir Baykurt, *Koca Ren,* Adam Yay., İstanbul 1998, s. 151.

da- Adem'in söyleyişiyle- gurk gurk akan bir nehir olduğunu anlamaya başladığı düşünülebilir.

Fabrikada Bir Saraylı romanında da Ethem'in sosyal hayatı, gazeteci Tansu Çağlar'ın araştırmasıyla gözler önüne serilir. Ethem'i diğer romanlardaki işçi göçmen karakterlerden ayıran, onun kişiliğidir. Ethem, müzik dinlemeyi, dans etmeyi çok sever. Romandaki diğer karakterlere göre sorun da işte bu noktada başlar. O, tango yapmaktan çok hoşlanmaktadır. Ethem'in bu tarafı yani dinlediği müzikler, ettiği danslar diğer işçilere ''bir garip'' gelir. Hatta bu yüzden onu döver, hastanelik ederler. Gazeteci Tansu Çağlar da bunu öğrenir ve Ethem'in, çalıştığı fabrikadaki diğer işçilerin ona taktığı isimle, ''Saraylı Ethem''in hikâyesini yazmaya karar verir. Bu hikâyeyi yazarken diğer işçilerle röportaj yapan Tansu Çağlar, bu sayede romanda yer alan Ethem'den başka işçilerin sosyal hayatlarına da ışık tutmuş olur. Bu işçiler, Almanya'nın zor şartlarında çalışan, boş vakitlerinde de birkaç saatliğine bir araya gelip bir şeyler içen karakterlerdir:

> *'' [...] İçerdi ama şu bizim Hayımda kimsenin ruhu bile duymazdı. Öyle efendi, öyle temiz içerdi içkiyi yani. Kendisinin bildiği, yerini gizli tuttuğu bir meyhanesi vardı gittiği.[...] Bir kral gibi rakı içtiğinden haberim olmuştur. [...] Meyhaneci Bodos Efendi Amcamla, Ethem Babam içmeye bir durdular mı saatlerce birbirlerinin yüzüne bakmadan kadehlerini yudumlarlardı. ''*[229]

Yukarıda yer alan cümleler, *Fabrikada Bir Saraylı* romanının karakterlerinden biri olan Mehmet'e aittir. O, burada Saraylı Ethem'in sosyal hayatıyla ilgili kısa da olsa bilgi vermektedir. Mehmet, Ethem'in içiyor oluşunu hayranlık duyulacak bir unsur olarak görmektedir. Kendisi, fabrikada Ethem'e saygı duyan ender işçilerden biridir. Mehmet'in Ethem'e ''babam'' diyebilecek kadar duyduğu bu hayranlığın temelinin, Mehmet'in yetiştiği ortamdan kaynaklanmaktadır. Çünkü Almanya'ya giden bazı işçiler gibi Mehmet de Türkiye'nin kırsal kesiminde yaşayan, tutucu bir aileden gelmektedir. Mehmet'in sahip olamadığı fakat Ethem'in zevkle gerçekleştirdiği bu sosyal mesele, Mehmet'in Ethem'e özenmesine neden olmaktadır ve bu özenmenin zamanla hayranlığa dönüşmesi, gayet normal karşılanabilir.

[229] Güney Dal, *Fabrikada Bir Saraylı*, Eksik Parça Yay., İstanbul 2016, s. 47- 48.

Türkler Almanya'da isimli romanda da işçi göçmenlerin sosyal hayatlarının, ara sıra dışarıda bir araya gelmekten ibaret olduğu görülür. Bunun dışında, işçilerin romana yansıyan en önemli sosyal aktiviteleri, bir Alman dans eğlencesi olan 'faşing'e gitmeleri olur:

> *'' Faşing salonuna girdiğimizde henüz bizden fazla kişi yoktu. Bizden başka herkes karnaval kıyafetleriyle rengarenk, çeşit çeşitti. [...] Dışarıda kar yağarken salonda açık saçık gördüğümüz beyaz ve tombul Alman kadınlarının bacakları aklımızı başımızdan almış, adeta Almanya'nın bütün sıkıntısını bize unutturmuştu. [...] Garip Recep, yanımdaki sandalyedeydi. Kulağıma eğilerek 'Sal beni burdan' dedi. ' Sal da gidem. Burası olsa olsa cennet ola... Işıklardan yanıyo her yan. Şu avratlar aklımı kurcalıyo.Bunlar mı avrat, bizimkiler mi? Bunlar avratsa benim Fadimem maymun ola.' [...]''* (s. 51)

İşçilerin sosyal hayatı sınırlı etkinliklerden ibaret olduğu için ve Almanya'da eşlerinden uzak kaldıklarından gittikleri farklı bir ortamda farklı düşünceler içine girdikleri görülmektedir. Bu durum, genel olarak renkli bir sosyal hayatı olan Almanlara garip gelir. Çünkü işçiler, gittikleri bir çeşit dans partisi olan faşingde farklı davranışlar göstermeye başlarlar. Türkiye'de bıraktıkları eşlerini unutarak Alman kadınlarının cazibesine kapılırlar. Bunu da gayet normal karşılarlar- romanın başkarakteri Yüce dışında -bu durumdan vicdan azabı da duymazlar. Vicdan azabı duymamalarının nedeni, faşingteki Alman kadınlarının davranışlarıdır. Onlara göre, bir kadın nasıl davranıyorsa ona da öyle davranılmalıdır. İşçilere göre bu kadınlar eğlenilecek kadınlardır ve onların da bu kadınlarla geçirdikleri vakit yalnızca bundan ibarettir. Türkiye'deki eşlerine karşı bir yanlış yapmadıklarını düşünmelerinin temelinde bu fikrin olduğu düşünülebilir. *Berlin'in Nar Çiçeği* isimli romanda da Korkmaz ailesinin Almanya'daki hayatına, Alman başkarakter Elfriede Lemmer gözüyle bakılır. Romanda aile babası Selman, fabrikada çalışan işçi göçmenlerden biridir. Romanda Selman'ın iş ve ev dışında bir sosyal hayatı olmadığı görülür. Evin hanımı, Güldane ise ev hanımıdır. Onun da iletişim halinde olduğu birkaç insan vardır. Romanın Alman karakteri Bayan Lemmer, Güldane için önemli bir karakterdir. Gün boyu bebeği Ümmühan ile ilgilenen Güldane'nin sosyalleşebildiği tek kişi Lemmer'dir. Bu Alman karakter, Korkmaz ailesinin yalnızlığını azaltan, Almanya'da kendilerine destek

olduğunu düşündükleri biridir. Lemmer için de bu aile önemli bir yerdedir. Çünkü Lemmer'in çocukları adeta onu terk etmiştir ve Lemmer bu Türk aile ve onların minik bebekleri Ümmühan ile yalnızlığından kurtulmaktadır. Yalnızlığın neden olduğu bir sosyal boşluk içinde bulunan bu insanlar, birbirleriyle kurdukları sınırlı iletişime rağmen- Güldane çok iyi Almanca bilmemektedir- zamanla birbirlerinin yanında olmaktan mutluluk ve güven duymaya başlarlar.

Muhteşem Gündoğdu isimli romanın başkarakteri Aras'ın da neredeyse hiçbir sosyal yaşantısı yoktur. Aras bir gün yolda karşılaştığı bir tanıdığının kendisini tanımamasını saplantı haline getirir ve sosyal yaşantısını oluşturan tek olay bu mesele olur. Takıntılı bir biçimde bu kişiyi araştırmaya başlayan Aras, gittikçe belirginleşen bir kimlik bunalımının içine girer.

Romanlarda nispeten hareketli bir sosyal hayatı olan tek karakter, *Selam Berlin* romanının başkarakteri Hasan'dır. Hasan, Almanya'da günlerini iş ararken geçirirken bir yandan da Alman gece hayatına alışır. Hemen her gün dışarıya çıkan Hasan, kimi zaman arkadaşlarıyla kimi zamansa tek başına sokaklarda dolaşır. Bir Alman kıza saplantı derecesinde yoğun duygular beslemeye başlamasıyla Hasan'ın sosyal yaşantısı tamamen bu kızdan ibaret kalır. Onun gittiği mekânlara gitmeye başlayan Hasan, bu kızın etrafında olabileceği bir işe bile girer. Kız, oyuncudur ve Hasan da onun rol aldığı bir filmin setinde iş bulur. Diğer romanların kahramanlarından farklı olarak Hasan'ın sosyal yaşantısını -kısıtlı da olsa- etkileyen etmenler yoğun iş şartları ya da yalnızlık gibi nedenler değil, Almanlar tarafından gördüğü dışlanmışlık olur. Bir de ailevi problemler yaşayan Hasan, zamanla sosyal ortamlardan kendini çeker ve kısmen içe kapanık bir birey haline gelir. Sosyal açıdan farklı unsurlar barındıran romanın bu bağlamda en dikkat çekici noktası, bir ailenin çöküşünü Berlin duvarının yıkılışıyla ilişkilendirmesidir. Berlin duvarının çöküşüyle Almanya'ya geri dönen ailenin babası Said, Almanya'da eşini aldatır ve aile dağılma sürecine girer. Bu noktada Hasan'ın yaşadığı hayal kırıklığının, içe kapanmasının nedeninin de bu olduğu söylenebilir.

Ucu Ucuna Yaşam romanındaki Dr. Bilgin karakterinin de sosyal hayatı mensubu olduğu örgütün belirlediği sınırlar dâhilindedir. Dr. Bilgin Almanya'da özgürlüğe kavuşacağını düşünürken örgüt tarafından kısıtlanır. Bu kısıtlamalara rağmen Bilgin,

Almanya'ya geliş yolunda tanıştığı Sevgi ile yakın ilişkiler kurmayı başarır. Başta arkadaşça başlayan bu ilişki zamanla aşka dönüşür. Bu çarpık bir ilişkidir çünkü Dr. Bilgin evlidir ve bir oğlu vardır. Zorunlu olarak Almanya'ya gelmiş ve onları arkasında bırakmıştır. Dr. Bilgin karakterinin karısını aldatması, Almanya'da hayal kırıklığı yaşadığı 'özgürlük' konusuna bir başkaldırı olarak düşünülebilir. Ara sıra Sevgi ile olan ilişkisinden vicdan azabı duysa da bu ilişki ona özgürlüğünü geri vermektedir adeta. Bilgin, Sevgi ile beraberken kendisini kapana kısılmış hissetmez, Böylece Sevgi, Dr. Bilgin'in benliğinin özgürlüğüne düşkün olan kısmını sembolize eder.

İncelediğimiz romanların genelinde görülen sosyal hayat unsurları çoğu yönden aynıdır. İşçilerin yoğun iş tempoları nedeniyle sosyal ortamlara girmeye, farklı arkadaşlar edinmeye pek vakitleri kalmaz. İşçi eşlerinin çoğu da- *Türkler Almanya'da* romanındaki Yüce'nin eşi hariç- ev hanımı olan karakterlerdir ve onların da neredeyse komşularından başka sosyal ilişkiler kurdukları pek kimse yoktur.

Sonuç olarak incelediğimiz yirmi dört roman içinde, en fazla işlenen temaların ve konuların; yalnızlık, kültürel değişimler, kimlik karmaşası, Türkiye-Almanya karşılaştırması ve sıla, çalışma koşulları olduğu söylenebilir. Çalışmamızda yer alan temaların ve konuların her biri, inceleme imkânı bulduğumuz her romanda karşımıza çıkmaz. Temaların ele alınış biçimleri, özellikle birinci kuşak yazarlarda ortaklık gösterir. Bahsettiğimiz en çok işlenen temalar, hemen hemen her yazar tarafından benzer bakış açılarıyla anlatılmıştır. Fakat bazı temaların ikinci ve üçüncü kuşak yazarlar tarafından, birinci kuşak yazarlara göre yer yer farklı bakış açılarıyla anlatıldığı da görülür. Örneğin; yalnızlık teması, birinci kuşak yazarların romanlarında işçilerin kendileri üzerinden anlatılırken ikinci ve üçüncü kuşak yazarların kitaplarında bu tema, işçi ailelerin çocukları üzerinden yansıtılır. Bazı temalar ise ikinci ve üçüncü kuşak yazarların romanlarında neredeyse yok denecek kadar azdır. Bu temaların en önemlisi geriye dönüş temasıdır. Geriye dönüş, ikinci ve üçüncü kuşak karakterler için artık gözden çıkarılmış bir kavram haline gelmiştir. Bunun nedeninin, Almanya'ya iyice alışılması hatta bu kuşakların romanlarındaki karakterlerin Almanya'yı ikinci vatanları ilan etmeleri olduğu görülür.

Romanların genelinde bakış açısı bakımından üç kuşağın yazarlarının ortak bir paydada buluştuğu en önemli tema, en çok işlenen temalardan biri olan Türkiye-Almanya karşılaştırması temasıdır. Almanya'ya gelen karakterlerin hepsinin Türkiye'den gelmelerinin geçerli bir nedeni vardır. Bu nedenler, kimi karakterlerde ekonomik endişeler, kimi karakterlerde siyasi bunalımlar, kimilerinde ise eğitim almak istemek ya da evlilik ile kendini göstermektedir. Görünürdeki neden her ne olursa olsun, romanlardaki karakterlerin Almanya'ya gelişlerinin ortak paydasının, Almanya'nın Türkiye'ye karşı daha iyi imkânlar sunduğu, Almanya'nın koşullarının her şekilde Türkiye'ye göre kahramanlarca daha olumlu görüldüğü gerçeğidir.

Romanlarda yer alan yalnızlık, gurbet/özlem ve kimlik bunalımı/arayışı birbirleriyle bağlantılıdır. Almanya'ya giden kahraman, bir süre sonra Türkiye'yi özlemeye başlar. Bu özlem onu yalnızlığa iter. Çünkü özlediği, aradığı insanları, gelenekleri hatta havayı, suyu Almanya'da bulamayan kahraman artık kendisini toplumdan soyutlamaya başlar. Bunun sonucunda da nereye ait olduğuna anlam veremediği bir süreç başlar. Yaşadıkları özlem ve yalnızlık duygularıyla kahramanlar artık Almanya'ya ait olmadıklarını hissetmeye başlarlar. Böylece kahramanlar da kimlik arayışının/ bunalımının içine girer.

Romanlarda geçen çalışma koşulları tüm kuşaklar tarafından işlenmiştir. Birinci kuşak yazarlar çalışma koşullarına daha detaylı yer vermişlerdir. Çünkü onların amacı Almanya'daki işçilerin sorunlarını anlatmaktır. Çalışma koşulları, mal-mülk edinme temasıyla ilişkilidir. Çünkü Almanya'nın şartları ne kadar zor olursa olsun ekonomik endişelerle Almanya'ya gidenler mal-mülk edinmek isterler. Almanya'da veya Türkiye'de yapacakları yatırımlar, onları psikolojik olarak ayakta tutmaktadır. Çünkü eğer mal-mülk edinebilirlerse gurbete geldiklerine değecektir. Ayrıca Türkiye'de bulunan tanıdıklarına da mahcup olmamış olacaklardır.

Kültürel değişimler/farklılıklar ve geleneksel kabuller Almanya'ya giden roman kahramanlarının en çok zorlandığı unsurlar olmuştur. Özellikle birinci kuşak yazarların yazdıkları romanlarda, Türkiye'nin köy ve kasabalarından gelen, geleneklerine bağlı insanların Almanya'ya uyum sürecinin kolay olmadığını görürüz. Uyum süreci yaşayan göçmenleri en fazla zorlayan bir başka konunun da dil olduğunu görülmektedir.

Almanca'yı öğrenmede zorluk yaşayan kahramanlar, Almanlardan gördükleri ayrımcı ve ırkçı tavırlarla, içlerine kapanan göçmenler, Almanca'yı öğrenmek istemezler.

Türkiye- Almanya karşılaştırmasında teknoloji, sağlık ve temizlik, gümrük yetkilileri/ rüşvet gibi konular romanlarda fazla işlenmemiştir. Bu konuların üzerinde fazla durmayan yazarlar sosyal hayatı da detaylı anlatmamışlardır. Birinci kuşağın romanlarında kahramanların genellikle evden işe işten eve gidip geldikleri bir hayatlarının olduğu görülür. İkinci ve üçüncü kuşağın romanlarında ise kahramanların biraz daha iş ve ev ortamından uzaklaştıkları görülmektedir. Onlar, Almanya'ya biraz daha alışmış, Almanlar ile arkadaşlık kurabilmeyi az da olsa başarabilmişlerdir.

2.3 Romanlarda Göçe Etki Eden Unsurlar

Batı Almanya'nın göç tarihi 1950'lerden itibaren başlar. Önce diğer Avrupa ülkelerinden ikili anlaşmalarla işçi almaya başlayan Almanya, Türk işçilerin de gelmesiyle adeta bir göç ülkesine haline gelir. Almanya'ya gelmek için başvuran bu işçiler, sıkı bir sağlık denetiminden geçerler. Çeşitli iş yerlerinde çalıştırılmak üzere, en iyi çalışma yaşı olarak belirlenen 20-35 yaş arası olanlara öncelik verilir. Bu ''konuk işçiler'' , Alman işçilerin çalışmak istemedikleri, zor koşullarda çalıştırılırlar. Son yıllarda, geçmişten günümüze Almanya'ya yapılan göçler sonucunda, Almanya'da Almanya'yı artık kendi vatanı olarak gören yaklaşık 2.7 milyon Türk kökenli insan yaşamaktadır. [230]

Türkiye'den giden göçmenlerin profili, Almanya'ya işçi alımının ilk başladığı yıllarda Almanya'ya diğer göç veren ülkelere göre biraz daha farklılık gösterir. Lea Nocera'nın Suzanne Paine'in *Exporting Workers: The Turkish Case* adlı çalışmasından yola çıkarak aktardığına göre; diğer ülkelerden gelen göçmenler, kendi ülkelerinde yarı zamanlı işlerde çalışırken ya da hiçbir işte çalışmazken Türkiye'den gidenlerin büyük bir kısmı, büyük şehirlerden gelen ve iyi bir eğitim düzeyine sahip insanlardır.[231] Bu durum, Türkiye'den Almanya'ya yapılan ilk göçlerin - göç tarihi (1961) ve gidenlerin profili de düşünüldüğünde- ülkenin ekonomik ve siyasi şartla-

[230] Hakkı Keskin, *Türklerin Gölgesinde Almanya: Geleceğe Yönelik Uyum Politikası İçin Görüşler*, Doğan Kitap Yay., İstanbul 2011, s.37-38.
[231] Lea Nocera, *Manikürlü Eller Almanya'da Elektrik Bobini Saracak: Toplumsal Cinsiyet Perspektifinden Batı Almanya'ya Türk Göçü* (1961-1984), (Çev.: Fazıla Mat), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., İstanbul 2018, s.35-36. Ayrıca bkz: Paine S., *Exporting Workers: the Turkish Case*, Cambridge 1974, s.123.

rından kaçış için bir alternatif olarak görüldüğünün kanıtı olarak düşünülebilir. Fakat daha sonraki yıllarda, Almanya'ya giden göçmenlerin profilinde değişiklikler olur. Göçler, Türkiye'nin kırsal kesiminden gelen insan profiline göre değişiklik göstermeye başlar. 1960'lardan sonra 1980'lere gelinceye kadar göçler ağırlıklı olarak ekonomik şartlar sebebiyle yapılmaya başlar.

Çalışmamızın bu bölümünde göçün, başta ekonomik ve siyasal olmak üzere romanlarda görülen nedenlerini yansıtmaya çalışacağız.

2.3.1.Ekonomik Nedenler

Almanya'ya ilk gelen göçmenlerin çoğu, sosyal aidiyetlerinin farkındadırlar. Bir taraftan kültür sahibi, şehirli sınıfa mensup olduklarını vurgularlarken, diğer taraftan Alman kamuoyunun ön yargılarının odağında olan, geri kalmış olarak görülen hatta okuma yazma bile bilmeyen tipik göçmen işçi imajından kendilerini uzak tutmaya çalışmaktadırlar.[232]

Almanya'ya yapılan göçler özellikle, 1960'lı yılların sonu ve 1970'li yıllarda, kırsal kesimden ekonomik nedenlerle yapılır. Göç etme isteği, bu dönemde Almanya'ya giden eş, dost, akrabaların da etkileriyle hat safhaya ulaşır. Çoğu zaman aynı aileye ya da köye mensup kişilerin, aynı Alman şehrinde toplanması ya da aynı işveren nezdinde çalışmaları bu etkilenmeye örnek olarak gösterilebilir.[233]

Fabrikada Bir Saraylı romanında yer alan Mehmet karakteri, Almanya'ya ekonomik nedenlerin yanı sıra, Almanya göçüne katılan işçilerden etkilenerek gelmiştir. Fakat onun bu göçe bakış açısı biraz daha farklıdır. O, Almanya'ya göç hareketini bir moda olarak görür:

> *'' Şimdi ben Türkiye'de herkesin sağ-sol modasına sardığıbin dokuz yüz altmışların başlarında dolmuşçulukla geçinemeyeceğimi anlayarak ve de bu modadan bir [...] çakmadığımı kendime bilakis itiraf ederek bir başka modanın bizi ancak kurtarabileceğine kani oldum. Demem şu, Almanya'ya gidip orada çalışma ve de para biriktirip Türkiye'ye dönme modası*

[232] Lea Nocera, *Manikürlü Eller Almanya'da Elektrik Bobini Saracak: Toplumsal Cinsiyet Perspektifinden Batı Almanya'ya Türk Göçü* (1961-1984), (Çev.: Fazıla Mat), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., İstanbul 2018, s. 42.
[233] Lea Nocera, *a.g.e.*, s.38.

beni çok sardı. Anama dedim ki, ana böyleyken böyle; [...] Almanya'ya işçi gidiyorum.''[234]

Mehmet'in Almanya'ya gitmeyi bir moda olarak görmesi dikkat çekicidir. Bu tabirin, Almanya'ya işçi göçünün başladığı dönemlerde giden işçilerin, Türkiye'de kalanlara anlattıklarıyla oluştuğu düşünülebilir. Almanya'da aslında çok zor şartlar altında çalışan işçiler, Türkiye'deki tanıdıklarına bunun tam tersini söyler ve orayı över. Bunun sonucunda da geride kalanlar arasında Almanya'ya gitme hevesi ortaya çıkar. Giden işçilerin, geride kalanları Almanya'ya özendirmesinin kendi gururlarıyla da ilgisi olabileceği düşünülebilir. Onlar, Almanya'ya gönderilmiş ''seçilmiş'' kişilerdir ve orada Almanların çalışmak istemediği işlerde çalıştırıldıklarını söylemelerinin, onların gurunu zedeleyebileceği fikri bu noktada söylenebilir. Ayrıca her giden işçinin, belli bir miktar para ve en azından bir tane otomobille dönüyor olması, geride kalanlar için cezbedicidir ve Almanya gidiş için ikna edici olmaktadır.

Romanlara yansıyan göçmen karakterler genellikle, göçe tek başlarına katılan, herhangi bir akrabadan ya da tanıdıktan etkilenmeyen karakterlerdir. Bu karakterler, daha iyi bir yaşam standardına sahip olmak, bir araba almak, bir iş yeri açmak ya da ailelerinden bağımsız olarak kendilerine maddi açıdan daha iyi bir gelecek sağlama arzusu ile yola çıkmış insanlardır. Romanların çoğunda, tek başına yola çıkan kahramanlar bulunmaktadır. Onlar, gittikleri yerde arkadaş edinmeye, çevre kurmaya çalışan insanlardır. Hatta İstanbul'un Sirkeci garından Münih'e kadar olan yolculuklarında bu insanlar, birbirlerine yalnızca yol arkadaşı değil bir anlamda ''kader arkadaşı'' olduklarını da düşünmektedirler.

Ekonomik nedenlerle yollara düşmüş insanların hemen hepsinde, Almanya'da yalnızca birkaç sene çalışmak, biraz para biriktirmek, Türkiye'ye dönünce de istedikleri tüm maddi imkâna sahip olmak düşüncesi vardır. Onlara göre Almanya, bu düşüncelerini gerçekleştirme imkânı sunmada yeterli ekonomik şartlara sahiptir. Buna karşın Türkiye'nin o dönemlerdeki mevcut şartları, bu hayalleri adeta imkânsızlaştırmaktadır. Almanya göçüne katılan çoğu insanı Türkiye'den uzakta bambaşka bir ülkede yaşamaya ikna eden birinci nedenin, maddi imkânsızlıklar nedeniyle kavuşamadıkları hayallerine Almanya'da kavuşabileceklerine inanmalarıdır.

[234] Güney Dal, *Fabrikada Bir Saraylı*, Eksik Parça Yay., İstanbul 2016, s. 45.

Araba alma düşüncesi *Türkler Almanya'da* romanındaki karakterlerde karşımıza çıkar. Bu karakterler de neredeyse Bayram kadar araba almaya saplantılılardır. Onların bu saplantılarının temelinde; ev, araba gibi tüketim mallarının maddi rahatlığı temsil ettiği fikrinin olduğu düşünülebilir. Ne de olsa, Almanya'da zor şartlarda çalışan işçilerin Türkiye'ye döndüklerinde Almanya'daki maddi rahatlıklarının ve 'orada başarılı oldum' diyebilmelerinin somut bir delili olmalıdır. Bu 'deliller' , işçilerin fikrine göre, onları tanıdıklarına karşı daha saygın bir hale getirecek, onların toplumdaki mevkilerini de arttıracaktır.

Türkler Almanya'da romanının kahramanı Yüce de ekonomik şartlarla Almanya göçüne katılmış karakterlerden biridir. Onun amacı Almanya'da birkaç sene para biriktirmek ve Türkiye'de bir matbaa kurmaktır. Yüce, tam da istediği gibi birkaç sene yeterli miktarda para biriktirir daha sonra Türkiye'ye dönerek matbaasını kurar. Türkiye'de kurmak istediği matbaanın parasını Almanya'da biriktirmek istemesinin de çok acı olduğu söylenebilir.

Yüce, ekonomik şartlarını iyileştirmenin yollarını 1960'lar Türkiye'sinde bulamayacağına inandığından Almanya sırasına yazılır. Aslında gitmeyi hiç istemez fakat bu onun için bir fırsattır. Birkaç sene zorluklara katlanacak daha sonra para biriktirmiş olarak Türkiye'ye geri dönecektir. Bu sayede Türkiye ekonomisine de katkı sağlama imkânını bulmuş olacaktır. Yani bu açıdan bakıldığında, Türk işçilerin Almanya'ya gitmesinin, uzun vadede Türkiye ekonomisine de fayda sağlayacağı söylenebilir. *Yüksek Fırınlar* isimli romanda da başkarakter İbrahim'in ailesiyle birlikte Almanya'ya göç etmesinin temelinde ekonomik nedenler yatar. İbrahim, Almanya'nın Türkiye'den daha iyi ekonomik imkânlara sahip olduğunu, bu nedenle burada bulunduklarını kızı Gülten'le aralarındaki şu diyalogda söylediği cümlelerle açıklar:

'' [...] 'Lüppen babi, neden Almanya'ya geldik?'

'Çok soru soruyorsun ama Gülten!' [...]

'Türkiye çok mu yoksul?'

'Yoksul...'

' Almanya çok mu varsıl?'

‘ Varsıl! Çok parası var! Geniş yolları, uzun kanalları, birçok yüksek fırınları, fabrikaları, daha ne bileyim, başında yeter derecede akıllı adamları var.’ [...]’’[235]

Yine aynı romanda İbrahim’in kurduğu şu cümleler, o dönem Almanya’sının ekonomik şartlar bakımından Türk göçmeler için nasıl görüldüğünün birkaç cümleye indirgenmiş halidir adeta: *’’[...] Almanya sırasına yazılmalıyım. Başka çözümüm yok; Almanya kurtarır beni.’’*[236] İbrahim’in bu sözlerinden yola çıkarak Almanya’nın Türk işçiler için maddi açıdan bir kurtuluş kapısı olduğu söylenebilir. Ekonomik yetersizlik nedeniyle zor günler geçiren insanlar için Almanya’nın daveti, adeta kaçırılmaması gereken bir fırsattır.

Almanya yalnızca maddi problemleri olanlar için bir cazibe merkezi değildir; bulunduğu ortamdan bunalan, kaybedecek bir şeyi olmadığını düşünen kesim için de Almanya, yeni bir başlangıcı sembolize eder.

Bahsettiğimiz roman karakterlerinden başka*; Berlin’in Nar Çiçeği* isimli romandaki Korkmaz ailesi, *Koca Ren* romanındaki Salim Sarıkaya, *Fabrikada Bir Saraylı* romanının kişilerinden Ali Gürcü, Ethem ve diğer işçiler, *Yarım Ekmek* romanının Kezik isimli karakteri vb. Hepsi de Almanya’ya işçi olarak ekonomik durumlarını iyileştirmek amacıyla gelirler. Almanya’nın çalışma şartlarından yer yer şikâyet etseler de romanların hemen hiçbirinde Almanya’ya geldiği için pişman olmuş bir karakter karşımıza çıkmaz. Türkiye’yi, geldikleri yerlerdeki tanıdıklarını, hatta memleketlerinin havasını, suyunu bile özlemiş karakterler görürüz fakat hiçbiri Almanya’ya göç etmiş olmaktan pişman değildir. Bu noktada göçmenlerin düşünceleri dikkate değerdir. Çünkü onlara göre, Almanya’da çalışmak, 1960-1980 Türkiye’sinde yaşamaktan daha zor değildir.

2.3.2. Siyasi Nedenler

İstanbul’un Sirkeci garından ilk kez 1961 yılında Almanya’ya gitmek üzere yola çıkan işçiler arasında da siyasi, ekonomik ve sosyal farklılıklar elbette ki vardır. İlk Almanya’ya gidenlerin çoğu ekonomik nedenlerle ve siyasi nedenlerle ülkelerinden

[235] Fakir Baykurt, *Yüksek Fırınlar*, Literatür Yay., İstanbul 2008, s. 3.
[236] Fakir Baykurt, *a.g.e.*, s. 34.

ayrılmışlardır. Siyasi gruplaşmalar içerisine girmelerinin nedenini 1950'li yıllarda sonu 1960 askeri darbesi ile sonuçlanan, toplumda meydana gelen siyasi ve sosyo-kültürel değişimlerde aramak gerekmektedir. Siyasi nedenlerle giden göçmenlerin, Almanya'da da örgütlendiği romanlarda karşımıza çıkmaktadır.

Siyasi nedenlerle Almanya'ya göç eden önemli karakterlerden biri Dursun Akçam'ın *Ucu Ucuna Yaşam* adlı romandaki Dr. Bilgin- asıl adıyla Murat veya Almanya'ya giriş yaptığı sahte pasaportundaki adıyla Ahmet- karakteridir. Almanya'ya göç ettikten sonra Dr. Bilgin adı kahramana, mensubu olduğu siyasi yapılanma tarafından verilir. Dr. Bilgin, liselerde öğretmenlik yaparken siyasi nedenlerden dolayı tutuklanır. Bir müddet hapse girer. Hapisten çıktıktan sonra illegal yollarla gemiyle önce İtalya'ya oradan da Almanya'ya geçer. Dr. Bilgin ya da gerçek adıyla Murat, Almanya'ya, içinde bulunduğu siyasi baskı ve her an yeniden suçlanma korkusuyla göç eder. Almanya'ya gelişinin asıl amacı özgürlüğüne kavuşmaktır. Ne var ki Dr. Bilgin burada aradığını bulamaz çünkü o, özgürlük ararken içine girdiği örgüt tarafından kapana kıstırılmıştır. Türkiye'ye dönmek ister ama orada karşılaşacağı muamele daha kötüdür. Ayrıca dönüşüne içinde bulunduğu örgüt de engel olur. Dr. Bilgin'in Oğlu Hasan da Türkiye'de siyasi nedenlerle tutuklanır. Bunun üzerine Dr. Bilgin, bu durum her ne kadar hoşuna gitmese de Almanya'daki ''esaretini'' yaşamaya karar verir:

> *'' [...] 'Takdir edersiniz ki örgüt çatısı altında bağımsız bir demokrat demek, sınırsız, sorumsuz bir demokrat demek değildir!' Dr. Bilgin sıkılmaya başlamıştı. Aradığı özgürlük bu muydu, emir kumandaya teslim olmak?[...]''*[237]

Dr. Bilgin'in özgür olma bağlamındaki hayal kırıklığını, örgüt içindeki anlaşmazlıklar ve tutarsızlıklar da besler. Mensubu olduğu örgütün iç çatışmaları, onu bunaltır ve örgüte duyduğu güvenini sarsar. Geriye dönüş ve Almanya'da yaşam arasında kalan Dr. Bilgin, Almanya'da yaşamayı seçer. Bu seçiminde, ona psikolojik açıdan iyi gelen, sıkıntılarını unutturan Sevgi'nin de payı olduğu söylenebilir. Her hareketi örgüt tarafından takip edilen, ismi bile örgüt tarafından verilen Dr. Bilgin'in ''özgür'' olabildiği tek yer Sevgi'nin yanıdır. Ayrıca Bilgin'de sorunlu bir aileye sahip olan

[237] Dursun Akçam, *Ucu Ucuna Yaşam*, Arkadaş Yay., Ankara, s. 70.

Sevgi'ye yardım etme isteği de vardır. Bu isteği zaman zaman Dr. Bilgin'e anlamsız gelir. Çünkü onun fikrine göre o, daha kendisini bile kurtaramamış biridir, başkalarına yardım edebilmesi pek de inandırıcı değildir.

Almanya'ya ilk giden Türk işçileri, diğer ülkelerden ilk gelen işçilerinden ayıran en önemli özelliğin siyasi nedenlere de dayanıyor oluşu dikkat çekicidir. 1950'li ve 1960'lı yıllarda, Türkiye'nin siyasi heterojenliği dışında dil ve hatta din bakımından da ayrılan grupların varlığı da söz konusudur. Kürtlerle birlikte Alevi, Çerkez ve Lazların yaşadığı Anadolu'dan yapılan göçler artınca ülkenin bu heterojen yapısı göçe de yansımış olur. Çünkü göç, Kürtler gibi bazı azınlıklar için sadece ekonomik yönden refaha kavuşma amacı taşımaz. Onlar 1960'lı yıllarda kendilerine verilen bu göç etme fırsatını, kimliklerinin tanınması açısından bir özgürleşme hareketi olarak da görür.[238] Bu özgürleşme düşüncesi Dursun Akçam'ın bir başka romanı olan *Dağların Sultanı*'nda karşımıza çıkar. Romanın kahramanı Şito, dönemin siyasi yapısına ters düşen aktiviteleri yüzünden jandarma tarafından izlenir. Bu durum onu rahatsız etmeye başlayınca da çareyi Almanya'ya kaçmakta bulur. Şito için Almanya'nın bir 'kurtuluşu' ve 'özgürlüğü' sembolize ettiği söylenebilir.

Habib Bektaş'ın *Gölge Kokusu* isimli romanında da siyasi nedenlerle Almanya'ya göç etmiş karakterlerle karşılaşırız. Romanın başkarakteri Metin'dir. Metin henüz küçük bir çocuktur. Türkiye'nin kırsal bir bölgesinde annesi ve annesinin ailesiyle yaşamaktadır. Roman, darbe döneminin insanlar üzerindeki etkilerini bir çocuğun gözünden yansıtır. Dönemin siyasi şartları Metin'in annesini Almanya'ya kaçmaya zorlar. Annesi - Metin'in babası da siyasi suçlardan dolayı Almanya'ya kaçmıştır- daha sonra Metin'i yanına aldırır ve orada beraber yaşamaya başlarlar.

Siyasi etkilerin olduğu bir başka roman, *Yüksek Fırınlar* isimli romandır. Bu romanda Almanya'ya siyasi nedenlerle gelen işçiler yoktur fakat romanda, geldikleri ülkede sendikalara katılan, Türkiye'de savundukları siyasi görüşlerini belli eden bir Türk işçi grubuyla karşılaşırız:

[238] Lea Nocera, *Manikürlü Eller Almanya'da Elektrik Bobini Saracak: Toplumsal Cinsiyet Perspektifinden Batı Almanya'ya Türk Göçü* (1961-1984), (Çev.: Fazıla Mat), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., İstanbul 2018, s. 39.

'' [...] Yurtta sömürüye, faşizme, emperyalizme karşı çıkan herkese kominist diyen, bir tek kominist kalmayasıya kendini savaşa adayan 'milliyetçi akım' kısa sürede Almanya'ya taşındı. Milliyetçi akım, yerli Alman milliyetçilerden destek buldu. Önce din alanında sonra politik olarak kısa sürede güçlenmeyi başardı. Camiler, mescitler, Kuran kursları açarak,din derneklerinden başka, yurttakilere paralel milliyetçi politika dernekleri kurarak tabanını genişletti.'' (s. 87)

Siyasi görüşlerini gittikleri ülkede de devam ettiren Türk göçmenlerin bunu yapma nedeninin, geldikleri ülkede özgürce görüş beyan edememeleri, bu yüzden görüşlerini savunmayı, bu uğurda örgütlenmeyi Almanya'nın Türkiye'ye oranla daha özgür olan siyasi ortamında yapmayı seçtikleri söylenebilir. Bu, psikolojik açıdan onlara bir rahatlama sağlar. Çünkü onlar Türkiye'de gösteremedikleri varlıklarını Almanya'da göstermeye başlamışlardır.

Söz konusu romanda, Almanya'da Türk işçilerin kurduğu, işçi haklarını savunan derneklere üye olan karakterler görmekteyiz. Örneğin, Osman ve Mahir bu karakterlerden ikisidir. Osman da Mahir de okumuş insanlardır. Almanya göçüne katılmış olan bu iki kahraman, Almanya'da Türk işçilerin varlık göstermesini destekleyen ''Türk İşçi Derneği'' ne üye olurlar:

'' Sayın Osman Hoca'm! Zatını hangi yeller attı? Uğramadın bizim Dernek'e. Değerli görüşlerinden hem de yardımlarından yoksun kaldık. Bildiğin gibi, işte greve gidiyoruz. Patronlar bizi zorluyor. Gelen gün, dayanışma günü. Alman sendikası içinde Türkiye işçi sınıfının varlığını kanıtlamak zorundayız. Bunun için üstün çaba harcamak gerekiyor...'' (s. 85)

Romanda, işçilerin haklarını savunmak için kurulan bu işçi derneğinde üyelerin bir araya gelerek, başta Alman patronları ve Almanya'nın çalışma şartlarını eleştiren bir işçi grubu vardır. Romanın başkahramanı İbrahim de bu grubun içindedir. Bu işçilerin amacı, kendi varlıklarını hissettirmek, Almanların çalışmak istemediği işlerde çalışan tüm işçilerin haklarının korunmasını sağlamaktır. Bu grubun hedefi her ne kadar yararlı gibi görünse de üyeler, kendi aralarında sürekli itilafa düşmektedir. Grev, iş bırakma gibi çağrılar yapan bu grubun bazı üyeleri- başta İbrahim- bu gibi

çağrıları dikkate almazlar. Almanya'da her ne kadar zor şartlarda çalıyor olsalar bile işlerini kaybetmek istememeleri bu durumun nedeni olarak düşünülebilir.

Doğan Akhanlı'nın *Denizi Beklerken* adlı romanında da siyasi nedenlerle Almanya'ya gelen bir kadının hikâyesi anlatılır. Roman, sadece Almanya'da geçmez, olaylar İzmir'de başlar ve romanın sonlarına doğru Nesrin, çocuğuyla beraber Almanya'ya kaçar. Romanda esas anlatılan mesele Türkiye'nin siyasi şartlarından etkilenen insanların durumudur. Kitapta Nesrin, onun sevdiği adam olan Yusuf ve diğer arkadaşları, Kürt direniş örgütüne yardım amaçlı çalışmalar yaparlar. Yusuf bir süre sonra örgüt faaliyetleri nedeniyle kaybolur, Nesrin de Almanya'ya kaçarak sığınmacı olur. Romanda, Türkiye'nin 1980'li yıllardaki siyasi meselelerine, faili meçhul cinayetlere de değinilir. İstanbul'un ''arka sokaklarında'' birden fazla ceset bulunduğu söylenir. Romanda yer alan karakterlerden Avukat Sibel'in ülkenin ceset tarlasına döndüğü fikri dikkat çekicidir.[239]

Nesrin, Almanya'ya iltica etmişken ortaya çıkan bu cenazeler, Nesrin'i kaybolan eşi Yusuf'la ilgili daha da endişeli bir hale getirir. Ona göre, Türkiye'nin darbe dönemleri arasındaki siyasi ortamı faili meçhul cinayetlere imkân vermektedir. Nesrin'in minik bebeğiyle Almanya'ya gidişinin altında yatan asıl nedenin de bu güvensiz ortam olduğu söylenebilir. Nesrin'in bu ortamda çocuğunu büyütmek istememesi, eşi Yusuf'un örgüt bağlantıları nedeniyle kendisinin ve bebeğinin de güven içinde olmadığı düşüncesinin, onu bu göçe mecbur ettiği düşünülebilir.

Yarım Ekmek romanında, siyasi nedenlerle göç etme durumu, dolaylı olarak karşımıza çıkmaktadır. Evin annesi Kezik, eşini kaybettikten sonra, maddi imkânlar için Almanya'ya gitmeye karar verse de ailenin Almanya göçüne etki eden bir unsur daha vardır: Hapsedilme, suçlanma korkusu. Kezik, oğlu Halil'in sıkıyönetim tarafından yargılanmasından çok korkar. Bu nedenle, bu durum yaşanmasın diye, oğlunu korumak adına tüm ailesiyle beraber Almanya'ya göç eder.

2.3.3. Eğitim

Türkiye'den Almanya'ya olan göçün en önemli nedenleri ekonomik ve siyasi nedenlerdir. Bu nedenlerle Almanya'ya gelenlerin hemen hepsi fabrikalarda çalışan,

[239] Doğan Akhanlı, *Kayıp Denizler 1/ Denizi Beklerken*, Belge Yay., İstanbul 1998, s.283-284.

göçmen işçilerdir. Fakat bu nedenlerden başka eğitim, evlilik gibi nedenlerle Almanya'ya gitmiş olan göçmenler de vardır. Onlar, ya işçilerin Türkiye'de arkalarında bıraktıkları fakat daha sonra aralarındaki evlilik bağı nedeniyle yanlarına aldırabildikleri eşleridir ya da Türkiye'deki eğitimlerini kendi fikirlerine göre daha kaliteli bir ortamda sürdürmek isteyen öğrencilerdir.

Eğitim nedeniyle gidenlerin aklında, Türk eğitim sisteminin ilkokuldan yükseköğretime kadar hiçbir alanda yeterli olmadığı fikrinin olduğu düşünülebilir. Almanya'da daha iyi bir eğitim alacakları, kendilerini daha fazla geliştirebilecekleri düşüncesi bu göçmenlerin Almanya'ya gitmesine neden olmaktadır. Örneğin, *Koca Ren* isimli romanda, oğlu Adem'in çok zeki olduğunu düşünen Salim onu Almanya'ya okuması için getirir. Onun fikrine göre, Türkiye'de iyi okuyan bir çocuk, Almanya'da çok daha iyisini başarabilir. Romanlardaki Türk göçmenlerin hemen hepsinde bulunan ''Almanların üstünlüğü'' bu düşüncelerde kendini belli etmektedir.

Zafer Şenocak'ın *Köşk* adlı romanında, Türkiye'de müzik eğitimi almış olan Hamit, eğitimine devam etmek, eğitiminde bir üst seviyeye geçebilmek için Almanya'ya gitmeye karar verir. Almanya'da eğitimine devam eden Hamit, oraya iyice alışır. Türkiye ile Almanya arasında bir seçim yapma noktasına gelir. Alman bir de kız arkadaş edinen Hamit, Almanya'yı artık her yönden Türkiye'ye tercih edebilecek bir psikolojiye bürünmüştür. Almanya'da Türkiye'ye hiç gitmeden geçirdiği üçüncü senenin yaz tatilinde, Hamit'i ağabeyi, arılarına bakması için çağırır. Hamit, o yaz bu çağrı üzerine, kız arkadaşı Helga ile İstanbul'a gelir. Hamit zaten eğitim için gittiği Almanya'ya alışmışken, oranın Türkiye'ye göre çok daha gelişmiş ve düzenli olduğunu düşünürken kaldıkları köşkün etrafında bulunan aşırı dinci grupların varlığıyla İstanbul'a döndüğü bu ilk zamanlarda Almanya'ya iyice yaklaşır. Romanın ilerleyen kısımlarında Hamit'in Almanya'ya yaklaşmasının ya da eğitim için oraya gitmeyi tercih etmesinin temelinde aslında kendince ''Türkiye'yi Türklerden koruma'' fikrinin yattığını öğreniriz. Ona göre Türkiye'yi içinde yaşanmaz hale getirenler vardır ve o çok sevdiğini söylediği ülkesini sırf kendi içinde korumak için Türkiye'den uzaklaşmayı seçmiştir: ''*Ben aslında vatanperver bir insanım. Ama vatanım içimde, onu*

korumak için herkesten saklıyorum, özellikle de kendi vatandaşlarımdan. Onu gittiğim her yere götürüyorum.'' [240]

Selam Berlin isimli romanda da başkahraman Hasan'ın babası eğitim için Almanya'ya gider. Bir süre orada kalır ve geri döner fakat dönüşünün üzerinden fazla zaman geçmemişken 1989 yılında Berlin Duvarı yıkılır. Bu nedenle Hasan'ın babası Said, Almanya'ya geri dönmek ister. Hasan'ın annesi bunu ne kadar istemese de Said, Almanya'ya geri döner, eşi ise İstanbul'da kalır. Aradan birkaç hafta geçtikten sonra Hasan da babasında etkilenerek Almanya'ya gitmeye hatta oraya yerleşmeye karar verir. Annesi buna da karşı çıkar ama Hasan dinlemez. Hasan, bu kararı 19 yaşında alır. Yani daha hayatında doğru kararlar veremeyeceği bir yaştadır. Zaten bu karar da Hasan'ın kendi başına aldığı ilk karardır. O, çocukken Almanya'da geçirdiği birkaç senenin ardından Türkiye'ye dönünce Almanya özlemini unutamaz. Şimdi duvarın yıkılmasıyla her şeyin orada daha da güzel olacağını düşünür. Hasan, annesine Almanya'ya gitme isteğinin eğitim amaçlı olduğunu söyler. Aslında bu oraya gitmek için Hasan'ın uyguladığı basit bir ikna çalışmasıdır. O, eğitim için gideceğini söylerse annesinin çok mutlu olup ikna olacağını düşünür. Fakat eşini de aynı gerekçeyle yıllar önce Almanya'ya göndermiş olan anne, bu fikre ikna olmaz hatta oğlunun Almanya'da hiçbir işte başarılı olamayacağına inanmaktadır:

> *'' Baban da üniversiteye gitti, peki sonunda ne oldu? Seyahat acentesinde oturuyor ve bir adım bile ilerlemiyor. İlerde doğru dürüst bir işin olacağına gerçekten inanıyor musun? Bir yabancı olarak en fazla taksi şoförü ya da garson olursun. Etrafına bir bak!''[241]*

Hasan'ın annesinin düşüncesi, onun Almanya'yı sevmemesinden kaynaklanır. Ona göre Berlin, İstanbul'un yanında 'taşra' kalmaktadır. Eşi Almanya'ya ikinci kez gittiğinde o gitmek istemez ve iki çocukla İstanbul'da kalır. Bu iki çocuktan büyük olanı Hasan, babasından çok etkilenen bir karakter imajı çizer. Almanya'ya gitmek için annesini ikna ederken bile babasının gerekçesini kullanır: Eğitim. Aslında orada okumak gibi bir niyeti yoktur hatta oraya gidince ne yapacağıyla ilgili bir fikri de yoktur. O, babasının Alman kadınlara zaafı olduğunu düşündüğü için Almanya'ya

[240] Zafer Şenocak, *Köşk,* Alef Yay., İstanbul 2008, s. 121.
[241] Yade Kara, S*elam Berlin*, İnkılap Yay., İstanbul 2004, s. 14.

gittiğini düşünür. Kendisi de Almanya'da yaşadığı dönemlerde aşık olduğu bir Alman kıza takıntılıdır. Hasan pek çok yönden babasına benzer. Sonunda babası gibi her şeyi arkada bırakarak, annesine söylediği gibi, 'eğitim' amacıyla Almanya'ya gider.

Eğitimini ilerletmek isteğiyle Almanya'ya gelen karakterlerin bulunduğu bir başka roman da *Yüksek Fırınlar* isimli romandır. Bu romanda, başkarakter fabrika işçisi İbrahim'in çok sevdiği ve güvendiği arkadaşlarından olan Doktor Şefik Gürcan karakteri, eşi ile birlikte eğitim için Almanya'ya gelmiştir. Kendisi okumuş bir karakter olduğu için -gelen göçmen işçilerin çoğu yüksek eğitim görmemiştir- çevresinde oldukça saygı duyulan biridir. Türkiye'den eğitim amacıyla Almanya'ya gelmesinin nedeni, Türkiye'deki eğitimin yetersiz oluşudur. Kendisi Türkiye'de okuyup doktor olmuştur ama doktorluğun ileri eğitimleri için Almanya'yı tercih etmiştir. Çünkü ona göre, Almanya'nın yüksek eğitimde sağladığı imkânlar Türkiye'dekine göre çok daha fazladır, kalitelidir. 1980'lerde Almanya'ya göç eden Doktor Şefik, bu göçü biraz da Türkiye'nin içinde bulunduğu durum nedeniyle yapmıştır. Mesleğini yapmaya çalışan biri olarak kendisini güvende hissetmemesi de Şefik'in Almanya'ya gelmesinde rol oynamıştır. Doktor Şefik'in eşi de doktordur. O da uzmanlık eğitimini Almanya'da bitirmiştir. Bir yandan Türkiye'ye dönmek ve orada çalışmak isteyen bu çift, Türkiye'deki siyasi ortamın olumsuzluğu nedeniyle eğitim için geldikleri Almanya'da çalışmaya başlarlar ve Türkiye'ye dönmekten vazgeçerler.

Yüksel Pazarkaya'nın romanı olan *Ben Aranıyor*'da da başkahraman, Almanya'ya eğitim için gider. İlk gittiği zamanlar niyeti eğitimden sonra Türkiye'ye dönmektir. Fakat o orada âşık olur ve Almanya'da kalır:

> *'' [...] Liseyi bitirmiş, yurt dışına eğitime gidecektim. Çıkış işlemleri için, henüz yeni on sekiz olmuştum, ama askerlik yoklama ve erteleme belgesi gerekiyordu. [...] Semtin askerlik şubesi beni öyle çocuk görünce ne demişti. 'Güle güle git, oku. Vatana en büyük hizmeti yapıyorsun.' Gül güle gittim. [...] Coğrafya derinden adını, yerini, nüfusunu, yüzölçümünü, büyük kentlerini, büyük ırmaklarını ve masalsı sanını bildiğim o ülkenin,*

uçaktan iner inmez burnuma çarpan keskin, yaban kokusuna alıştım. Okudum, aşık oldum, orada evlendim, çalışmaya başladım.''[242]

Almanya'daki eğitiminden sonra orada uzun yıllar kalan kahraman, Türkiye'ye dönüşünü uzun yıllar erteler. O, daha sonra artık içinde tutamadığı bir özlem ve kimlik bunalımıyla Türkiye'ye dönmeye karar verir. Giderken askerlik şubesindeki komutanın ona dediği gibi vatanı için en büyük hizmeti yaptığını düşünür. Orada ülkesini geliştirmek için eğitim alır fakat çalışmak için Türkiye'ye dönmemesinin onda vicdanını rahatsız ettiği düşünülebilir. Belki de bu vicdan rahatsızlığını bastırmaya çalışırken kendi köklerine yabancılaşmaya başlayan kahramanın bu noktada söylediği şu sözler dikkat çekicidir:*'' Eski bir yaşamım vardı. Yeniden doğacağım, yine bulacağım o eski yaşamımı, yeniden yaşayacağım.''*[243] Bu sözler, kahramanın yaşadığı vicdan muhasebesiyle harmanlanan kimlik bunalımının örneği olarak da görülebilir.

2.3.4. Evlilik

Türkiye'den Almanya 'ya işçi göçünün anlatıldığı hemen hemen her romanda işçilerin, Türkiye'de arkalarında bıraktıkları eşlerini, bir süre sonra Almanya'ya getirdiklerini görürüz. Bu kadınlar, Türkiye'de eşlerine ekonomik açıdan bağlı olan kadınlardır. Bu kadınların hemen hemen hepsi ev hanımıdır ve kadınlar, ekonomik şartlarını iyileştirmek için Almanya'ya giden kocalarının yollarını gözlerler. Kadınların bir çoğu, bir süre sonra bazen eşlerinin isteğiyle bazen de kendi istekleriyle Almanya'ya eşlerinin yanına giderler ve ev hanımlıklarını orada da devam ettirirler.

Yüksek Fırınlar isimli romanda İbrahim'in karısı Elif, tam da bu profile uyan bir kadındır. Elif, İbrahim'in üçüncü eşidir. İbrahim diğer eşlerini Almanya'ya götürmemiştir fakat Elif'in isteğini kırmaz, istemeye istemeye de olsa onu yanına aldırır. Elif'in hayatı Almanya'da da Türkiye'deki gibi devam eder. O, evden pek çıkmayan, çocuklarıyla ve ev işleriyle ilgilenen klasik bir ev hanımının temsilcisidir.

Türkiye'de kırsal bir yerde büyüyüp evlendikten sonra Almanya'ya giden bir karakter de Feridun Zaimoğlu'nun *Leyla* isimli romanının başkarakteri Leyla'dır. Bu

[242] Yüksel Pazarkaya, *Ben Aranıyor*, Cem Yay., İstanbul 2013, s. 12-13.
[243] Yüksel Pazarkaya, *a.g.e.,* s. 13.

romanda, Leyla'nın Almanya günleri anlatılmaz. Roman, Leyla'nın Almanya'ya ayak basmasıyla son bulur. Leyla, hiç bilmediği bu ülkeye gelirken içinde umutlar taşımaktadır. Almanya'ya karşı daha gitmeden olumlu bir bakış açısına sahip olması, belki de çok sevdiği kocası Metin'in onu Almanya'da karşılayacak olmasındandır. Leyla, yapısı gereği çok olumlu ve ılımlı bir kadındır. Almanya'ya gittiği ilk an Münih'e indiği ve oradan Berlin'e gitmek için trene doğru yürüdüğü andır. O, etrafını izler ve burayı sevmek, alışmak için kendisine sebepler arar. Bu noktada Leyla'nın Almanya için söylediği şu sözler dikkat çekicidir: *'' Bu ülkeyi sevmek istiyorum, çünkü bu ülke özlenmek istiyor. Kurdun sırtını okşayacağım, yelesinde gezinen bu eli belki ısırmaz.''*[244] Yazarın burada Leyla'ya söylettiği cümledeki 'kurt' ifadesi dikkat çekicidir. Leyla, Almanya'ya her ne kadar olumlu bir bakış açısıyla bakmaya çalışsa da Almanya'ya ilk ayak bastığı bu noktada, Almanya'nın Leyla'ya huyunu suyunu bilmediği, ona zarar verme potansiyeline sahip bir 'Kurt' gibi görünmekte olduğu söylenebilir. Ayrıca, Almanların Kurt köpekleriyle de bilindiği düşünüldüğünde kurdun metaforik açıdan Almanya'yı temsil ettiği de düşünülebilir.

Türkiye'deyken ev hanımı olup da Almanya'ya eşinin yanına gittikten sonra çalışmaya başlayan tek karakter , *Türkler Almanya'da* romanının başkahramanı Yüce'nin karısı dır. Bu anlamda kitap, evlilik bağı nedeniyle Almanya'ya göç etmiş karakterler arasında en farklı olanını bize sunmaktadır. Bu roman daha önce de bahsettiğimiz gibi otobiyografik bir romandır. Yazar Bekir Yıldız, Almanya'daki yaşamının bir kısmını bu romanda anlatır. Yıldız'ın işçi koşullarına ağırlık vermesinin yanında ailesinin Almanya'ya, yanına geldikten sonra yaşadığı değişimlere de romanında yer vermektedir. Bekir Yıldız'ın bir başka romanı olan *Halkalı Köle'* de de - bu roman da *Türkler Almanya'da* romanı gibi yazarın otobiyografik izler taşıyan romanıdır- Almanya'da işçi olarak çalışan, daha sonra Türkiye'de matbaa kuran bir karakterin yaşadıkları anlatılır. Bu romanda da anlatıcı eşini Almanya'ya getirir. *Halkalı Köle'* de bu kadın karakterin değiştiği, Almanya'daki iş hayatı nedeniyle öz güveninin arttığı ve kadının yakınlarına karşı mesafeli davrandığı da görülür:

'' -[...]Herkes çalışmalı...

-Çalışmalı karıcığım...

[244] Feridun Zaimoğlu, *Leyla,* İmge Kitabevi Yay., İstanbul 2009, s. 599.

-Ülkemize dönünce de çalışayım mı?

-Çalış... [...]

-İstemiyor musun anamla birlikte oturmamızı?

-Yooo, şey... Ama burada kimse oturmuyor ki kaynanasıyla...

-Anamız o bizim. Bakıyorum da ilk kez, kaynana diyorsun ana dediğine...

[...]''[245]

Kadının 'anne' dediği kayınvalidesine, Almanya'ya geldikten sonra ilk kez ''kaynana'' demesi dikkat çekicidir. Bu durum, onun ekonomik özgürlüğünü eline alan bir kadın olarak artık eski hayatını değiştirmek istediğinin bir yansıması olabilir. Artık o, eskiden olduğu gibi eşinin eline bakan bir kadın değildir. Dolayısıyla Almanya'da çalışması, para kazanması, evin bütçesine katkı sağlaması onu eşine karşı olan bağımlılığını azaltmıştır. Eşine bağımlılığı azalan bir kadının eşinin çevresine karşı da duygularının değişmesi gayet normal karşılanabilir. Bu durum sonucunda, eşine ''bağımlılığı'' azalan kadına karşı, kocanın ''bağlılığının ve sadakatinin'' azaldığı gözlemlenir. Uzun yıllardır evli olan çift, bir aldatma hadisesi ile neredeyse birbirine düşman bir hale gelir.

Romanlarda Almanya'ya işçi olarak geldikten sonra, Alman kadınlarla evlenen göçmenlere de rastlanmaktadır. *Almanya Tatlı Vatan* romanının başkarakteri Orhan, bu karakterlerden biridir. Bunun dışında, Almanya'ya çok küçük yaşta aileleriyle gelen, burada Almanlarla evlilik yapan kadın karakterler de vardır. *Üç Şekerli Demli Çay* romanının başkarakteri bu konuya örnek gösterilebilir. Ayrıca, Almanya'da oturma izni alabilmek için formalite evlilikler yapan Türk göçmen işçiler de vardır. *Dağların Sultanı* isimli romanda bu karakterlere rastlamak mümkündür. Bu romanın başkahramanı Şito, bizzat Türklerin formalite evliliklerini ayarlayan karakter olarak karşımıza çıkar. Türkiye'deyken eşkıya olan Şito, Almanya'da bu evlilik işlerini düzenlemesinden pek de gurur duymaz. Bu yüzden köyünden birilerinin bunu öğrenmesinden endişe duymaktadır.

Sonuç olarak romanlarda göçe en çok etki eden unsurlar olarak ekonomik ve siyasi sebeplerin ön planda yer aldığı görülür. Bu unsurların, 1960'lar ve 1980 sonrası dö-

[245] Bekir Yıldız, *Halkalı Köle*, Everest Yay., İstanbul 2013, s. 31.

nemlerde bazı Türk vatandaşlarının Türkiye'den Almanya'ya gelişlerinde temel sebep oldukları görülür. *Yüksek Fırınlar* romanında yer alan İbrahim, *Türkler Almanya'da* romanında yer alan Yüce, *Koca Ren* romanında yer alan Salim gibi bazı kahramanlar ekonomik şartlarını düzeltmek için Almanya'ya gelirken; *Ucu Ucuna Yaşam* romanında yer alan Bilgin, *Denizi Beklerken* romanında yer alan Nesrin, *Dağların Sultanı* romanında yer alan Şito gibi kahramanlar ise, Türkiye'de yargılanıp cezaevine girmekten korktuğu için Almanya'ya gelir. Bu iki neden, tüm kuşakların romanlarında göçe etki eden unsurların başında gelmektedir. Yine tüm kuşakların yazarlarının romanlarında, bu iki nedene ek olarak eğitim ve evliliğin de göçe etki eden önemli unsurlar olarak karşımıza çıktığı görülür. Evlilik unsuru, romanlarda kadın karakterlerin evlilik yoluyla Almanya'da kalması ile ya da evli oldukları eşlerinin yanına Almanya'ya gitmeleriyle karşımıza çıkmaktadır.

2.4. Etnik Kökenlerine Göre Kahramanlar

Almanya'nın işçi alımını başlattığı ilk yıllardan itibaren Almanya'ya göç eden insanlar, Almanya'da yaşadıkları hayatla, Türkiye'de geçirdikleri günlerle ve Almanya'ya gidiş yolunun başladığı İstanbul'un Sirkeci garında romanlarda yer alırlar. Bu kahramanların çeşitli özellikleriyle romanlara yansıdıkları görülür. Bu kahramanlar, Almanya'da hakkını aramayı bilmeyen, haksızlıklar karşısında sessiz kalan, Almanya'ya uyum sağlayan ya da sağlayamayan karakterler olarak karşımıza çıkarlar.

2.4.1. Türk Karakterler

Türk karakterler, Almanya'ya geldikleri andan itibaren Türkiye ile Almanya arasındaki kültrel farklılıkları hissetmeye başlarlar. Bu da Almanya'ya olan ön yargılarını daha da arttırır. Kahramanların yaşadıkları duygular, Almanya'ya geliş sebepleri romanların yazarlarının hayatlarıyla paralellik göstermektedir. *Türkler Almanya'da* romanının kahramanı Yüce, *Hayaller ve Rastlantılar* romanının isimsiz kahramanı, *Muhteşem Gündoğdu* romanının Aras'ı, *Ucu Ucuna Yaşam'ın* Dr. Bilgin'i otobiyografik karakterlerdir. Bu karakterlerin hepsi yazarlarından izler taşır. Yüce, Bekir Yıldız gibi Almanya'ya çalışmaya giden, matbaa kurma hayali olan bir işçidir. *Hayaller ve Rastlantılar* isimli romanın isimsiz kahramanı ve *Muhteşem Gündoğdu*'nun Aras'ı Aras Ören gibi yazmaya meraklıdır. Bilgin, Dursun Akçam gibi Türkiye'de öğretmenken 1980 askeri darbesiyle mahkûm edilmiş ve daha sonra yurt dışına kaç-

mış bir karakterdir. Onların Almanya'da yaşadıklarıyla yazarların kendi hayatları bu doğrultuda büyük ölçüde benzerlik gösterir. Bu karakterler dışındaki kurgusal karakterler ise farklı özellikler gösterir. Bir kısmı; hakkını aramayı bilmez, her şeyi kabullenmiştir. Bir kısmı, Türkiye'de arayamadığı hakkını Almanya'da aramaya kalkar. Bir kısım ise Almanya'ya bir türlü alışamamış ön yargılarından kurtulamamıştır. Türk kahramanların yanı sıra, romanlarda Alman karakterleri de görürüz. Alman karakterlerin profili de değişiklik göstermektedir. Kimileri göçmenlerle ilgili olumlu bir bakış açısına sahipken kimileri onları ''fazlalık'' olarak görür.

Romanlar arasında *Koca Ren*'in yozlaşmış karakteri Kenan ve *Dağların Sultanı*'nın Şito'su dışında Almanlara ya da Almanya'ya zarar veren bir karakter karşımıza çıkmaz. Karakterlerin çoğu, kendi halinde yaşayan, memleket hasreti çeken insanlar olarak romanlara yansır. Bu karakterlerin çoğu eğitim seviyesi düşük olan, Türkiye'nin köy ve kasabalarında yetişmiş insanlardır. Yaşadıkları yerde ekonomik durumları pek iyi değildir. Örneğin, *Yüksek Fırınlar* adlı romanda yer alan kahraman İbrahim, *Türkler Almanya'da* isimli romanın kahramanı Yüce, *Koca Ren* romanının kahramanı Salim, *Yarım Ekmek* romanının kahramanı Kezik, *Fikrimin İnce Gülü* romanının kahramanı Bayram ekonomik şartlarını iyileştirmek için Almanya'ya göç etmiş karakterlerdir. Bu karakterlerin hiçbiri Türkiye'de iyi bir eğitim de almamıştır.

2.4.1.1. Hakkını Aramayı Bilmeyenler / Sessiz Kalanlar

Romanların büyük çoğunluğunda karakterler, kendi ülkelerinden farklı bir yerde olmalarından ötürü, sessiz kalan belki de dikkat çekmemek için, 'yabancı' olarak dışlanmamak için sessiz kalmayı seçen karakterlerdir. İşlerinden eve, evlerinden işe giden bu karakterler çevrelerinde olan bitenle pek ilgilenmez. Bu karakterin tipik örneklerinden biri *Tuhaf Yıldızlar Dünyaya Bakıyorlar Gözlerini Kırpmadan* isimli romanın isimsiz kahramanında karşımızda çıkar. Bu kahraman Türkiye'de evliyken eşinden ayrılmış ve tiyatro çalışmaları için Almanya'ya gelmiş bir karakterdir. Onu yerleştirdikleri ev, çok kötü bir çevrededir ayrıca kadınlar ve erkekler bir arada yaşamaktadır. Buna rağmen karakter itiraz etmez. Belki de başka çaresi olmadığından itiraz edemez. Çünkü o, oturma iznini henüz alamamıştır ve Almanya'daki bağlantıları onu nereye gönderiyorsa oraya gitmek zorundadır.

Selam Berlin romanının kahramanı Hasan da karşılaştığı haksızlıklara genel olarak sessiz kalan biridir. Yabancı olduğu için gördüğü olumsuz davranışlara pek tepki göstermez. O, her ne kadar kendini Berlinli gibi hissetse de :*'' Bu senin geçmişin. Asya'dan gelen bir Berlinli...''*[246] şeklinde tanımlandırılması Hasan'a iyi hisettirmez. Zamanla ne yaparsa yapsın, nasıl giyinirse giyinsin, konuşmasını ne kadar değiştirirse değiştirsin bir 'Berlinli' olamayacağını, kimsenin onu böyle göremeyeceğini anlar. O, çoğu göçmen işçinin çocuğu gibi yalnızca bir 'yabancı'dır. Bu bakış açısıyla gittiği her yerde karşılaşan Hasan, artık bu gerçeği anlar ama bu durum onu bir kimlik bunalımına sürükler. Çünkü hiç kimse onu 'olmak istediği kişi' olarak görememektedir.

Selam Berlin romanının bir başka dikkat çekici karakteri, Hasan'ın arkadaşı olan Leyla'dır. Leyla, Hasan'ın antitezi bir porte ile karşımıza çıkar. O, Türk olmasına rağmen Türkiye'de hiç bulunmamıştır. Almanya'da doğmuş ve orada büyümüştür. Hasan, Türkiye'den ne kadar kaçmaya çalışırsa Leyla ona Türklüğünü bir o kadar hatırlatmaktadır. Hasan, kendisini Berlinli hisseder, Leyla ise tam bir Türk gibi... Hasan, kendisine Türkiye'yi hatırlatan çoğu unsurdan uzak dururken Leyla, Türkiye ile ilgili kataloglar toplar, orayla ilgili hayallere dalar, Türkiye'de bulunmuş ünlülerin röportajlarını toplayarak kendisini Türkiye'de hissetmek ister. Leyla'nın bu halinden sıkılan Hasan, zamanla ondan uzaklaşır. Hasan'ın Leyla'dan uzaklaşması metaforik açıdan Türkiye'den uzaklaşması olarak düşünülebilir.

Koca Ren romanının başkarakteri Adem de hakkını arayamayan bir karakter olarak karşımıza çıkar. O, okulda yaşadığı haksızlıklara alışmıştır artık. Arkadaşlarının dışlamalarına, öğretmenlerinin ırkçı bakışlarına karşı sessiz kalır. O, ailesinden kimseye anlatamaz yaşadıklarını. Bu nedenle Ren Nehri'ne içini döker. Adem'in annesi ile çok yakın olmayan bir ilişkisi vardır. Bunun nedeni annesinin aklının sıkıyönetim tarafından Türkiye'de tutuklanan büyük oğlu Adnan'da oluşudur. Adem'in babasıyla da mesafeli bir ilişkisi vardır. Adem, kendisini alıp Almanya'ya getirdiği için babası Salim'e içten içe kızgınlık duymaktadır.

Koca Ren isimli romanın, başına her geleni kabullenmiş olan bir başka karakteri de Gül'dür. Gül, Kenan'ın sevgilisidir. Kenan, romanın yozlaşmış karakteridir. O, kadın

[246] Yade Kara, *Selam Berlin*, İnkılap Yay., İstanbul 2004, s. 211.

ticareti, uyuşturucu satıcılığı gibi işlere bulaşmıştır. Hatta Kenan, Gül'ü de Adem'i de zorla bu işlerin içine çeker. Gül, Kenan'a bağlı bir hayat sürmekte olduğu için yaşadıklarına ses çıkaramaz. Hakkını arayamaz. O, doğurmak istediği bebeğini Kenan'ın zoruyla aldırır. Yani Gül, sadece etrafındaki unsurlarla ilgili değil neredeyse kendi hayatı ile ilgili bile söz söyleme, seçim yapma hakkına sahip olmayan bir kadındır.

Yüksek Fırınlar isimli romanın kadın karakteri Elif de haksızlıklara sessiz kalmasıyla Gül'e benzer. Elif, romanın başkarakteri İbrahim'in köyden Almanya'ya getirdiği eşidir. İbrahim'in gözünde neredeyse hiçbir değeri yoktur hatta İbrahim, Almanya'daki kadınları gördükçe Elif'e ''köstebek yapılı'' diyerek onu eleştirmektedir. Elif ikinci çocuğunu Almanya'da doğurur. Bu esnada eşi İbrahim, bazı yanlış anlamalar yüzünden çocuğun kendi çocuğu olmadığı fikrine kapılır. Bu noktada hem kendi kendisine hem de Elif'e çok çektirir. İbrahim sonradan doktorlarla konuşarak ikna olur fakat Elif'in bu itham karşısında kadınlık gururu çoktan kırılmıştır. Buna rağmen Almanya'da eşinin yanında kalmaktan başka çaresi yoktur. Elif; kırgınlığını unutmaya çalışır, eşinin tüm suçlamalarını sineye çeker ve Almanya'daki yaşamına devam eder.

Hayaller ve Rastlantılar romanının yazar olmak isteyen fakat evrak dağıtıcılığıyla hayatını kazanan karakteri de hakkını arayamayan, yaşadığı olumsuz olaylar karşısında sessizliğini koruyan bir karakter olarak karşımıza çıkar:

> *'' Genellikle uğradığım ofislerde bana muhatap olan sekreterlerle, olmadı en alt düzey hizmetlilerle aramızda, duruma göre şöylesine söylenmiş sıradan bir iki cümleciğin ötesinde, özel sayılabilecek bir diyalog olmazdı. Onların bana biraz tepeden bakan, hatta zaman zaman şirretliğe varan münasebetsiz davranışlarına hiç aldırmazdım. Bu gibi davranışların mutlaka onların kendileriyle ilgili çok özel sebepleri olduğunu düşünür, (kendimi pek de kibar olmayan bir tonda söylenenlerin dışında tutma hünerini edinmiş oldumdan) üstünde fazla durmazdım.*[247]

[247] Aras Ören, *Hayaller ve Rastlantılar*, İthaki Yay., İstanbul, 2009, s. 10.

Karakterin kendisine yapılan bu haksızlıklara sessiz kalışı, diğer romanlardaki karakterin içinde bulunduğu gibi bir çaresizlikten kaynaklanmaz. Onun çok daha farklı bir bakış açısı vardır: Umursamazlık. O, böyle olmayı kendisi seçer. Çünkü bir gün oradan çekip gideceğini bildiği için kendisine yapılan hiçbir şeyi önemsemez. Bu nedennedenle karşılaştığı tavırlara karşı sessiz kalır. O, iyi bir yazar olma hevesi içindedir. Ölene kadar bir evrak dağıtıcısı olarak kalmayacağını düşünür hatta bundan emindir. Bu nedenle kendisine yakıştırılan, küçümsenen evrak dağıtıcısı rolünü oynamaktadır adeta. Kendisini küçümseyen bakışlara bu nedenle aldırmaz ve yine aynı nedenle kendi ifadesine göre, öz güveni hiç sarsılmaz. İş yerinden çıkınca gerçek benliğini bulan karaktere göre işine katlanmasının oldukça basit bir nedeni vardır. Her gün çabucak geçip gitmektedir, paydos vakti de nasıl olsa her gün aynı saatte gelmektedir:

> *''[...] basit bir evrak dağıtıcısı olarak kalacağımı hiç düşünmedim. Giderek artan bir bezginliğe hele hiç kapılmadım. Öz güvenim bunca yıldır hiç sarılmadı. Çünkü her gün nasılsa çabucak geçip gidiyor, her gün saat on altıda paydos vakti hiç şaşmadan geliyordu. [...] Soyunma odasında [...] önlüğümü çıkarıp asınca başka biri oluyordum. Fantazilerimin belirlediği bir kimlikte. Çocukluğumdan kalan bir mirastı bu. Sonsuz hayallerimin dünyasında. İstediğim gibi. Kimseye hesap vermeden. O andan itibaren içimde saklı derin duygular, mesai süresince tıkıldıkları tabutların kapağını kaldırıp dışarı çıkıyor, hayatın tükenmez kaynaklarına karşı açgözlü bir istek bütün benliğimde bilinçli bir tutkuya dönüşüyordu ve ben bundan sonsuz bir mutluluk duyuyordum. [...] Hiçbir sebep göstermeden çıkışımı verip işten ayrılacağım günü bekliyordum. [...] hayatımın o büyük gününü bekliyordum. [...] Ne olduğumu, nereye gittiğimi kimse bilmeyecek. Ardımda sadece birtakım söylentiler kalacak. Aşkolsun ne adammış, diyecekler, biz onu hiç anlamamışız.''* (s. 12-13)

İncelediğimiz romanlarda kendisine yapılanlara sessiz kalan, sessiz kalmak zorunda kalan aslında doğal olarak seçim şansı olmayan tek karakter *Gölge Kokusu* romanının çocuk kahramanı Metin'dir. Metin'in Türkiye'den Almanya'ya gelmek istemeyişini kimse dikkate almamıştır. O, küçük bir çocuktur ve siyasi nedenlerle Almanya'ya göç etmek zorunda bırakılan anne ve babası ne diyorsa onu yapmak zo-

rundadır. Bu açıdan sessiz kalanlar içinde en talihsiz karakterin Metin olduğu söylenebilir.

Türkler Almanya'da romanının kahramanı Yüce, Almanya'ya işçi olarak gidenlerin asla haklarını isteseler bile arayamadıklarını, sürekli haksız sayıldıklarından bahsetmektedir. Dürüstlükle söylediği şu ifadeler, Türk göçmen işçilerin çoğunun neden sessiz kaldığının savunmasını yapan bir özet niteliğindedir:

> *'' İş ve İşçi Bulma Kurumunda bulunan işçi adaylarına göre, Almanya'da haksızlığa paydos vardı. Oysaki hepsini, Almanya'da hazmedemeyecekleri bir problem bekliyordu. Yabancı oldukları için her zaman haksız sayılacaklardı... Bu bakımdan hiçbir zaman kendilerini savunamayacaklar, haklı oldukları konularda bile Almanlar: ' Öyleyse neden geldiniz?' diyerek suratlarına bir sus şamarı indireceklerdi. Böylece bu insanlar en sonunda anlayacaklardı ki vatanında haklı olamayan, başkalarının vatanında hiçbir zaman haktan bahsedemez.''*[248]

Yüce'nin açık yüreklilikle bahsettiği bu öğrenilmiş çaresizliğin, romanlarda sessiz kalan, hakkını arayamayan tüm göçmen işçilerin ortak nedeni olduğu söylenebilir. Kendi ülkelerinde ekonomik ve sosyal haklarını arayamamış bu nedenle Almanların çağrısına kulak verip yollara düşmüş bu işçilerin çoğunda, bu noktada 'kendi düşen ağlamaz' fikrinin olduğu söylenebilir.

Ucu Ucuna Yaşam romanındaki Dr. Bilgin ise ülkesinde arayamadığı hakkını Almanya'da aramaya gelir. Fakat bu durum pek de istediği gibi gitmez. Kendisi Almanya'yı özgürlük ülkesi olarak görürken orada mensubu olduğu grup tarafından adeta kıskaca alınır. Dr. Bilgin hakkını aramaya Almanya'ya gelmişken adeta tüm haklarından orada vazgeçmek zorunda kalır.

2.4.1.2. Ön Yargılarından Kurtalanlar/ Kurtulamayanlar

Almanya'ya geldikten sonra pek çok göçmen, kültür çatışması yaşamıştır. Alman kültürü ile Türk kültürünüm birbirine pek çok noktada zıt oluşu, karakterlerde kültür çatışmasını meydana getirir. Yaşanan bu kültürel değişim, karakterlerin hemen hep-

[248] Bekir Yıldız, *Türkler Almanya'da*, Everest Yay., İstanbul 2012, s. 138.

sinde ilk başta yadırganır fakat daha sonra bu değişikliklere alışılmaya başlanır. Bazı birinci kuşak ve ikinci- üçüncü kuşak yazarların yazdığı romanların işçi karakterlerinde, kültürel değişime alışmakla alışamamak arasında kalan kesimde, bir karakter değişimi başlar. Romanlarda yozlaşmayı uyum sağlamakla karıştıran karakterler vardır. Örneğin, Fakir Baykurt'un *Koca Ren* isimli romanında yer alan Kenan, *Yarım Ekmek* isimli romanda yer alan Kezik ve ailesi, Dursun Akçam'ın *Dağların Sultanı* romanındaki Şito gibi kahramanlar bu duruma örnek teşkil etmektedir. Bu karakterlerin yaşadığı, bir uyum sürecinden çok yozlaşma ile açıklanabilir.

Fakir Baykurt'un *Yarım Ekmek* romanının kahramanı Kezik'in kızı olan Ayşe, Almanya'da okuduğu okuldan bir Alman'a âşık olur. Bu durum karşısında Kezik, gayet ağırbaşlı ve soğukkanlı davranır. Kızının bir Almanla evlenebilecek oluşunu gayet normal karşılar. Bu bakış açısıyla Kezik'in Almanya'ya ya da Almanlara karşı bir ön yargısı olmadığı bellidir. Kezik ve çocukları Türkiye'nin kırsal bir kesiminden Almanya'ya çok da uzun olmayan bir süre önce göç etmiş olmalarına rağmen Almanlarla ilgili herhangi bir ön yargı beslemezler. Ayşe'nin Alman sevgilisine ağabeyi Halil de karşı çıkmaz. Çünkü Halil de bir Alman ile evlidir. Kezik ve çocuklarının Alman arkadaşları da vardır. Bu Alman arkadaşlarını, onlara karşı ön yargılı olan bazı Türk arkadaşlarına karşı savunmaları da dikkat çekicidir. Almanya'ya gelmelerinin üzerinden henüz kısa bir süre geçmesine rağmen Kezik ve ailesi, Almanya'ya uyum sağlamakta pek de güçlük çekmemiştir.

Türkler Almanya'da romanının kahramanı Yüce ise, Almanlara karşı ön yargılı değildir fakat temkinlidir. Onun düşüncesi, kısa bir süre Almanya'da para biriktirip Türkiye'ye dönmek yönündedir. Bu nedenle Almanya'ya ya da Almanlara bir ön yargı beslemez, bununla beraber alışma gereği de duymaz. Yüce'nin etrafına karşı gayet nötr bir bakış açısına sahip olmasının, Almanya'da misafir olduğu gerçeğini kabul etmiş olmasından kaynaklandığı düşünülebilir. Bunun yanı sıra Yüce, Türkiye'yi özlemekten hiç vazgeçmemiş bir karakterdir. Oraya döneceği günü sabırsızlıkla bekler, döndüğünde ise yaşadığı mutluluk tarif edilemez boyutlardadır:

> *'' Trenimiz Yunan sınırıyla Türkiye'yi ayıran köprü üzerinden düdük çalarak ağır ağır ilerlerken herkes ayaktaydı. Birçoklarımız pencerelere koşuşmuş, köprünün öbür başındaki Türk bayrağını görmek için can atı-*

yorduk. Silahıyla bizi selamlayan Mehmetçiği görür görmez, gözlerimizden akan yaşlar yanaklarımızdan yuvarlanıyor, içimiz dolu dolu oluyordu. İşte bu hisler milyonlara bedeldi. Almanya'nın arabası, televizyonu, Markları, geniş ve ışıklı caddelerindeki renkli hayat Mehmetçiğin selamı karşısında basitleşmiş ve çok gerilerde kalmıştı.''[249]

Dağların Sultanı romanının kahramanı Şito, Almanya'ya 'çabucak' alışmış kahramanlardan biridir. Türkiye'nin Doğu Anadolu bölgesinin kırsalından Almanya'ya giden Şito'nun kültür farklılığına çabuk alışması dikkate değerdir. Aslında Şito'nun yaşadığı kültürleşmeyi, yozlaşma olarak görmek daha doğru olacaktır.

Türkiye'deyken 'namus' uğruna dağlarda eşkıyalık yapan Şito, burada kimsenin namusunu umursamadan hareket eder ve Türkler ile Almanlar arasında formalite evlilikler düzenlemeye başlar, Alman arkadaşlar edinir. Köyünde bıraktığı karısı Nazo'yu adeta unutan Şito, bir gün amcasından aldığı bir mektupla yaşadığı hayatın, kendisinin artık eski Şito olmadığının farkına varır: *'' [...] Sen buralarda bir yiğittin, Alaman'a gittin, [...] namusu, hayayı unuttun! Millet burada aç gezer, kan içer [...] sen orada [...] içki içersin!''*[250] Şito'nun amcasının bu sözlerle onun yozlaşmışlığını yüzüne vurması dikkate değerdir. Çünkü bu mektup gelene kadar Şito hem köydeki evlatlarını hem de orada bıraktığı eşini adeta unutmuştur. Onlarsız Almanya'da rahat bir hayat yaşamaktadır. Aldığı bu mektubun açık sözlü bu satırlarından sonra Şito çok sinirlenir, köye dönemeye karar verir fakat sonra vazgeçer. Çaresizce oturur ve içki içer. Bu çaresizliğinin utancından kaynaklandığı düşünülebilir. O, Almanya'ya geldikten sonra değer verdiği tüm insanlara ve saygı duyduğu, benimsediği tüm değer yargılarına ihanet ettiğini anlar.

Fakir Baykurt'un *Koca Ren* romanında başkarakter Adem, babasının isteği üzerine 'daha iyi okullarda okumak' amacıyla Almanya'ya getirilmiştir fakat burayı bir türlü sevememiştir. Adem'in Türk öğretmenlerine karşı da aynı ön yargıyı beslemesinin nedeninin Almanya'ya alışamamış olduğu gerçeğinden kaynaklandığı düşünülebilir:

'' Kaçıyor bugün. Öğleden sonra anadili ile din dersi okuyacak. Türk öğretmen Sadık Toprak'tan sözcük yarar bulmuyor, kıymık tat almıyor.

[249] Bekir Yıldız, *Türkler Almanya'da*, Everest Yay., İstanbul 2012, s.117.
[250] Dursun Akçam, *Dağların Sultanı*, Arkadaş Yay., Ankara, 2017, s. 195.

Okul hatırı, yurt kültürü, ana baba isteği diye çok katlandı.Bundan sonra artık katlanmayacak. Kaçıyor, kimi bağlarını koparıyor. Girmeyecek öğleden sonraki derslere. Yalnız Almancalara girecek.''[251]

'Kaçıyor, kimi bağlarını koparıyor' ifadesi dikkat çekicidir. Çünkü Adem'in okuldan kaçışı yalnızca derslerden bunalmasıyla ilgili değildir. Adem, Almanya'ya istemeyerek gelmiştir. Almanya'ya karşı ön yargılarından da bir türlü kurtulamamış bir karakterdir. Okuldaki Türk öğretmenlere, okula, anadil ve din derslerine katlanmasının temelinde Türkiye'ye olan özlemi vardır. Fakat Türkiye'ye gidemediğinden artık 'bağları koparmaya' karar verir. Çünkü bu durum, onu daha da üzmekten ve özlemini derinleştirmekten başka bir işe yaramamaktadır.

2.4.2. Alman Karakterler

Romanların çoğunda, yazarlar tarafından genellikle Türk göçmen karakterlerin merkeze alındığını görürüz. Aley Tekinay'ın *Ağlayan Nar,* Esmahan Aykol'un *Kitapçı Dükkanı,* Füruzan'ın *Berlin'in Nar Çiçeği*, romanlarında ise başkarakter Alman'dır. Bu durum, Türk göçmenlerle Almanların bir arada yaşayışına bir de Almanlar tarafından bakmamızı sağlar. Diğer romanlarda da yer yer karşımıza çıkan Alman karakterler, çeşitli özellikler gösterir. Kimi Türk göçmenlerle iyi geçinir, onları kendi vatandaşları gibi kabul eder, çoğunluğu ise Türkleri istemez hatta Türk işçiler yüzünden işsiz kaldıklarını savunurlar. Onlara göre, Türk işçiler gelince Almanların çalışacağı işlere yerleşmişlerdir. Aslında durum böyle değildir. Çünkü Türk işçiler ve diğer ülkelerden gelen yabancı göçmenler, aslında Almanların çalışmak istemedikleri ağır fabrika işlerinde çalıştırılmışlardır. Buna rağmen ırkçı fikirlerle hareket eden bazı Almanların, Türklerin onların ''lokmalarını'' aldıklarını düşündükleri görülür: *'' Ben hep söylüyorum: Önce gelip ağzımızdaki lokmayı aldılar, şimdi de iyice küstahlaşıyorlar!..''*[252]

Berlin'in Nar Çiçeği isimli romanın Alman karakteri Lemmer, göçmen komşuları Korkmaz ailesiyle çok iyi anlaşmaktadır. O, onların gurbette olduğunun, çalışmak için Almanya'ya geldiğinin ve bu durumun onları yıprattığının farkında olan ılımlı ve olumlu bir kadındır. Lemmer, Korkmaz ailesinin hanımı Güldane'yi kendi kızı gibi

[251] Fakir Baykurt, *Koca Ren,* Adam Yay., İstanbul 1998, s. 32.
[252] Yade Kara, *Selam Berlin*, İnkılap Yay., İstanbul 2004, s. 221.

görmeye başlayan Lemmer, Güldane'nin kızı Ümmühan'ı da torunu gibi sever. Korkmaz ailesi de Lemmer 'e karşı herhangi bir ön yargı içinde değillerdir ve onlar da Lemmer'in kendilerine 'büyüklük' yapmasından hoşnutturlar. *Berlin'in Nar Çiçeği* romanındaki her Alman karakter Lemmer gibi değildir. Örneğin, Korkmaz ailesi ve Lemmer'in oturdukları binanın görevlisi Ranke, Türk ve diğer göçmen işçilerin hepsini korkak, çekingen ve cahil olarak görür. Ranke'ye göre onlar vahşi birer yabancıdır adeta. Renke'nin göçmenleri böyle görmesi Alman ordusuna hizmet etmiş bir asker olmasına bağlanabilir. Yani onun milliyetçi bakışıyla bütün göçmenleri değersiz olarak gördüğü söylenebilir. Yine aynı binada oturan Hoffmann ise, Lemmer'in Kokmaz ailesiyle ahbap olabileceğini düşünemez, Lemmer 'in ahbap arıyorsa kendisiyle ve diğer Alman komşularla görüşmesi gerektiğini savunur.

Selam Berlin romanında karşımıza duygusuz fakat sevecen Alman karakterler çıkar. Başkahraman Hasan'ın arkadaşı Cora, Hasan'a ön yargılı davranmaz hatta onun bir yabancı gibi değil bir Berlinli gibi gördüğünü söyler. Yalnız Hasan'ın zoraki bir şekilde aynı evde yaşamaya başladıkları ev arkadaşları Hasan'ı küçümser, onu yabani ve vahşi bir Türk olarak görür. Hasan bu Alman ev arkadaşlarından son derece rahatsızlık duysa da evden ayrılamaz. Çünkü kapısını çaldığı Almanların hiçbiri ona ev kiralamayı uygun bulmamış, adeta Hasan'ı kovmuşlardır. Hasan'ın çevresindeki Alman karakterler- Cora hariç- son derece soğuk, ön yargılı ve ırkçıdır. Hasan bu karakterleri hiç sevmez hatta onların sadece Türklere karşı değil diğer yabancılara karşı olan tavırlarını 'iğrenç' olarak niteler:*''[...] Bu Berlinlilerin yabancılara karşı takındığı bildik tavırdı ve ben bunun bütün ayrıntılarını biliyordum. İğrençti!''*[253]

Alman Terbiyesi adlı romanda geçen kahramanlardan biri olan Elena; Türkler ile ilgili bilgileri araştıran, Türk müziği dinleyen, onlara karşı sevecen bakış açısıyla dikkat çeken Alman karakterlerden biridir:

> *''Safiye Ayla. Tanır mısın? Ben bu müsikiyi çok severim. Türk müziği diyorlar ama bizim ortak mirasımızdır bu. Osmanlı yani. Bilmem neden küçümserler bu musikiyi bugünün idarecileri. Çok sesli Garp müziği ile*

[253] Yade Kara, *Selam Berlin,* İnkılap Yay., İstanbul 2004, s. 179.

karşılaştırıp, aşağı görürler. Kendi müzikleri olmadığını bilseler o gözle bakmazlardı belki.''[254]

Elena'nın Türk sevgilisi Salih'e söylediği bu sözlerde, 'ortak mirasımızdır bu. Osmanlı yani' ifadesi dikkat çeker. Çünkü romanların çoğunda ırkçı bir tavırla Türklere bakan Alman karakterler, bu romanda Elena ile birlikte adeta bir 'Türkmüş' gibi karşımıza çıkar. Elena'nın Osmanlıyı, Türkler ile ortak mirasları kabul etmesi bu bakımdan önemlidir. Bu noktada, Elena'nın romanlara yansıyan çoğu Alman'a göre, çok daha ılımlı, anlayışlı ve sabit fikirli olmayan bir karakter olduğu söylenebilir.

Zafer Şenocak'ın *Tehlikeli Akrabalık* isimli romanında da Türk olan başkarakterin eşi olan Marie karşımıza çıkar. Marie'nin, eşi Türk kökenli olmasına rağmen, Türklere karşı pek de olumlu bir bakışı yoktur. Marie, bir belgesel yönetmenidir ve Türk komutanlardan Talat Paşa hakkında bir belgesel hazırlamaktadır. Talat Paşa'yı 'kitle katili' olarak niteleyen Marie'nin bu yaklaşımı eşinin de dikkatini çeker: *'' [...] İçindeki bu nefretle, bu insan hakkında nasıl sürükleyici bir belgesel film çekebilirsin?''*[255] Bu noktadan sonra Türk eşiyle Talat Paşa hakkında tartışmaya başlayan Marie, eşinin daha sonra çıkacağı Türkiye yolculuğunda da kendisine eşlik etmez. Bu bakımdan Marie'nin romanların geneline yansıyan soğuk bir Alman karakter olduğu düşünülebilir.

Zafer Şenocak'ın *Köşk* isimli romanında ise Marie'nin tam tersi olan, Hilde karakteri karşımıza çıkar. Hilde, başkarakter Hamit'in Almanya'da tanıştığı sevgilisidir. Hamit'in ağabeyinin isteğiyle yaptığı İstanbul seyahatinde Hamit'e eşlik etmekten mutluluk duyar. Hamit'i sevdiği için İstanbul'a ve Türklere karşı da herhangi bir ön yargısı bulunmaz. Hatta Hamit'in Hilde'den çok daha ön yargılı olduğu da dikkat çeker. Oysaki Hamit, Türkiye'de doğmuş büyümüş bir Türk'tür. Eğitim almak amacıyla yalnızca üç yıldır Almanya'da yaşıyor olmasına rağmen Türkiye'den uzaklaşmıştır. Bu noktada, İstanbul yolculuğu için hazırlanırlarken Hilde'nin Hamit'ten çok daha heyecanlı ve istekli olması da dikkat çekicidir. Hamit'in kendisini Almanya'ya yakın hissetmesinin kaynağında çok sevdiği müzik vardır. Çünkü onun için

[254] Zafer Şenocak, *Alman Terbiyesi*, Alef Yay., İstanbul 2007, s. 14.
[255] Zafer Şenocak, *Tehlikeli Akrabalık*, Alef Yay., İstanbul 2006, s. 14.

Almanya, ‘’*çağdaş müziğin yaratıldığı ortam*’’[256] dır. O da bu ortama doğal bir yakınlık duymaktadır.

Fakir Baykurt'un *Koca Ren* isimli romanında, Alman karakterler, romanın başkarakteri Adem'in okulundaki öğretmenler olarak karşımıza çıkar. Adem'in gözünden aktarılan bu öğretmenlerin kişilik özelliklerine bakıldığında; hepsi duygusuz, anlayışsız ve Adem'e, hatta tüm diğer Türk öğrencilere karşı, ön yargılı ve ırkçıdırlar. Adem'in gözünden, onun Alman sınıf arkadaşlarının da aynı özelliklere sahip olduğunu görürüz. Almanya'ya bir türlü alışamayan ve Almanya'yı bir türlü sevemeyen Adem'in bu noktada, Almanların her birine karşı bu denli ön yargılı olması da şaşırtıcı değildir:

> *‘’ Bak Koca Ren, bu Melanie naıl bir kız biliyor musun? Ya hep gülüyor ya hep ağlıyor. Böyle bir kız. Çantasından bonbon, yada yağlı ekmek çıkarıp yiyor. Bu yüzden aptal oluyor.’’*[257]

Sonuç olarak birinci, ikinci ve üçüncü kuşak romanların yazarları, romanlarında Türk karakterleri daha fazla ön plana çıkarmışlardır. *Berlin'in Nar Çiçeği, Kitapçı Dükkanı, Ağlayan Nar* gibi romanların başkarakterleri Almanlardan oluşmaktadır. Bu kitapların yazarlarının ikinci ve üçüncü kuşak yazarlardan olmaları dikkat çekicidir. Çünkü birinci kuşak yazarların geneli romanlarındaki kahramanları, Almanya'da yaşayan göçmenlerin sıkıntılarını anlatmak için bir araç olarak kullanırlar. Bu nedenle onlar roman kahramanlarını genellikle Türk göçmenlerden seçerler.

Romanlarda yer alan Türk karakterlerin çoğu yalnızlık, özlem gibi duygularla boğuşan karakterlerdir. Karakterlerin pek çoğunun bu duyguların yanında, dışlanmışlığın verdiği boşlukla kimlik bunalımı yaşamaları da dikkat çeken bir durumdur. Bu karmaşayı yaşayan karakterler, çevreleriyle iletişimi iyi olmayan, kendilerini sosyal çevrelerinden soyutlamış olmalarıyla romanlarda yer bulur.

Romanlarda karşımıza çıkan Alman karakterlerin genelinin Türk göçmenleri istemeyen bir tutumda oldukları görülür. Türklerin romanlara yansıyan özelliklerine bakılacak olduğunda, onların Almanlara zararları olmayan çalışanlar oldukları görü-

[256] Zafer Şenocak, *Köşk*, Alef Yay., İstanbul 2008, s. 16.
[257] Fakir Baykurt, *Koca Ren*, Adam Yay., İstanbul 1998, s. 39.

lür. Buna rağmen, Alman karakterlerin çoğu Türkleri ülkelerinde birer 'fazlalık' olarak görmektedirler. Tabii romanlarda, bu görüşün karşısında duran Alman karakterler de vardır. Bu karakterler, Türk göçmen işçilerin ve diğer yabancı işçilerin Almanya'nın ekonomisine katkı sağladığını düşünürler. Onların bazıları, aynı yerde oturdukları Türk göçmenlerle dostluklar da kurmuşlardır. Örneğin, *Berlin'in Nar Çiçeği*'nin Lemmer'i ile *Yüksek Fırınlar*'ın Gerda'sı romanlardaki Türk işçi ailelerini koruyup kollayan onları seven Alman kadın karaktere örnek olarak verilebilir.

Romanlardaki işçi karakterlerin çoğunun hakkını aramayı bilmeyen, sessiz kalan insanlar olduğu görülür. Bunun nedeni olarak, geriye dönüş fikrine sahip olmaları düşünülebilir. Türk göçmen işçilerin çoğunun ''nasıl olsa geri döneceğiz'' fikriyle kendilerine yapılan haksızlıkları görmezden geldikleri söylenebilir. Ayrıca, Türk işçilerin zor çalışma şartlarına sahip olsalar da istedikleri paraları kazandıkları gerçeğinin de göz ardı edilmemesi gerekmektedir. Bu durum da haksızlıklara, ırkçı davranışlara çok da kafa yormamalarına neden olur.

2.5. Romanlarda Göçmenlere Bakış

Romanların çoğunda göçmenlere hem diğer Türklerin hem de Almanların bakış açıları farklıdır. Göçmenlere, yaşadıkları Alman şehirlerindeki ya da çalıştıkları fabrikalardaki Almanların, genellikle ırkçı bir gözle baktıkları görülür. Türklerin bakış açılarını ise, Türkiye'ye kısa süreliğine memleketine dönen kahramanların akrabaları, tanıdıkları ya da karşılaştıkları insanların gözünden görürüz.

Almanya'da çoğu Alman için 'yabancı' olarak görülen göçmenler, Türkiye'de de 'Almancı' olarak görülmüşlerdir. Bu ifadenin altında farklı anlamlar da gizlidir. Türkiye'deki Türklerin aklında 'Almancı' derken, göçmenlerin artık Almanya'ya hizmet ettiği fikrinin olduğu düşünülebilir. Bu noktada, Türkiye'deki Türklerin Almanya'ya giden göçmenleri bilinçli olarak ya da bilmeden dışladığı söylenebilir. Bir kısım ise onların Almanya'da 'değiştiklerini' düşünmektedir.

2.5.1. Almanların Türk Göçmenlere Bakışı

Bir ülkeye farklı sebeplerden yerleşen insanlar o ülkenin vatandaşları tarafından genellikle dışlanmışlardır. Romanlarda gördüğümüz Alman karakterlerin çoğunun,

Türk göçmenlere genellikle bu şekilde yaklaştıkları görülür. Hatta bazı Alman karakterlerin, ırkçı bir bakış açısına sahip olduğu da görülür. Göçmenlere gösterdikleri ırkçı yaklaşımların ortak bir kaynağı, nedeni yoktur. Almanların bu tavrının tek nedeninin göçmen Türkleri yalnızca ülkelerine yerleşmiş 'yabancılar' olarak gördükleri söylenebilir. Buna karşılık *Selam Berlin* romanında, Alman kahramanlar bölümünde bahsettiğimiz gibi, Türklerin onların işlerine yerleştiklerini düşünen Alman karakterler de vardır.

2.5.1.1. Ön Yargılı/ Irkçı Bakış Açısı

Selam Berlin romanında Hasan'ın ev ararken karşılaştığı Almanların, gittiği bardaki garsonların, çalıştığı setteki yönetmenin, set çalışanlarının Türklere karşı ön yargıları vardır:*''[...]Garson kız bana doğru geldi, buz gibi bir bakış vardı suratında. 'Burada yankesicileri istemiyoruz' dedi kısaca.'Ne?!'kulaklarıma inanamıyordum.''*[258]

Gittiği bir barda, romanın Türk başkarakteri Hasan'a gösterilen bu ön yargılı tavır, romanın genelindeki Almanlar'da da vardır. Hasan bu nedenle bu garson kız gibi bir bakış açısına sahip olan Almanlar nedeniyle, Almanya'da kendini dışlanmış hisseder. O, kendisini bir Alman gibi görür, herkesin de onu böyle görmesini ister. Fakat karşılaştığı ön yargılı bakışlar, onu kimlik bunalımına sürükler. Romanda yer alan bazı Alman karakterlerin ön yargıları ise farklı bir konu üzerinden karşımıza çıkar. Onlar, Türkler ve Yahudileri bir tutmaktadır:

> *'' [...]'Bir Schultheiss bira' diye tekrar ettim yüksek sesle. Dört köşeli barmen tepki vermedi, bardakları kurulamaya devam etti. 'Bu bir Yahudi' dedi dişsiz bir moruk yanındakine. 'Belki de değildir', diye cevapladı yanındaki kel kafalı moruk da. ' O zaman bir Türk'tür, ikisi de aynı kapıya çıkar.' [...] ''* (s.219-220)

Ön yargıların çoğu geçerli nedenlerden oluşmaz. Ön yargılar, bir insanın başka bir insanı olduğu gibi değil, görmek istediği gibi görmesine neden olur. Türkler de ister Yahudi olsun ister Müslüman... Almanlar için hangi dinden oldukları önemli değildir. Onlar, Almanlar için sadece ülkelerine yerleşmiş birer yabancıdırlar.

[258] Yade Kara, *Selam Berlin,* İnkılap Yay., İstanbul 2004, s. 220.

Selam Berlin romanının başkahramanı Hasan'ın bir süre beraber yaşadığı bayan ev arkadaşlarının Hasan'a sordukları sorular dikkat çekicidir. Onlar, Türklerin 'nasıl insanlar' olduklarını merak etmektedirler:

> *''Kahvaltıda kızlar beni soru yağmuruna tutuyordu: Türkler neden çay içiyor? Kahvaltıda neden zeytin yiyorlar? Neden Türk kadınları eşarp takıyor? Neden? Neden? Neden?...''* (s. 174)

Hasan'ın ev arkadaşlarının bu gibi soruları sürekli sormalarının nedeni, ortak bir Türk tipi olup olmadığını merak etmelerindendir. Ya da farklı bir bakış açısıyla söylemek gerekirse, kızlara göre bu sordukları sorular, tam olarak bir Türk'ün genel özellikleridir. Onların bütün Türkleri, bu sordukları sorulardaki gibi düşündükleri söylenebilir. Bu noktada Alman karakterlerin aklında Türkler belli başlı özellikleriyle yer etmişlerdir. Yani onlara göre bütün Türk kadınları başörtüsü takar, Türklerin hepsi kahvaltıda zeytin yer ve tüm Türkler çay içer.

Bu duruma benzer bir yaklaşım yine aynı romanda, Hasan'ın çalıştığı film setindeki çalışanlardan biri tarafından da dile getirilir. Ona göre Hasan, onun gördüğü tüm Türklerden farklıdır:

> *'' [...] 'Sen Türk'sün ve Müslüman di mi?' Ses tonunda bir Türk alerjisi kendini belli ediyordu. [...] 'Gerçekten sen diğer Türklere hiç benzemiyorsun. [...] Yoo, daha çok İtalyanlara, İspanyollara benziyorsun. Türkler kısa boylu, şişman ve başları örtülü olur... Yooo, sen...'[...]''* (s. 240)

Bu çalışanın da Hasan'ın ev arkadaşları gibi belirli bir Türk tipi olduğunu düşündüğü görülür. Böylece kahramanların, Türklere karşı tamamen ön yargılı oldukları görülmektedir. Almanlara göre, Türkler hep aynıdır. Onların bu ön yargılı bakışları, romandaki başka Alman kahramanlarda da karşımıza çıkar. Örneğin Hasan, ev sahipleriyle yüz yüze görüşmeden önce yaptığı telefon görüşmelerinde, onların kendisini Berlinli sandıklarını söyler, fakat ev sahipleri, Hasan'ı karşılarında görmeleriyle onun 'yabancı' olduğunu anlarlar ve Hasan'a göre, ona karşı bakış açıları hemen değişir:

''[...] Benim telefonda sarışın ve mavi gözlü Hans olduğumu sanıyorlardı. Hızlı ve acelem varmış gibi konuşuyordum Tipik bir Berlinli gibi işte. Ama beni karşılarında görür görmez bir adım geri çekiliyorlardı, frengiliymişim gibi. Yanlış bir kombinasyon! Yabancı! Sığınmacı! Bıçakçı! diye yanıp sönüyordu gözleri.''(s. 181)

Yine bir ev sahibi görüşmesi esnasında, Hasan'ın yaşadığı yukarıdakine benzer başka bir duruma da tanık oluruz:

''[...] İkinci kata çıktım. Zile bastım. Sessizlik. [...] Ardından sürünerek yaklaşan ayak sesleri duydum. Başında bigudiler olan yaşlı bir kadın kapıyı açtı. [...] Bana şaşkınlıkla bakıyordu. ' Halı almıyoruz! Satıcıların girmesi yasak! Çık dışarı! Dedi ve bana şişman koluyla çıkışı gösterdi. Ben hiç istifimi bozmadım, son derece sakindim.'' (s. 179)

Ev sahibesinin Hasan' a karşı takındığı bu tavır, basit bir ön yargıdan başka bir şey değildir. Onun, Hasan'ı görür görmez, sırf teninin, saçının rengi nedeniyle satıcı sanması Hasan'ı tedirgin etmez. Çünkü Alman kadının ona karşı takınmış olduğu bu tavra Hasan'ın aşina olduğu ve onun artık Almanların yabancılara karşı sergiledikleri bu davranışları kanıksadığı söylenebilir.

Selam Berlin romanında, Almanların yalnızca Türklere karşı değil, tüm ''esmerlere'' karşı bir ön yargıları olduğu Hasan tarafından söylenmektedir:

'' Berlin'de bütün esmer tenliler, kara kafalılar yabancıydı.Ve bu yabancılar bir okyanus gibi yayılıyor ve bütün Çinli fast food lokantalarını, Tamil çiçekçilerini, Türk manavlarını, İtalyan pizzacılarını, siyahi GIS çalışanlarını, İranlı taksicileri ve Perulu sokak müzisyenlerini kapsıyordu... Ve bazen duvarda, evlerin duvarlarında 'Yabancılar defolun!' yazıyordu. Berlin böyleydi işte.'' (s. 164)

Almanların bu ön yargılı bakış açılarının nedeni yabancılara duydukları öfkedir. Çünkü onlara göre, yabancılar gelmiş ve ülkelerini bir çeşit istila etmişlerdir. Bu noktada ırkçı bir bakış açısıyla duyulan nefret, artık Almanların dilinden ve kalbinden taşarak evlerin, sokakların duvarlarına yansımıştır.

Almanların Türklere karşı gösterdiği ön yargılı bakış açısına bir örnek de *Yüksek Fırınlar* romanında karşımıza çıkar: *'' [...]'Bunlar acaba Yeni Türkiye'nin insanları mı? Nasıl da biliyorlar Almanca'yı örneğin?' [...]''*[259] Bu ifadelerden yola çıkarak Almanların Türkleri, Almanca'yı öğrenememiş insanlar olarak gördükleri söylenebilir. Almanlara göre; Almanya'ya çalışmaya gelen Türk göçmenler, gelişmemiş olan Türkiye'den gelen güneyli göçmenlerdir. *Yüksek Fırınlar* romanının başkahramanı İbrahim ile bir arkadaşı Alman kızlarla akıcı bir Almanca ile konuşmaktadır. Buna şaşıran kızlar ise, onları gelişmemiş olan Türkiye'nin değil, Yeni Türkiye olarak gördükleri bir ülkenin vatandaşı sayarlar. Bu noktada çıkarılabilecek başka bir sonuç ise, Almanların Türkiye'ye bakış açısıdır. Alman kızların, olumlu gördükleri bir durum karşısında ''Yeni Türkiye'' ifadesini kullanmalarından, Türkiye'nin dönemleri hakkında sosyal bir karşılaştırma yaptıkları düşünülebilir. Onlara göre, Almanca'yı iyi konuşan Türkler, ''Yeni Türkiye''ye aittir.[260]

Türklere ait ön yargılı bakış, *Üç Şekerli Demli Çay* isimli romanda, da karşımıza çıkar. Karakterin düşüncesine göre, Almanlar Türklere karşı sabit bazı fikirlere sahiptirler:

> *'' Burada iş vardı, nitekim çocukların okulu bitince, ülkelerine dönmek niyetinde çalışıyorlardı. Basit şartlarda, eğlenceye düşmeden, sessiz ve saygılı yaşıyorlardı. Kendi dört duvarları arasındaki bu yaşam, izleyenleri şaşırtmış olmalı. Çünkü tüm bunlara karşın Almanlar için 'Sarımsakobur' ve 'Cimri Türkler'diler.''*[261]

Yukarıdaki ifadelere göre, Türkler her ne kadar, geri dönme düşüncesinde olsa da, kimseyi rahatsız etmeden çalışsalar da bazı Almanların ön yargılı fikirlerinden kendilerini kurtaramazlar. Onlar, ne yaparsa yapsın bazı Almanların gözünde, ülkelerine gelmiş 'yabancılar'dır, Alman kültürünü bilmeyen, uyum sağlayamayan ''geçici'' insanlardır.

Ağlayan Nar, Kitapçı Dükkânı gibi bazı romanlarda Almanların Türk işçilere karşı sevecen, anlayışlı bir bakış açısına sahip olduğunu da görürüz. Örneğin, *Ağlayan Nar*

[259] Fakir Baykurt, *Yüksek Fırınlar*, Literatür Yay., İstanbul 2008, s. 247.
[260] Fakir Baykurt, a.g.e., s. 247.
[261] Esmahan Aykol, *Kitapçı Dükkanı*, Eksik Parça Yay., İstanbul 2017., s. 15.

romanının başkahramanı Alman Ferdinand Tauber, Türk kültürüne, Doğu kültürüne meraklı hatta bu konuda doktora yapmış bir karakterdir. Kahraman Türkiye Türkçesi ve Osmanlı Türkçesi öğrenmiştir. O, bu dillerde okuduğu kitapları 'gizemli' ve ilgi çekici bulmaktadır. Ferdinand, Almanya'da yolda, iş yerinde, metroda karşılaştığı göçmen işçilere de sempati duymaktadır:

> *'' Ferdinand yabancı bir ülkede yaşayan, yabancı bir ülkede yaşamak zorunda kalan bu insanlara karşı sempati duyuyordu, çünkü kendi içinde de onlarınkine benzer duygular taşıyordu. Kendisi bu şehirde doğduğu ve de aslında bütün yaşamını bu şehirde geçirdiği halde.''* [262]

Ferdinand, romanlar içinde Türklere sempati ile yaklaşan ender Alman karakterlerdendir. O, Türk göçmenlere karşı empati kurabilmektedir. Bunun nedeni, Alman olduğu halde kendisini Almanya'ya ait hissetmemesidir. O, bir yanının yaşadığı hatta doğduğu ve büyüdüğü yere ait olmadığını düşünmektedir. Bu nedenle de o, kendi köklerinin ait olduğu toprakların çok uzağında yaşamak zorunda kalan göçmen işçilerin duygularını anlamaktadır. Ferdinand, Türk arkadaşı Murat'ın isteği üzerine Türkiye'ye gelir, orada bulduğu bir kitapta ''ruh ikizi'' olduğunu düşündüğü bir şair ile karşılaşır ve Türkiye'de onun izini sürmeye başlar. Bu noktada, Ferdinan'ın Türk göçmen işçilere duyduğu sempati anlam kazanmış olur. Çünkü ona göre, kitapta şiirine rastladığı Türk şair, Ferdinand'ın kendisidir. Bu noktada roman; mistik, fantastik bir karaktere bürünürken Ferdinand'ın Türkiye sevgisi de derinleşmeye başlar.

Almanların Türklere bakış açısının yer aldığı bir başka roman, Esmahan Aykol'un *Kitapçı Dükkânı* isimli romanıdır. Bu romanda Türkiye'ye yerleşmiş bir Alman'ın gözünden Türklere bakış açısını görürüz. Bu bakış açısında herhangi bir ön yargı yoktur. Romanın başkahramanı Kati, Türkleri sever ve Türkiye'de yaşamaktan mutludur. Kati'ye göre, Türklerin Almanlar hakkında tuhaf karşılanabilecek ön yargıları vardır:

> *'' [...] Türklerin Almanlarla ilgili tuhaf önyargılarından söz etmeden geçemeyeceğim: Örneğin gülen, neşeli bir Alman görünce Türkler şaşkınlıktan bayılacak gibi oluyorlar.[...] Adımın Kati olması da Türkler*

[262] Alev Tekinay, *Ağlayan Nar*, Akçağ Yay., Ankara 2005, s. 14.

için değişik bir Alman olduğumun işareti. İnanmayacaksınız ama Almanya'da sadece iki isim olduğunu, bütün erkeklerin Hans, bütün kadınların Helga adını taşıdığını düşünen Türklerle gerçekten tanıştım. Bu saçmalığın nereden kaynaklandığı hakkında ise hiçbir fikrim yok.''[263]

Kati, Türkiye'ye ve Türklere uyum sağlamış biridir. Türk arkadaşları da vardır ve Kati yalnızca arkadaşları tarafından değil, çevresindeki diğer Türkler tarafından da sevilen bir karakterdir. Romanda, Alman Kati'nin Türklere karşı bir ön yargısı olmadığını görürüz ama Türklerin onun üzerinden Almanlara karşı geliştirdikleri bazı sabit fikirlere tanık oluruz. Yukarıdaki alıntıda geçen ön yargılardan başka, Türkler her bir Almanın son derece disiplinli olduğuna inanır. Kati'yle yeni tanışan Türklerin çoğu onun disiplinli ve katı bir Alman olduğunu düşünür. Örneğin; Kati, aşırı disiplinden hoşlanmamaktadır. Bu durum bir iş görüşmesi sırasında Pelin isimli karakteri oldukça şaşırtır. Romanda Kati'ye göre, Türklerin Almanlara karşı ön yargısı vardır.

Koca Ren isimli romanda Adem'in gözünden, Almanya'daki Türklere Almanların bakış açısını görürüz. Adem, romanın ergenlik çağındaki başkarakteridir. Adem, ergenlik döneminde olmasından kaynaklanan öfke krizlerinden birinde Almanların Türklere bakış açısını şu sözlerle ifade eder:

'' [...] Herkese geç geç bize gelince: 'Arabayı sağa al! Pasaportları ver!' Ay yıldızlı pasaporta düşman olmuşlar. 'Türklerin işi yok, parası yok! Türkler iş arar. Türk her kötülüğü yapar. Geldikleri yere bela getirir. Türk kadınlara asılır. Kızlara asılır. Türk pistir, sokağa tükürür. Türk kötü kokar!' Hepsinin kafasına bunlar dolmuş. Sen Türke kurban ol! Türk var, eline su dökemezsin! Sen kendini ne sanıyorsun?''[264]

Adem'in Almanlara duyduğu bu öfke, Almanların Türklere bakış açısından kaynaklanmaktadır. Adem'e göre bütün Almanlar Türklere yukarıda ifade ettiği gibi, ön yargılı bir bakış açısıyla yaklaşır. Yine Adem'e göre Almanların Türklere karşı sabit fikirlerinin olduğu görülür. Bu durumun Adem'de yarattığı öfke patlaması, dikkate değerdir. Çünkü bu öfke, Adem'in 'Almanlaşmamış' bir karakter olduğunu gösterir.

[263] Esmahan Aykol, *Kitapçı Dükkanı*, Eksik Parça Yay., İstanbul 2017, s.13.
[264] Alev Tekinay, *Ağlayan Nar*, Akçağ Yay., Ankara 2005 s. 153.

O, Almanların Türklere olan bu olumsuz bakış açılarını, henüz ergenlik çağında olmasına rağmen hazmedememektedir.

2.5.1.2. Alman Hükümeti'nin Türk Göçmenlere Bakış Açısı

Almanların Türklere bakış açısı pek çok romanda geçerken hükümet noktasında pek bilgi bulunmaz. Alman Hükümeti'nin Türkler için yaptıkları ya da Türklerin Almanya'da bulunmasından dolayı ne düşündükleri pek romanlara yansımaz. Bunun nedeninin, çoğu yazarın karakterlere ya da karakterlerin iç dünyalarına yönelmesinden kaynaklandığı düşünülebilir. Fakir Baykurt, *Yarım Ekmek* romanında bu konuyu biraz da olsa ele almıştır. Romanın kahramanı Kezik, Almanya'ya bir Müslüman mezarlığı yaptırmak istemektedir. Bu isteğinin yerine gelmesi için Kezik, Gömütlükler Müdürlüğüne başvurur. Bu başvurunun değerlendirildiği oturumda Alman yetkililerin Türklerin bu isteğine karşı kutuplaştığı görülür. Bir kısım milletvekili, Müslümanların ölüleri için mezarlık istemesini haklı bulur. Çünkü onlara göre Müslüman Türkler Almanya'da kalıcıdır. Bazı milletvekilleri ise Türklere karşı olumsuz bir bakış açısıyla yaklaşırlar. Türklerin yabancı oldukları için Almanya'ya alışmakta güçlük çektiklerini söylerler. Bu nedenle onları burada kalıcı hale getirecek hizmetler vermek yerine, onları Türkiye'ye dönmeye özendirmenin daha doğru olduğunu söylerler.[265]

Meclis'te geçen konuşmalardan yola çıkarak, Alman Hükümeti'nin göçmenlere karşı farklı bakış açıları olduğunu söyleyebiliriz. Bir grubun, 1980'lerde göçmenler için çıkarılan geri dönüşü teşvik edici yasayı desteklemesi dikkat çekicidir. Ayrıca yine aynı grubun savunduğu, cezaevindeki suçluların çoğunun göçmenlerden oluşması fikri, ön yargılı ve ırkçı bir bakış açısının yansıması olarak da düşünülebilir. Bunun yanında Türkleri, yurttaş olarak görüp onların sıkıntısına çare aramaya çalışan bir grup da dikkat çeker. Bu tartışmaların sonunda kazanan taraf, Türkler ve Türkleri destekleyen bu grup olur çünkü mezarlık yapılması fikri çoğunluk kararıyla kabul edilir. Bu kararı destekleyen bir diğer grubun ise göçmenlerin çıkarlarından çok kendi çıkarlarını düşündükleri söylenebilir. Milletvekillerinden biri *''İktidara geldiğimiz zaman'' (s.95)* ifadesini kullanarak Türklere Müslüman mezarlığı yapılmasının ge-

[265] Fakir Baykurt, Yarım Ekmek, Literatür Yay., İstanbul 2007, s. 94-96.

rekliliğini bildirir. Bu ifade dikkat çekicidir. Çünkü bu sözler, meclisteki bir grubun göçmenlerin oy çokluğundan yararlanmak istediğini düşündürmektedir.

Alman Hükümeti'nin Türklerin Almanya'da sayılarının artmasıyla aldığı kararlardan biri eğitim alanındadır. Alman yetkililer, ülkelerine yerleşen çok sayıda Türk'ün yararına olabilecek şekilde okullarda Türkçe dersleri verilmesini yasal kılar ayrıca bazı üniversitelerde Türkoloji Enstitüleri kurulmasını da kabul eder. Alev Tekinay'ın *Ağlayan Nar* isimli romanında, bu enstitülerden birinin varlığına şahit oluruz: *Yakın Doğu Tarihi ile Kültürü ve Türkoloji Enstitüsü.*[266] Romanın başkahramanı Ferdinand da Doğu kültürüne ilgi duyan bir şarkiyat uzmanıdır ve adı geçen enstitüde iş görüşmesi vardır.

2.5.2. Türklerin Almanya'ya Göç Eden Türklere Bakış Açısı

Almanya'ya işçi olarak giden Türklere arkalarında bıraktıkları dostlarının, tanıdıklarının, akrabalarının, köylülerinin bakış açısı romanların bazılarında karşımıza çıkmaktadır. Yalnızca göçmenleri tanıyanların değil, Almanya'dan Türkiye'ye geliş yolunda göçmenlerin karşılaştıkları bazı karakterlerin onlara bakış açılarını da romanlarda görmekteyiz. Türklerin Türk göçmenlere bakışında genellikle bir ön yargı kendisini hissettirmektedir. Türkiye'deki insanlara göre, göçmenler Almanya'ya gittikten sonra ''değişmişlerdir.'' Onların bu fikre kapılmasında göçmenlerin Almanya'da, maddi anlamda, Türkiye'deki hayatlarına nazaran refaha kavuşmasının etkili olduğu düşünülebilir. Türkiye'deki insanlara göre 'Almancı' Türkler, Almanya'yı gördükten sonra Türkiye'yi eskisi kadar önemsememeye başlamışlardır. Onların bu düşüncesi nedeniyle 'Almancı' Türklere karşı bakış açılarının değiştiği hatta bir noktada onları dışladıkları düşünülebilir.

2.5.2.1. Almanya'daki Türklere Türkiye'dekilerin Bakışı

Türkiye'deki Türklerin göçmenlere karşı dışlayıcı bir tavır takındıkları görülür. Bunun nedeninin, göçmenlerin Almanya'da çalışarak ''Alman Ekmeği'' yediklerini düşünmeleridir.

[266] Alev Tekinay, *Ağlayan Nar*, Akçağ Yay., Ankara 2005, s. 9.

Fakir Baykurt'un *Yarım Ekmek* romanında bu fikrin karşımıza çıktığı görülür. Almanya'dan eşinin mezarını açmak için Türkiye'ye gelen Kezik için ''Almanyalı Kezik'' diyen köylülerin olduğunu görürüz. Bu sözden yola çıkarak, köylülerinin Kezik'i artık kendilerinden biri olarak görmedikleri söylenebilir:

> *'' Ah'haaa! [...] Avcunu yala! Çeltek sana kolay kolay gömüt açtırmaz Almanyalı Kezik! Sen boyunla birlikte günaha gireceksin, cezayı köylü çekecek! Çeltek ölmemiş daha! (...) Paran varsa kendine var! Bize ne çalım satıyorsun? Ta burdan oraya gömüt gider mi? [...] Avrupa görgülerini bize göteriş olarak dayatma Frau Kezik! Bura Türkiye!''*[267]

Kezik'in eşinin mezarını para karşılığı birilerine açtırmak istemesi, köylüler arasında hareketliliğe sebep olur. Tanıdıkları, onun bu noktada Müslümanlığa aykırı bir istekte bulunduğunu düşünürler ve Almanya'nın Kezik'i değiştirdiğini söylerler. Kezik'in Çeltek'teki tanıdıklarının onun için *''Frau Kezik''* demesi, Kezik'i artık kendilerinden biri olarak görmediklerinin örneğidir. Onlara göre Almanya'da yaşayan Kezik artık parasıyla her şeyi yaptırabileceğini düşünen bir Avrupalı olmuştur. Kezik'in yalnızca mezar açtırma isteğinden sonra bu konuşmaların yapılması, onun hiç düşünülmeden dışlanması dikkate değerdir. Köylüler aslında Kezik'i Almanya'ya gittiği günden itibaren dışlamışlar ve onu ''Avrupalı'' olarak görmeye başlamışlardır.

2.5.2.2. Almanya'daki Türklerin Birbirlerine Bakışı

Fabrikada Bir Saraylı adlı romanda görülen Türklerin göçmenlere bakış açısı biraz farklı bir şekilde anlatılır. Bahsi geçen romanda yer alan Türkiye'deki Türklerin Almanya'daki Türklere bakışı değil, Almanya'da yaşayan Türklerin birbirine bakış açılarıdır:

> *'' Her yeni tutum, her yeni 'anlama' mark kazanmak için gerekli zamanı, düzeni tehlikeye sokabilirdi. Böylesi bir kıpırtı bozgunculuktu. Her birinin ayrı ayrı zamanlarda, bazı durumlarda düşündüğü, yapmak istediği kıpırtılar olmuştu belki ama yapmamışlardı, birvirlerinden çekinip yapmamışlardı. Yapanları bu yüzden kıskanıyorlardı, çekemiyorlardı. Birbirlerinde bulamadıkları sevginin, dostça yaklaşımın bunalımlarını*

[267] Fakir Baykurt, *Yarım Ekmek*, Literatür Yay., İstanbul 2007, s. 193-194.

bir hınç, bir öfke biçimine okup dövüveryorlardı, yaralayıveriyorlardı o kıpırtı yapanı, alışılmışın dışına çıkmak isteyeni.''[268]

Fabrikada Bir Saraylı romanının kahramanı Ethem, farklı olmak istediği için çalıştığı fabrikanın diğer Türk işçileri tarafından dövülür. Yukarıda bu olayın nedeni anlatılmaya çalışılmıştır. Bu noktada, Almanya'daki Türklerin birbirine olan bakış açılarının da ''maddiyat'' kaynaklı olduğu ama diğer romanlara göre farklı bir biçimde anlatıldığı görülür. Diğer romanlarda Türkler, Almanya'daki göçmenlere kendilerinden daha fazla para kazandıkları için bir hınç beslerken bu romanda, farklı davranmaya çalışan Türklerin, diğer Türk göçmenler tarafından kendilerine para kazanmada engel olacakları fikrine sahiplerdir. Birbirlerine, çalıştıkları bu yabancı ülkede destek olmaları beklenen Türklerin bu noktada, birbirlerinin bir anlamda en büyük düşmanı haline geldikleri söylenebilir. Türklerin bu noktaya gelmelerinin altındaki sebep, alışamadıkları bir ülkede etraflarında güvenebilecekleri kimse olmadan çalışmaya mecbur oldukları gerçeğini anlamış olmalarıdır. Bu durum, ilerleyen zamanlarda onları -romanın kahramanlarından biri olan Kemal'e göre- içinden çıkılmaz bir ''deliliğe'' sürüklemektedir:

'' Bu arkadaşlar Hayımın havasına bir türlü alışamıyorlarmış; çileden çıkıyorlarmış; ne var ki bunlar biraz da geldikleri şehirlerde 'beyliğe alışmış' arkadaşlarmış. Çabuk delirmeleri biraz da o yüzden oluyormuş. [...] Bu 'deli' ler içinde intihar edenlerin sayısı da azımsanmayacak denliymiş. 'Kara sevda'dan, 'derin düşünce'den, 'sıla hasreti'nden ve de Almanya'lara değin gelmiş 'ermişlere karmaklık'tan ya kapı pervazlarına asarak ya da yüksekçe bir yerlerden kendilerini atarak canlarına kıyıveriyorlarmış. Neden böyle yaptıklarını bir türlü anlamıyormuş Kemal.'' (s. 71)

Zafer Şenocak'ın *Tehlikeli Akrabalık* romanında ise, Türklerin Almanya'ya gelişlerinin altındaki nedenin bir Türk tarafından açıklandığını görürüz:

'' Türkler niye mi geldiler Almanya'ya: Çalışmak ve para kazanmak için, uyuşturucu kaçakçılığı yapmak için, bir manav dükkanı açmak için, Al-

[268] Güney Dal, *Fabrikada Bir Saraylı,* Eksik Parça Yay., İstanbul 2016, s. 69.

manlara yemek pişirmeyi öğretmek için, [...] oğuk iklime karşın kan davası gütmek için, Kuran'ı ezberlemek için, bir kadını unutmak için, yoksul Türk hakına bir futbol antrenörü, bir führer bulmak için...''[269]

Romanın Türk kahramanı tarafından sayılan yukarıdaki nedenler dikkat çekicidir. Çünkü bu nedenler romanın kahramanının, göçmen işçilere bakış açısını göstermektedir. O, tüm bu saydığı nedenlerden dolayı Almanya'ya gelmiş Türk göçmenler tanımış olabilir. Nitekim Almanya'daki göçmenlerin para biriktirmek, dükkan açmak vb. ekonomik nedenlerle Almanya'ya geldikleri gibi uyuşturucu kaçakçılığı yapanların olduğu da diğer romanlarda görülmektedir. Örneğin, Fakir Baykurt'un *Koca Ren* isimli romanındaki karakterlerden Kenan, Almanya'da uyuşturucu kaçakçılığı yapan Türklerden biridir.

Köşk isimli romanda da Almanya'dan Türkiye'ye gelmiş bir göçmen olan Hamit'in Türkiye'deki Türklere bakış açısını görme fırsatı buluruz. Hamit, İstanbul'a geldikten sonra Almanya'daki arkadaşına bir mektup yazar. Bu mektupta onun Türklere olan olumsuz bakış açısını görmek mümkündür:

'' En az bir ay daha İstanbul'dayım. Karar verip gelebilirseniz sizi burada misafir edebilirim. [...] Ama burası kenar köşe sayılır. [...] Kentin sıradan ve hatta sönük bile sayılabilecek hengamesi o kadar uzak ki buraya. Bu semtte tanıştığım insanlar hep birbirini tanıyor. Gerçek hayatla ilgileri yok gibi. Kapanmış, perdesi inmiş devrin, benim kuşağıma tamamen yabancılaşmış bir dünyanın insanları. Dilleri bile farklı. Kendi memleketlerinde yabancı olmuşlar. Öksüz kalmışlar... Evet, Türklerin bir babası var bu günlerde, her yerde onun adı geçiyor. Ama o bu insanların üvey babası sanki.'' (s. 125)

Hamit'in yaşadığı semtteki insanları öksüz olarak görmesinin nedeni darbeden sonra, içe kapanmış bir semt olmasıyla da ilişkilendirilebilir. Çünkü Hamit'in İstanbul'a gelmesinden birkaç gün sonra 1960 askeri darbesi gerçekleşir. Bu darbenin siyasi anlamda getirdiği içe kapanma şehirlere, semtlere de sıçramıştır. Hamit'in bu noktada

[269] Zafer Şenocak, *Tehlikeli Akrabalık,* Alef Yay., İstanbul 2006, s. 115.

bu semtin üvey babası dediği ‘’Türklerin babası’’ sözüyle kastettiği kişinin darbeden sonra yönetimi devralan kişi olduğu ya da Atatürk olduğu düşünülebilir.

Fakir Baykurt’un *Yüksek Fırınlar* isimli romanı da Almanya’da yaşayan Türklerin kendileri gibi göçmen işçilere bakış açılarını gördüğümüz bir başka romandır. Romanda, Almanya’da Alman kadınlarla evlenen Türklere ‘sonradan görme’ diyen bazı karakterlerin olduğu karşımıza çıkar. Örneğin, romanda geçen karakterlerden Sabahat ve Bahri isimli karakterin karısı, İlhami isimli işçinin Almanya’da bir Alman ile evlenmesini bu noktada eleştirirler:

> *‘’[...] Eski yoksulluklarının, hiçlenmelerinin öcünü alıyor gibi savuruyor parayı. [...] Ucuz bluzları giymiyor. Görgüsüz; malın pahalısı iyidir sanıyor! [...] Bütün yeni palazlananlar böyledir. Evlen Alman’ın yoksuluyla, çirkiniyle, [...] aç bir dükkan, bir kasap, kazan hemşehrilerinin sırtından... (...) Sonradan görmelerin Türk’ü de Alman’ı da aynı.’’*[270]

Sabahat ve Bahri’nin karısının İlhami’yi bu sözlerle eleştirmesinin nedeninin ‘maddiyat’ olduğu görülür. Türklerin Türklere bakış açısını oluşturan en önemli etken Almanya’da maddiyat haline gelmiştir. Türkler birbirini bu konuda ya kıskanır ya da ‘sonradan görme’ gibi sözlerle eleştirir. Romanların geneline yayılan bu bakış açıları karakterlere göre farklılık gösterse de Türklerin Türklere bakış açısını oluşturan etmenlerin temelinde ‘para’ olduğu görülmektedir.

2.5.3. Almanya’daki Türk Erkeklerin Kadınlara Bakışı

Almanya’da yaşayan Türk erkeklerinin kadınlara bakışı romanlarda farklılık göstermektedir. Türk erkekler, Almanya’ya getirdikleri eşlerine farklı, Alman kadınlarına farklı gözle bakarlar. Romanlarda kahramanların bazılarının cinsiyetçi bir yaklaşımda bulunduğu görülür. Yani kadını ikinci plana atan görüşler de mevcuttur. Bunun yanı sıra, kendi eşlerine toz kondurmayanlar olduğu gibi, Alman kadınlarını daha ilgi çekici bulan kahramanlar da vardır. Örneğin, *Yüksek Fırınlar* romanının kahramanı İbrahim, Alman kadınlarını karısından daha ilgi çekici bulur hatta bir dönem ondan ayrılmak da ister. İbrahim, eşinden ayrılıp bir Alman’la evlenmeyi düşünür.

[270] Fakir Baykurt, *Yüksek Fırınlar*, Literatür Yay., İstanbul 2008, s. 203.

Türkler Almanya'da isimli romanda romanının başkarakteri Yüce, Almanya'ya gelen Türk kadınlarının çalışmaya başladıktan sonra kocalarına olan tutumlarının değiştiğini söyler:

> *'' Ellerine üç beş kuruş geçen her kadın oldu kocasının akıl hocası. Hiçbir yere bırakmaz oldular kocalarını. 'Ben de senin gibi çalışıp yoruluyorum' diyen kadın, yapışıyor kocasına sülük gibi... İşte insanın asaleti böyle zamanlarda belli olur. Demek ki sıkı şartlarda köle oluyorlar fakat ufak bir kuvvet buldu mu Avrupalı kadını da aşıp başlıyorlar kocalarına hükmetmeye. Erkeklerin kazancına paralarını katan kadınlar, başlıyorlar her şeyi ikiye bölüp hak iddia etmeye''*[271]

Kadınlara olan bu ''değiştiklerine'' yönelik bakış açısı, kadının ikinci planda görülmesinden kaynaklanmaktadır. Kahramana göre kadın, ekonomik özgürlüğe kavuştuğunda değişmekte, asaletini kaybetmektedir. Kahraman, kadınların aile bütçesine katkı sağlaması sonucunda kazanılan parada hak iddia etmeye başlamalarını eleştirir. Bu bakış açısına göre, kahramanın kadınların çalışmasına karşı olduğu düşünülebilir. Kahramanın bu düşüncesinin, Türkiye'nin kırsal bölgelerinden Almanya'ya işçi olarak gelen, tahsili belirli bir seviyede kalmış işçilerin genelinde ortak olduğu görülmektedir.

Selam Berlin romanında başkahraman olan Hasan, babasının Alman kadınlarına olan zaafı yüzünden eğitim için gittiği Almanya'dan Türkiye'ye döndükten sonra yeniden Almanya'ya dönmenin yollarını aramaktadır. Bu nedenle Hasan'ın, babası ve annesi sık sık tartışır. Hasan'ın babası Said, aslında eşini seven fakat Alman kadınlarla flört etmeden de duramayan bir karakterdir. Hasan'ın annesi Almanya'ya dönmek istemez. Hasan'a göre annesinin dönmek istememesinin nedeni de yine babasının Alman kadınlara olan bakışıdır. Fakat Hasan'a göre annesi, bu durumun farkındadır ve buna alışmıştır:

> *'' (...) Annemle babamın tartışmalarının altından bambaşka şeylerin yattığını biliyordum. (...) Her şeyden önce babamın sarışın kadınlara olan zaafı. Sarışınlardan gözlerini alamazdı ve her fırsatta onlarla flört eder-*

[271] Bekir Yıldız, *Türkler Almanya'da,* Everest Yay., İstanbul 2012, s. 173-174.

di. Annem artık alışmıştı ve kendini şu sözlerle avutuyordu: Sarışının adı, esmerin tadı.''[272]

Bu noktada, Hasan'ın annesinin kendini avutması oldukça dikkat çekicidir. Eşinin başka kadınlarla flört ediyor oluşunu sineye çekişinin nedeni, eşine olan sevgisi değil; eşine olan ekonomik bağlılığıdır. Romanın ilerleyen kısımlarında Almanya'da bulunan babanın İstanbul'da kalan anneyi Alman bir kadınla aldatması da bu noktada Hasan için şaşırtıcı olmaz fakat onda hayal kırıklığı yaratır. Hasan'ın annesi de bu olay karşısında üzülür fakat pek de şaşırmaz. Annesinin üzülmesi ise, Hasan'ı hem babasından uzaklaştırır hem de annesine acımasına neden olur:

'' (...) Bu arada annem açlık grevini sona erdirmişti. (...) O büyük evde tek başına oturuyor ve hüngür hüngür ağlıyordu mutlaka. Kadınların acı çekmesinden, başlarına gelen her şeyi sineye çekmelerinden nefret ediyordum. Neden basitçe şalteri indirip kaprisleriyle, tikleriyle, egolarıyla onlara bunca acı veren erkeklerden kurtuldukları için mutlu olmuyorlaedı ki?'' (s. 243)

Hasan'ın bu fikrinin annesinden hareketle bütün kadınlara yönelik olduğu söylenebilir. Hasan Almanların, kadınlara karşı Türklere oranla daha saygılı olduklarını düşünür. O, kendisini Berlinli olarak gördüğü ve öyle tanıttığı için kadınlara karşı korumacı bir bakış açısı geliştirmiştir. Kendisi de Alman bir kadın olan Cora'ya âşık olan Hasan, Alman kadınlarını da Türk kadınlarını da birbirinden ayırmaz. O, iki tarafa da ön yargılı yaklaşmaz.

Sonuç olarak kahramanların birbirine bakış açıları romanlarda farklılık gösterse de hem birinci kuşak hem de ikinci ve üçüncü kuşak romanlardaki karakterlerin çoğunun ortak bakış açılarına sahip olduğu görülür. Yani, roman hangi kuşaktan olursa olsun, romandaki Alman karakterlerin çoğunun Türklere karşı ön yargılı ve ırkçı bir bakış açısı geliştirdikleri görülür. Bunun yanında, Türklere sempati duyan Alman karakterler de vardır. Fakat bu karakterler romanlarda oldukça azdır.

Romanlarda Türkiye'de yaşayan Türklerin, Almanya'daki Türklere bakış açısı da Almanya'daki Türklerin birbirlerine olan bakış açısı da maddiyat üzerinden şekille-

[272] Yade Kara, *Selam Berlin,* İnkılap Yay., İstanbul 2004, s. 10.

nir. Bu bakış açılarının oluşumunun temelinde, para kazanan Türklere karşı duyulan kıskançlık vardır. Almanya'daki Türklerin ise, bu noktada birbirlerini ''sonradan görme'' diyerek yaftaladıkları dikkat çekmektedir.

Romanlara yansıyan erkeklerin, kadınlara olan bakışları da pek çok noktada aynı payda altında birleşir. Türk erkeklerinin çoğu kendi eşinin sadakatine güvenir fakat kendileri eşlerine sağdık kalmazlar. Alman kadınlarının yanında eşlerini daha az ilgi çekici görmeye başlarlar. Çünkü Alman kadınları -onların fikrine göre- eşlerine nazaran daha güzeldir ve kendi ayakları üzerinde durabildiği için daha serbesttir. Bu durum da pek çok işçi göçmeni, Alman kadınlarına karşı zaaf duymasına neden olur.

SONUÇ

Araştırmamızda Türklerin Almanya'ya işçi olarak gitmesinden itibaren başlayan Almanya merkezli Türk göçmen edebiyatından seçilmiş on yedi yazarın yirmi dört romanı incelenmiştir. Bu inceleme sonucunda bu edebiyatın göçmen edebiyatı, konuk işçi edebiyatı gibi çeşitli adlarla anıldığı, birinci, ikinci ve üçüncü kuşak olarak ayrıldığı görülmüştür. Göçmen edebiyatının başlangıcı, gelişmesi, göçmen yazarların yazdığı romanlar ve Almanya'da roman yazan yazarları kapsayan bir listeye çalışmada yer verilmiştir.

Çağlar boyunca insanları göç etmeye iten çeşitli nedenler olmuştur. Yıllar boyu Türkiye'de iç göçler genellikle Türkiye'nin köy ve kasabalarından büyük şehirlere yapılmıştır. Bu göçlerin temel nedeni ekonomiktir. Dış göçler de ilk zamanlar ağırlıklı olarak ekonomik nedenlerle yapılmıştır. Fakat daha sonra göçler, Türkiye'nin yaşadığı darbeler ile siyasi nitelik de kazanmıştır. Göçe etki eden nedenlerin başında ekonomik etkenler gelmektedir. 1961 yılında başlayan Almanya'ya işçi göçünün de temelde ekonomik nedenlere dayandığı görülmüştür. Türk yetkililer gidecek olan işçilerin Türkiye'ye döviz getireceğini, ekonomiyi canlandıracağını ummuş; giden işçilerin ise kendi ekonomik durumlarını iyileştirmek için göçe katıldıkları görülmüştür. Türkiye'nin göç olgusuna yaklaşımı ile Almanların göç olgusuna yaklaşımı arasında benzerlikler olduğu kadar farklılıklar da vardır. Her iki ülkenin hükümetleri ve vatandaşları göç olgusuna ekonomik açıdan yaklaşmışlardır. Türk Hükümeti giden vatandaşların Türkiye ekonomisine katkı sağlayacağını düşünmekte, Alman Hükümeti ise düşük maaşla çok çalıştıracağı insanları beklemektedir. Bu durum hükümetlerin bakış açılarının çıkarlar açısından benzer olduğunu göstermektedir. Türkiye ve Almanya vatandaşları içinse durum biraz daha farklı ele alınabilir. Göçe katılan Türk vatandaşları, ekonomik açıdan iyi bir konuma gelmek adına Almanya'ya giderken Alman vatandaşları ise, Türk göçmenlerin Almanya'ya gelmesini kendi ekonomik durumlarına bir tehdit olarak görmüşlerdir. Çünkü Türkler, Almanya'da Almanlardan daha düşük ücretlerde çalıştırılmışlardır. Alman vatandaşlardan bazıları bu durumu, Türklerin onların işlerini ellerinden almaları olarak yorumlamıştır.

Türk göçmen edebiyatının hâlâ devam ettiği bir gerçektir. 2000'li yıllardan itibaren Almanya'ya göç eden dördüncü bir nesil yavaş yavaş ortaya çıkmaktadır. Bu zamana kadar bu dönemin sahasına giren şiir, hikâye, roman gibi türlerde yazılmış yüzlere eser oluşturulmuştur ve hâlâ Almanya'da yaşayan ya da göç ile ilerleyen yıllarda yaşayacak olan yazarlar tarafından bu ürünlerin sayısı arttırılacaktır. Çalışmamızda on dokuz yazarın yirmi beş romanı tematik açıdan incelendiğinde birinci, ikinci ve üçüncü kuşak yazarların en çok yalnızlık, özlem/gurbet, Türkiye-Almanya karşılaştırması, yozlaşma, kimlik bunalımı/arayışı, kültürel değişimler, çalışma koşulları gibi temaları ortak kullandıkları saptanmıştır. Hiç şüphe yok ki yazarın yaşadığı çevre ve onun içinde bulunduğu ruh hali ile oluşturduğu eserler arasında sıkı bir bağ vardır. Birinci kuşaktaki yazarların çoğu Almanya'ya işçi olarak gelir. Bu kuşak, 1960-1980 arasında Almanya'ya geldiği için Türkiye'nin içinde bulunduğu siyasi baskıların, ekonomik koşulların onların üzerinde oluşturduğu ruh halini eserlerine yansıtmayı başarmışlardır. Bu kuşağın romanlarında, karmaşık olay örgülerine rastlanmaz. Çünkü birinci kuşağın yazarlarının asıl amacı, sanat yapmak değildir; Almanya'daki işçilerin yaşadıklarını anlatmaktır. Bu nedenle birinci kuşak sanatçıların yazdıkları romanlarda, karakterler tek yönlü ele alınır. Bu kuşak yazarları, kahramanlarının karakter özellikleri üzerinde durmaz, onların yabancı bir ülkede yaşadıkları için değişen ruh hallerine ağırlık verir. Birinci kuşak roman yazarları arasında önde gelen isimlerin; Fakir Baykurt, Bekir Yıldız, Aras Ören, Yüksel Pazarkaya, Güney Dal, Dursun Akçam olduğu görülmektedir. Bu isimlerden Bekir Yıldız, Fakir Baykurt Türkiye'ye geri dönüş yaparken diğer isimlerin çoğu yaşamına Almanya'da devam eder.

İkinci ve üçüncü kuşak romancıları ise birbirinden çok farklı özellikler göstermez. Bu nedenle bazı araştırmacılar üçüncü kuşağı, ikinci kuşağın devamı olarak niteler. Bu iki kuşak arasındaki en önemli farkların; ikinci kuşağa göre üçüncü kuşak sanatçıların Almanca'yı daha iyi bir şekilde bilmeleri ve üçüncü kuşağın hemen hepsinin bütün eserlerini Almanca yazmış oldukları söylenebilir. İkinci kuşak romancılarında çift dillilik söz konusudur. Bu kuşak, araştırmacılar tarafından arada kalmış kayıp bir nesil olarak nitelendirilir. Çünkü hem kendi köklerinin ait olduğu Türk kültürü hem de Alman kültürü arasında kalmışlığı en derin hisseden kuşak, ikinci kuşaktır. Onlar, sürekli bir yabancılık ve yetersizlik durumu yaşarlar. Bu nedenle bu kuşakta genel olarak her iki kültüre de tam olarak ait olamamanın yaşattığı kimlik karmaşası görü-

lür. İkinci kuşağın yaşadığı bu karmaşadan dolayı, romanlarındaki kahramanlardaki kimlik karmaşasına ağırlık verdiği görülür. Üçüncü kuşak, Almanya'da yaşamayı ikinci kuşağa göre daha fazla içselleştirmiş kuşaktır. Bu kuşak romanında da kimlik karmaşası görülür. Fakat bu kuşağın asıl derdi, kendilerini Alman gibi görmelerine rağmen Almanlar tarafından dışlanmalarıdır. Hem ikinci hem de üçüncü kuşak romanında, yabancılık çeken kahramanlar vardır. Bu kuşakların roman kahramanları, Almanya'daki ırkçı tavırlarla birinci kuşağa göre daha fazla karşılaşır. Çünkü Almanya'ya giden ilk kuşağın ardından Türklerin Almanya'daki sayıları gittikçe artar ve bu durum Almanların Türklere cephe almasını, onlara karşı ırkçı tavırlar takınmalarını daha da arttırır. Zafer Şenocak, Yade Kara, Emine Sevgi Özdamar, Renan Demirkan gibi isimler bu ikinci kuşağın öne çıkan yazarlarındandır.

Yazarların Almanya'ya göç etme nedenlerinin, yazdıkları romanlardaki karakterlerin göç nedeniyle benzerlik gösterdiği de görülür. Türkiye'den Almanya'ya göç; ekonomik, eğitim gibi nedenlerle yapılmıştır. 1960'larda ve 1980'lerde Almanya'ya yapılan göçlerde siyasi nedenler dikkat çekicidir. Türkiye'de güvenliklerini tehlikede gören bazı Türk vatandaşları yasal ve yasal olmayan yollarla Almanya'ya gitmişlerdir. Bu şekilde gidenler arasında göçmen edebiyatı birinci kuşak sanatçıları da vardır. Dursun Akçam bunların en dikkat çekenidir. O, 1980 askeri darbesinden sonra tutuklanmış, mesleğinden ihraç edilmiş, on iki yıl tutukluluk hayatından sonra Almanya'ya göç etmiştir. Akçam'ın *Ucu Ucuna Yaşam* adlı romanında yer alan Bilgin karakteri aynı nedenlerle Almanya'ya gelmesi bakımından Dursun Akçam'dan izler taşımaktadır.

Romanlardaki otobiyografik unsurların yalnızca Akçam ile sınırlı olmadığı görülmüştür. Bekir Yıldız'ın, *Türkler Almanya'da* ve *Halkalı Köle* romanlarında, Aras Ören'in *Muhteşem Gündoğdu, Hayaller ve Rastlantılar* adlı romanlarında, Emine Sevgi Özdamar'ın, *Tuhaf Yıldızlar Dünyaya Bakıyorlar Gözlerini Kırpmadan* isimli romanında, Feridun Zaimoğlu'nun da *Leyla* isimli romanında da otobiyografik ögelerin yer aldığı görülmüştür. Bekir Yıldız söz konusu romanlarda başkahramanlarının hayatlarıyla kendi hayatını kısmen anlatmıştır. *Türkler Almanya'da* isimli romanda Yüce'nin Almanya'ya gelişi Bekir Yıldız'ın Almanya'ya gelişiyle aynı doğrultudadır. *Halkalı Köle* isimli romanda yer alan isimsiz kahramanın ise özel hayatı yazarın özel hayatıyla benzerlikler göstermektedir. Aras Ören ise, söz konusu romanlarındaki

başkahramanlarını kendisi gibi yazmaya meraklı karakterler olarak okuyucuya sunmuştur. Sevgi Özdamar'ın adı geçen romanında ise isimsiz başkarakter, yazar gibi Almanya'ya kendini geliştirmek için giden bir kadındır. Feridun Zaimoğlu ise *Leyla* adlı romanında başkahramanı Leyla'nın henüz bebekken Almanya'ya getirdiği oğlu ile karşımıza çıkmaktadır. Çünkü kendisi henüz bebekken annesiyle Almanya'ya gelmiştir.

Birinci kuşak yazarların çoğu Almanya'ya işçi olarak geldikleri için onların roman kahramanları da Almanya'ya işçi olarak gelir. İkinci kuşağın çoğu Almanya'ya, ''aile birleşimi'' sonucunda gelir. Bu kuşağın çoğu Türkiye'de doğar veya bebekliklerinde ya da 10 yaşlarından sonra Almanya'ya gelirler. Bu nedenle ikinci kuşağın yazdığı romanların kahramanlarının çoğu da bu özellikleri gösterir. Üçüncü kuşağın büyük çoğunluğu ise, birinci kuşağın torunlarından oluşur. Bu kuşağın çoğunluğu Almanya'da doğar ve büyür. Bu nedenle bu kuşağın romanlarında da Almanya'da doğan ve Türkiye'ye hiç gitmemiş karakterler karşımıza çıkabilmektedir.

İncelediğimiz romanlarda dikkati çeken konulardan biri de geriye dönüş konusudur. Romanlarda, Almanya'dan Türkiye'ye geri dönen kahramanların yok denecek kadar az olduğu görülmüştür. Bekir Yıldız'ın *Türkler Almanya'da* adlı romanının kahramanı Yüce, Almanya'da 4 yıl çalıştıktan sonra Türkiye'ye dönüş yapar. Yade Kara'nın Selam Berlin isimli romanının kahramanı Hasan'ın ailesi de Almanya'da geçirdikleri birkaç seneden sonra Türkiye'ye dönüş yapar. Ancak, Hasan ve babası Almanya'ya tekrar gittikleri görülür. Hasan'ın annesi ve kardeşi ise Türkiye'de kalırlar.

Romanlarda geçen Alman kahramanlar da kuşaklara göre birbirinden farklı özellikler gösterir. Birinci kuşağın romanlarında Alman karakterlerle yakın arkadaşlık ilişkileri kurulmadığı gözlemlenir. Bu kuşağın kahramanlarının çoğu, Almanlar ile aralarında uzlaşılmaz farklılıklar olduğunu düşünür. Bu nedenle bu kuşak, Almanlar ile mesafesini korur. İkinci ve üçüncü kuşakta ise, Almanlar ile arkadaşlıklar etmeye başlandığı hatta Almanlar ile evlilikler yapıldığı, onlarla aileler kurulduğu görülür. Birinci kuşağın romanlarındaki Alman karakterin çoğu soğuk ve mesafeli duruşlarıyla karşımıza çıkar. İkinci ve üçüncü kuşağın romanlarında görülen Alman karakterler

ise, birinci kuşağın romanlarındaki Alman karakterlere göre biraz daha farklılık gösterir. Bu iki kuşaktaki romanlarda, Almanların anlayışlı ve sevecen olanlarına da rastlanır. Ayrıca bu kuşakların romanlarında, ırkçı olan Alman karakterler de bulunmaktadır.

Göçmen edebiyatı konusu yıllardan beri araştırmacıların çalışmalarına konu olmaktadır. Yaptığımız araştırma esnasında bu konu üzerine yazılmış birçok makale, kitap ve tezler tespit edilmiştir. Bu çalışmalarda yer alan kimi yaşamını yitirmiş kimi hâlâ hayatta olan yazarların okunması, yaşadıklarının anlaşılmaya çalışılması, empati kurulması, onların tanıtılması ve okutulması biz okuyuculara ve araştırmacılara düşen bir görevdir.

KAYNAKÇA

İncelenen Romanlar

AKÇAM Dursun, *Ucu Ucuna Yaşam*, Arkadaş Yay., Ankara.

AKÇAM Dursun, *Dağların Sultanı*, Arkadaş Yay., Ankara 2017.

AKHANLI Doğan, *Kayıp Denizler 1/ Denizi Beklerken*, Belge Yay., İstanbul 1998.

AYKOL Esmahan, *Kitapçı Dükkanı*, Eksik Parça Yay., İstanbul 2017.

BAYKURT Fakir, *Koca Ren*, Adam Yay., İstanbul 1998.

BAYKURT Fakir, *Yarım Ekmek*, Literatür Yay., İstanbul 2007.

BAYKURT Fakir, *Yüksek Fırınlar*, Literatür Yay., İstanbul 2008.

BEKTAŞ Habib, *Gölge Kokusu*, Delidolu Yay., İzmir 2014.

DAL Güney, *Fabrikada Bir Saraylı,* Eksik Parça Yay., İstanbul 2016.

FÜRUZAN , *Berlin'in Nar Çiçeği*, Yapı Kredi Yay., İstanbul 2014.

KARA Yade, *Selam Berlin,* İnkılap Yay., İstanbul 2004.

ÖREN Aras, *Hayaller ve Rastlantılar,* İthaki Yay., İstanbul 2009.

ÖREN Aras, *Muhteşem Gündoğdu,* Everest Yay., İstanbul 2011.

ÖZDAMAR Emine Sevgi, *Tuhaf Yıldızlar Dünyaya Bakıyorlar Gözlerini Kırpmadan*, İletişim Yay., İstanbul 2012.

PAZARKAYA Yüksel, *Ben Aranıyor*, Cem Yay., İstanbul 2013.

SÖNMEZ Tekin, *Söylence Berlin*, Cem Yay., İstanbul 1993.

ŞENOCAK Zafer, *Tehlikeli Akrabalık,* Alef Yay., İstanbul 2006.

ŞENOCAK Zafer, *Alman Terbiyesi*, Alef Yay., İstanbul 2007.

ŞENOCAK Zafer , *Köşk,* Alef Yay., İstanbul 2008.

TEKİNAY Alev, *Ağlayan Nar*, Akçağ Yay., Ankara 2005.

YILDIZ Bekir, *Türkler Almanya'da,* Everest Yay., İstanbul 2012.

YILDIZ Bekir, *Halkalı Köle*, Everest Yay., İstanbul 2013.

ZAİMOĞLU Feridun, *Leyla,* İmge Kitabevi Yay., İstanbul 2009.

Diğer Kaynaklar

ABADAN UNAT Nermin , "Türkiye'nin Son Elli Yıllık Emek Göçü: Yorum, Eleştiri, Öngörü'', *Türkiye'nin Göç Tarihi: 14. Yüzyıldan 21.Yüzyıla Türkiye'ye Göçler*, Derleyenler: ERDOĞAN M.Murat, KAYA Ayhan, İstanbul Bilgi Üni. Yay., İstanbul 2015.

AKINCI Mehmet Ali, YAĞMUR Kutlay, ''Fransa'daki Türk Göçmenlerin Dili Kullanımı ve Dile Yönelik Tutumları ve Onların Öznel Etnik-Dilsel Canlılık Algıları'', *Toplum Dilbilimsel Dinamikler (UMR 6065 CNRS), Fransa Babil,* Tilburg Üniversitesi, Hollanda.

ALTAY Asuman, *Yozlaşma ve Temiz Topluım Arayışları*, Ankara 1994.

ASUTAY Hikmet, *Göçmen Edebiyatı : Yazarlar Sözlüğü Almanya'da Yazan ve Yaşayan Türk- Alman Edebiyatı*, Paradigma Akademi Yay., İstanbul Ekim 2014.

AYDIN Lale , ''Çin Göç Edebiyatı ve Türkiye'deki Çeviri Eserleri'', KILIÇER Onur , GÖRGÜN Hatice , *Doğu Göç Edebiyatı,* Devamend Yay., İstanbul 2017, s. 9.

BALA Gamze, *Almanya'daki Türk Sanatçılar Üzerine Biyografik Bir Çalışma*, Gaziantep Üniversitesi, Sosyal Blimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep, Ocak 2017.

BEKAR Beytullah , ''Belçika'da Türkler ve Türkçe'', *Rumeli'de Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, Nisan 2018, s.16.

BORAN Leyla Yakupoğlu , ‘’Modern Kuveyt Edebiyatında Yabancılaşma ve Göç olgusu:(1960-1990), KILIÇER Onur, GÖRGÜN Hatice , *Doğu Göç Edebiyatı,* Devamend Yay., İstanbul 2017, s. 21.

CAN Betül , ‘’Sürgünsoylu Bir Entelektüel: Edward W.Saıd’’, KILIÇER Onur , GÖRGÜN Hatice, *Doğu Göç Edebiyatı,* Devamend Yay., İstanbul 2017, s. 30.

CAN Özber, ‘’Göçmen Yazın Süreci Çerçevesinde Feridun Zaimoğlu ve Anlatısı’’, *Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi,* 2011, S.25, s.144.

CANATAN Kadir, *Göçmenlerin Kimlik Arayışı: Konuk İşçilikten Yerleşik Göçmenliğe,* Endülüs Yay., İstanbul 1990.

ÇİFTSÜREN Arzu, ‘’Toba Tek Sighn Öyküsünde Pakistan Hindistan Bölünmesi’’, KILIÇER Onur , GÖRGÜN Hatice , *Doğu Göç Edebiyatı,* Devamend Yay., İstanbul 2017, s. 58.

DURMAZ İleyha Tuğçe ,’’ İran’da Afgan Asıllı Göçmen Bir Şair: Muhammed Kazım Kazımı ve ‘Bazgeşt(Geri Dönüş)’ Adlı Şiiri Üzerine Bir İnceleme’’, KILIÇER Onur , GÖRGÜN Hatice , *Doğu Göç Edebiyatı,* Devamend Yay., İstanbul 2017, s. 66.

ERDER Sema, *İstanbul Bir Kervansaray (Mı?): Göç Yazıları,* Derleyen: UÇARLAR Nesrin, İstanbul Bilgi Üni., Yay., İstanbul 2015.

EKİZ Tevfik, ‘’Avrupa Türk Edebiyatı ve Bir Temsilcisi: Emine Sevgi Özdamar’’, Çankaya Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, *Journal Of Arts and Sciences*, S.7, 2007, s.37.

ERİŞ Tuğba, ÖZTEK Çiçek, ‘’*Notosoloji*’’, 28.07. 2013.

EYİGÜN Sabri, ’Göçmen Edebiyatı ve Türk Göçmen Yazarlar’’, *Türk Dili*, S.631, 2004, s.62.

FÜRUZAN, *Evsahipleri,* Yapı Kredi Yay., İstanbul 2014.

İÇDUYGU Ahmet, *Kentler ve Göç: Türkiye, İtalya, İspanya,* İstanbul Bilgi Üni., Yay., İstanbul 2012.

İÇDUYGU Ahmet, TOKTAŞ Şule, ‘’Yurtdışından Gelenlerin Nicelik ve Niteliklerinin Tespitinde Sorunlar’’, *Türkiye Bilimler Akademisi Raporları,* S.12, Ankara 2005.

KARAGÖZ Recep, *Almanya Yeni Yurt: Son Göçün Anatomisi*, Fide Yay., İstanbul 2007.

KAYA İlhan, “Avrupalı Türkler: Misafir İşçilikten Avrupa Vatandaşlığına”, *Eastern Geographical Review* Sayı:19, 2008.

KESKİN Hakkı, *Türklerin Gölgesinde Almanya: Geleceğe Yönelik Uyum Politikası İçin Görüşler*, Doğan Kitap Yay., İstanbul 2011.

KIRMIZI Bülent , ‘’Göçmen Türklerin Almanya’da Yaşadığı Sorunların Dünü ve Bugünü’’, *Journal Of Turkısh Language and Literature,* s.151,

KOÇAK Yüksel, TERZİ Elvan , ‘’Türkiye’de Göç Olgusu, Göç Edenlerin Kentlere Olan Etkileri ve Çözüm Önerileri’*’, KAÜ-İİBF Dergisi*, C.3, S.3, 2012, s.173.

KÖKSAL Gürsel, ‘’Almanya’yı Çeyrek Asırdır Güldürüyor’’, 24.03.2010.

MAALOUF Amin, *Ölümcül Kimlikler*, (Çev.: Aysel Bora), İstanbul 2000.

NİSAN Fatma, KARA Eylem Şentürk, *Göçün Ardından*, İKSAD Publishing House, 2018.

NOCERA Lea, *Manikürlü Eller Almanya’da Elektrik Bobini Saracak: Toplumsal Cinsiyet Perspektifinden Batı Almanya’ya Türk Göçü* (1961-1984), (Çev.: Fazıla MAT), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay., İstanbul 2018.

ÖNER N. Aslı Şirin , ‘’ Son mu, Başlangıç mı?: Göç Çalışmalarında Sosyal Bir Olgu Olarak Geri Dönüş’’, *Küreselleşme Çağında Göç: Kavramlar, Tartışmalar*, Derleyenler: ÖNER N.Aslı Şirin vd., İletişim Yay., İstanbul 2012.

ÖREN Aras, *Özel Bir Sürgün*, Dünya Yay., İstanbul 2014.

ÖZDAĞ Ümit, *Güneydoğu Anadolu Bölgesi’nde ve Doğu ve Güneydoğu Anadolu’da Batı’ya Göç Edenlerde Kültürel Yapı ve Kültürel Kimlik Sorunu*, Türk Metal Sendikası, Ankara 1995.

PAMUK İrem, *Almanya'da Kimlik, Aidiyet ve Türkiye Kökenli Öğrenciler,* Yeni İnsan Yay., İstanbul 2019.

RITTERSBERGER Helga , ÖZEN Yelda, ÇELİK Kezban, ''Geriye Göçün Dinamikleri: Almanya'dan 'Ev'e Dönüş'', *Küreselleşme Çağında Göç: Kavramlar, Tartışmalar*, Derleyenler: ÖNER N. Aslı Şirin vd., İletişim Yay., İstanbul 2012.

SAĞLAM Serdar, ''Türkiye'de İç Göç Olgusu ve Kentleşme'', *Türkiyat Araştırmaları, Erman Altun Özel Kitaplığı,* S.5, 2006, s.35.

SAKA Hatice , ''Doğu'yu Batı'ya Bağlayan Köprü: Göç Edebiyatı, *Yenişafak,* 13.07.2016.

ŞAHİN Sedat, ''Almanya'daki Türk Göçmen Edebiyatı ve Uyum Süreci'', *Türk Kültürü*, S.461, 2001, s. 513.

ŞAHİN KÜTÜK Birsen , ''Türkiye'den Batı Avrupa'ya İşçi Göçünün Sosyolojik Çalışmalara Yansımaları'', *Sosyoloji Konferansları*, No:52 (2015-2), s. 609-654. Ayrıca bkz: ABADAN UNAT Nermin, Bitmeyen Göç Konuk İşçilikten Ulus-Ötesi Yurttaşlığa, Bilgi Ün.,Yay., İstanbul.

ŞİMŞEK Hüseyin , ''Avusturya'nın Türkiye Kökenli Edebiyatında Sayılı Örnekler'', *Hallac Medya ve Kültür Derneği, 8.09.2016.*

TOPÇU Hayrunnisa, '' Avrupa ve Amerika'da Türk Edebiyatı'', *Turkish Studies,* 2009, (701-734), s. 714.

YALÇIN Cemal , *Göç Soyolojisi*, Anı yay., Ankara, 2004.

YEMNİ Sadık , ''Hollanda'da Göçmen Bir Dil: Türkçe'', *Sadık Yemni'den Fikir Yongaları,* 15. 11. 2016.

YEŞİLYURT GÜNDÜZ Zuhal, ''Almanya'daki Türkiye Kökenli Göçmenlerin Sağlık Durumları: 'Göç Hasta Eder'den 'Göç Sağlığa İyi Gelir' e Geçiş İçin Öneriler'', *Onlar Bizim Hemşehrimiz: Uluslararası Göç ve Hizmetlerin Kültürlerarası Açılımı*, Editörler: ESEN Erol, YAZICI Zeliha, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2011.

ZENGİN Erkan, ‘’Mekan Kuramı Çerçevesinden Yade Kara’nın Eseri Selam Berlin’’, *Edebiyat Fakültesi Dergisi*, C.30, S.1, 2013.

ZENGİN Erkan, ‘’Türk-Alman Edebiyatına Tarihsel Bir Bakış ve Bu Edebiyata İlişkin Kavramlar’’ *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 2010, s.333.

İnternet Kaynakları

http://www.acikgazete.com/yazarlar/gursel-koksal/2010/03/25/almanya-yi-ceyrek-asirdir-gulduruyor.htm?aid=34461, E.T.:29.05.2016.

http://www.demavend.com.tr/dosyalar/dogu_goc_edebiyati.pdf, (Erişim Tarihi: 13.01.2019.)

http://www.demavend.com.tr/dosyalar/dogu_goc_edebiyati.pdf. (Erişim Tarihi: 10.01.2019.)

http://www.demavend.com.tr/dosyalar/dogu_goc_edebiyati.pdf, (Erişim Tarihi: 14.01.2019.)

http://www.demavend.com.tr/dosyalar/dogu_goc_edebiyati.pdf, (Erişim Tarihi: 15.01.2019.)

http://dergipark.gov.tr/download/article-file/236419, (Erişim Tarihi: 13.01.2019.)

http://dergipark.gov.tr/download/article-file/177698, (Erişim Tarihi: 13.01.2019.)

http://dergipark.gov.tr/rumelide/issue/36662/417360, (Erişim Tarihi: 13.01.2019.)

http://dergipark.org.tr/download/article-file/640142, (Erişim Tarihi: 15.05.2016.)

http://dergipark.gov.tr/download/article-file/220208, (Erişim Tarihi: 16.01.2019.)

http://dergipark.gov.tr/download/article-file/151709, (Erişim Tarihi: 23.03.2019.)

http://hallac.org/index.php?id=6&tx_ttnews%5Btt_news%5D=516&cHash=40c6be64f5d8c353a50eb37d40b770c2&PHPSESSID=1ba5a6719a69223792cc008607b088a4, (Erişim Tarihi: 13.01.2019.)

http://jas.cankaya.edu.tr/gecmisYayinlar/yayinlar/jas7/04-TEVFIKEKIZ.pdf, (Erişim Tarihi: 16.05.2016.)

https://sadikziyayemni.blogspot.com/2016/11/hollandada-gocmen-bir-dil-turkce_67.html, (Erişim Tarihi: 13.01.2019.)

http://turkoloji.cu.edu.tr/GENEL/serdar_saglam_turkiyede_ic_goc_olgusu_kentlesme.pdf, (Erişim Tarihi: 15.05.2016.)

http://turkoloji.cu.edu.tr/YENI%20TURK%20EDEBIYATI/hayrunisa_topcu_avrupa_ve_amerikada_turk_edebiyati.pdf, (Erişim Tarihi: 30.05.2016.)

http://www.journals.istanbul.edu.tr/iuaded/article/viewFile/1023013518/1023012737, (Erişim Tarihi: 03.06.2016.)

http://www.kafkas.edu.tr/dosyalar/iibfdergi/file/03/7. pdf, (Erişim Tarihi: 15.05.2016.)

http://www.madde14.org/index.php?title=MiReKoç_-Türkiye'den_Yurtdışına_Yönelen_Göç_Hareketleri_Üzerine_Brifing. (Erişim Tarihi : 13.01.2019.)

http://www.notosoloji.com/zafer-senocak-tarihin-kurgusalligini-edebiyatta-cozuyorum-yoksa-tarih-kitaplari-yazardim/, (Erişim Tarihi: 04.06.2016.)

https://www.yenisafak.com/hayat/doguyu-batiya-baglayan-kopru-goc-edebiyati-2493214. , (Erişim Tarihi: 12.01.2019.)

ÖZ GEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı Soyadı	Gamze CEYLAN
Doğum Yeri	Çankaya / ANKARA
Doğum Tarihi	13.08.1989

LİSANS EĞİTİM BİLGİLERİ

Üniversite	Gazi Üniversitesi
Fakülte	Edebiyat Fakültesi
Bölüm	Türk Dili ve Edebiyatı

İŞ DENEYİMİ

Çalıştığı Kurum	Sınav Anadolu Lisesi
Görevi/ Pozisyonu	Türk Dili ve Edebiyatı Öğretmeni
Tecrübe Süresi	2012-2019

İLETİŞİM

Adres	Yukarıyurtçu Mah. 4493. Cad. TOKİ Konutları 8. Etap CK-4 Blok Yapracık Etimesgut / ANKARA
E-mail	gmzcylnn@outlook.com